

İSTANBUL KENT
ÜNİVERSİTESİ

İstanbul Kent
Üniversitesi
İnsan ve
Toplum
Bilimleri
Dergisi

Cilt: 2 Sayı: 1 Yıl: 2021

e-ISSN 2717-9737

İSTANBUL KENT ÜNİVERSİTESİ
İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ

Cilt/Volume: 2
Sayı/Issue: 1

Sahibi/Owner:

İstanbul Kent Üniversitesi adına Prof. Dr. Necmettin ATSÜ

Prof. Dr. Necmettin ATSÜ on behalf of İstanbul Kent University

Editör/Editor:

Fatma Nezihe Gümüş, itbf.editor@kent.edu.tr, fatma.gumus@kent.edu.tr

İstanbul Kent Üniversitesi

Yardımcı Editörler / Assistant Editors

Figen Sabırcan, figen.sabircan@kent.edu.tr

İstanbul Kent Üniversitesi

Yayın Sekreteri /Journal Secretary

Merve Şengüler, merve.senguler@kent.edu.tr

İstanbul Kent Üniversitesi

İnternet Adresi/Website: <https://dergipark.org.tr/itbfkent>

Editör Kurulu / Editorial Board

Uğur Tekin, ugur.tekin@kent.edu.tr
İSTANBUL KENT ÜNİVERSİTESİ

Hasret Çomak, hasret.comak@kent.edu.tr,
İSTANBUL KENT ÜNİVERSİTESİ

Öcal Usta, ocal.usta@kent.edu.tr
İSTANBUL KENT ÜNİVERSİTESİ

Kadriye Esin Cantez, kadriyeesin.cantez@kent.edu.tr,
İSTANBUL KENT ÜNİVERSİTESİ

Ahmet İlkay Ceyhan, ilkay.cejhan@kent.edu.tr,
İSTANBUL KENT ÜNİVERSİTESİ

Rahmi İncekara, rahmi.incekara@kent.edu.tr,
İSTANBUL KENT ÜNİVERSİTESİ

Danışma Kurulu / Advisory Board

Hugh Lauder, H.Lauder@bath.ac.uk, UNIVERSITY OF BATH

Ali Yıldırım, ali.yildirim@gu.se, UNIVERSITY OF GOTHENBURG

Özlem Ünlühisarcıklı, unluhisa@boun.edu.tr, BOĞAZIÇI ÜNİVERSİTESİ

Susan Robertson, slr69@cam.ac.uk, UNIVERSITY OF CAMBRIDGE

Erol Yıldız, erol.yildiz@uibk.ac.at, INNSBRUCK UNIVERSITY

Susanne Spindler, susanne.spindler@hs-dusseldorf.de, HOSCHSCHULE DÜSSELDORF

Erika Schulze, erika.schulze@fh-bielefeld.de, FACHHOCHSCHULE BIELEFELD

Markus Ottersbach, markus.ottersbach@th-koeln.de, TECHNISCHE HOCHSCHULE KÖLN

Arzu Kihir, kihtir@istanbul.edu.tr, İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

Yayın Kurulu / Publishing Board

İbrahim Anıl, ibrahim.anil@kent.edu.tr, KENT ÜNİVERSİTESİ

Duygu Aydın Aslaner, duygu.aydinaslaner@kent.edu.tr, KENT ÜNİVERSİTESİ

Elif Çağlı, elif.cagli@kent.edu.tr, KENT ÜNİVERSİTESİ

Bülent Demir, bulent.demir@kent.edu.tr, KENT ÜNİVERSİTESİ

Fatma Çam Kahraman, fatma.camkahraman@kent.edu.tr, KENT ÜNİVERSİTESİ

Merve Mamacı, merve.mamaci@kent.edu.tr, KENT ÜNİVERSİTESİ

Figen Sabırcan, figen.sabircan@kent.edu.tr, KENT ÜNİVERSİTESİ

Mücahit Şişlioğlu, mucahit.sislioglu@kent.edu.tr, KENT ÜNİVERSİTESİ

Volkan Yücel, volkan.yucel@kent.edu.tr, KENT ÜNİVERSİTESİ

Sinan Zeyneloğlu, sinan.zeyneloglu@kent.edu.tr, KENT ÜNİVERSİTESİ

HAKEM KURULU / REVIEWER BOARD

- Prof. Dr. Arzu Kihtir, İstanbul Üniversitesi, TÜRKİYE
Prof. Dr. Hugh Lauder, University of Bath, İNGİLTERE
Prof. Dr. Yaşar Onay, İstanbul Üniversitesi, TÜRKİYE
Prof. Dr. Markus Ottersbach, Technische Hochschule Köln, ALMANYA
Prof. Dr. Pınar Süral Özer, Dokuz Eylül Üniversitesi, TÜRKİYE
Prof. Dr. Eyüp Aygün Tayşir, Marmara Üniversitesi, TÜRKİYE
Prof. Dr. İge Pınar, Yaşar Üniversitesi, TÜRKİYE
Prof. Dr. Susan Robertson, University of Cambridge, İNGİLTERE
Prof. Dr. Erike Schulze, Fachhochschule Bielefeld, ALMANYA
Prof. Dr. Susanne Spindler, Hochschule Düsseldorf, ALMANYA
Prof. Dr. Nilgün Tatal Cheviron, Galatasaray Üniversitesi, TÜRKİYE
Prof. Dr. Öcal Usta, İstanbul Kent Üniversitesi, TÜRKİYE
Prof. Özlem Ünlühisarcıklı, Boğaziçi Üniversitesi, TÜRKİYE
Prof. Dr. Özcan Yağcı, Başkent Üniversitesi, TÜRKİYE
Prof. Dr. Ali Yıldırım, University of Gothenburg, İSVEÇ
Prof. Dr. Erol Yıldız, Innsbruck Üniversitesi, AVUSTURYA
Doç. Dr. Lale Levin Basut, Yeditepe Üniversitesi, TÜRKİYE
Doç. Dr. Mahmut Hızıroğlu, İstanbul Üniversitesi, TÜRKİYE
Doç. Dr. Ozan Ormeci, İstanbul Kent Üniversitesi, TÜRKİYE
Doç. Dr. Şakir Dinçşahin, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, TÜRKİYE
Doç. Dr. Nihal Petek Boyacı, Medeniyet Üniversitesi, TÜRKİYE
Doç. Dr. Elif Engin, Bahçeşehir Üniversitesi, TÜRKİYE
Doç. Dr. İnci Özkan Kerestecioğlu, Emekli, İstanbul Üniversitesi, TÜRKİYE
Doç. Dr. Somayyeh Radmard, İstanbul Aydın Üniversitesi, TÜRKİYE
Doç. Dr. Caner Sancaktar, Kocaeli Üniversitesi, TÜRKİYE
Doç. Dr. Hande Sert, Boğaziçi Üniversitesi, TÜRKİYE
Doç. Dr. Devran Tan, İstanbul Kent Üniversitesi, TÜRKİYE
Doç. Dr. Seza Yıllancıoğlu, Galatasaray Üniversitesi, TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Filiz Keser Aschenberger, Danube University Krems, AVUSTURYA
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Caner - Boğaziçi Üniversitesi, TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Elif Çağlı Kaynak, İstanbul Kent Üniversitesi, TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Bülent Demir, İstanbul Kent Üniversitesi, TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Melek İpek, İstanbul Aydın Üniversitesi, TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Poyraz Kolluoğlu, İstanbul Aydın Üniversitesi, TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Jutta Nickel, Pädagogische Hochschule Freiburg, ALMANYA
Dr. Öğr. Üyesi Melike Durmaz, Yeditepe Üniversitesi, TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Ayşen Müderrisoğlu, Yeditepe Üniversitesi, TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Hilal Tuztaş Horzumlu, Yeditepe Üniversitesi, TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Orhun Karsavuran, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Ahu Özmen Akalın, Yeditepe Üniversitesi, TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Reyhan Başaran, İstanbul Kent Üniversitesi, TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet İlkay Ceyhan, İstanbul Kent Üniversitesi, TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Gözde Kurt, Beykent Üniversitesi, TÜRKİYE
Dr. Rüstem Çurku, TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Figen Sabırcan, İstanbul Kent Üniversitesi, TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi İlknur Doğu Öztürk, Doğu Üniversitesi, TÜRKİYE
Arş. Gör. Dr. Mert Ağaoğlu, Sakarya Üniversitesi, TÜRKİYE

İçindekiler

1. Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Enerji Güvenliği Politikaları Çerçevesinde Çin-Rusya İlişkilerini Anlamak – Ozan Örmeci, Sina Kavacı..... 1
2. Tarih Öncesinden Sanayi Devrimine Uzanan Süreçte Batı Kentinin Şekillenmesine Dair Bir Deneme – Hasan Basri Kartal, Asiye Nisa Kartal 25
3. Covid-19 Salgını ve İnsani Güvenlik- Yahya Alameşe 33
4. Çalışanların İşveren Markasına Yönelik Algıları: Bilişim Sektörü Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma- Burçak Vatansever Durmaz 49
5. New Age İnanış ve Uygulamalarından Olan Astrolojinin Facebook Sosyal Ağındaki Dolayimli Anahtar Kelimelerle İçerik Analizi (2018-2019)- Gülenay Pınarbaşı..... 67
6. Covid-19 Pandemi Sürecinde Ordu İl Sağlık Müdürlüğü ve Giresun İl Sağlık Müdürlüğü'nün Instagram Kullanımına İlişkin Bir Araştırma- Hasan Basri Zavalı 90
7. Güney Dal'ın “Fabrikada Bir Saraylı” Romanı Üzerine Postmodern Bir İnceleme- Mustafa Karabulut, Melek Gülcü 108
8. Ataerkil Pazarlık Bağlamında Türban Tartışması - Gülşen Çakıl Dinçer 132

ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ'NÜN ENERJİ GÜVENLİĞİ POLİTİKALARI ÇERÇEVESİNDE ÇİN-RUSYA İLİŞKİLERİNİ ANLAMAK

Ozan ÖRMECİ¹

Sina KISACIK²

ÖZ:

Küresel siyasette son dönemde adından söz ettiren görece yeni bir bölgesel/uluslararası oluşum olan Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ), enerji güvenliği anlamında da etkin olmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda, ŞİÖ Enerji Kulübü'nün kurulmasıyla bu yöndeki çalışmalara ağırlık verilmiştir. Bu çalışmada, ŞİÖ'nün Çin-Rusya ilişkilerine enerji güvenliği politikaları bağlamındaki etkileri araştırılacaktır. Bu kapsamda, araştırmada, ŞİÖ Enerji Kulübü'nün de desteğiyle hayata geçirilen Rusya-Çin eksenli enerji projeleri üzerinden vaka analizi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Şanghay İşbirliği Örgütü, ŞİÖ Enerji Kulübü, Çin Halk Cumhuriyeti, Enerji Güvenliği, Rusya Federasyonu.

Making Sense of Russian-Chinese Relations Within the Framework of Shanghai Cooperation Organization's Energy Security Policies

ABSTRACT:

Being a relatively new regional/international organization that has been mentioned frequently in the global politics recently, Shanghai Cooperation Organization (SCO) tries to be an international actor also in terms of energy security. In that sense, the organization established SCO Energy Club in order to increase its activities in that field. In this research, SCO's effects towards Chinese-Russian relations will be analyzed from the perspective of energy security politics. Within this context, the study will be based on the case study of Russian-Chinese energy projects that are supported by the SCO Energy Club.

Keywords: Shanghai Cooperation Organization, SCO Energy Club, People's Republic of China, Energy Security, Russian Federation.

---

¹ Doçent Doktor, Siyaset Bilimi, İstanbul Kent Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi.

E-mail: ozan.ormeci@kent.edu.tr / ozanormeci@gmail.com.

² Dr., Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, Özyeğin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Tezli Yüksek Lisans Programı Enerji Hukuku Modülü Öğretim Elemanı.

E-mail: sina.kisacik@ozyegin.edu.tr / sina1979@hotmail.com.

Giriş

Bu çalışmada, son yıllarda adından söz ettiren önemli bir uluslararası kuruluş haline gelen ve dünya siyasetinin yükselen değeri olan Çin Halk Cumhuriyeti'nin (kısaca Çin) en önemli diplomatik girişimlerinden biri olarak kabul edilen Şanghay İşbirliği Örgütü'nün (kısaca ŞİÖ) enerji güvenliği konusunda uygulamaya koyduğu politikalar analiz edilecektir. Bunun için, ilk bölümde, enerji güvenliği konusunun günümüzde devletler ve uluslararası kuruluşlar nezdinde neden bu denli önemli olduğuna dair teorik bir çerçeve oluşturulacak ve bu çerçeve temelinde ŞİÖ'nün önemi ifade edilecektir. Bunun ardından, ikinci bölümde, ŞİÖ'nin “Şanghay Beşlisi” olarak kurulduğu günden bu yana örgütlenme anlamında yaşadığı gelişmeler ve örgütün tüzüğü analiz edilecektir. Üçüncü bölümde, ŞİÖ'nün enerji güvenliği alanında faaliyet göstermek için oluşturduğu ŞİÖ Enerji Kulübü açıklanarak, bu yapının kurumun enerji politikalarına nasıl yön verdiği analiz edilecektir. Dördüncü ve son bölümde ise, vaka analizi yöntemiyle, ŞİÖ'nün enerji güvenliği politikaları doğrultusunda şekillenen Çin-Rusya Federasyonu (kısaca Rusya) ilişkileri değerlendirilecektir.

1. Teorik Çerçeve

Sanayi Devrimi'nin başlaması ve yaygınlaşmasıyla birlikte, enerji, 19. yüzyıldan itibaren sanayinin lokomotifi ve itici gücü haline gelmiştir. Bu durum, birçok uzmana göre, 21. yüzyılda artarak devam edecektir. Enerjinin ekonomik büyüme ve kalkınmadaki rolü de birçok akademisyen ve araştırmacı tarafından değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, akademik çalışmalarda iki zıt görüş ortaya çıkmıştır. Daha yaygın olarak kabul gören ilk görüş, enerji tüketimindeki artışın -iş verimliliğini yükseltmesi, teknik gelişmeyi tetiklemesi ve yatırımları daha verimli hale getirmesi nedeniyle- ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediğini vurgularken, ikinci görüş, enerji fiyatlarındaki dalgalanmaların da etkisiyle enerji kullanımının yaygınlaşmasının maliyetleri yükselterek, ekonomik gelişimi sınırlayabileceğine dikkat çekmiştir (Aydın, 2010:326). Enerji tüketiminin ekonomik gelişimi olumlu yönde etkilediği görüşü temel alınırca, enerji güvenliği, devletler ve uluslararası kuruluşlar için en kritik politik temalardan biri haline gelmektedir.

Enerji güvenliği, Avrupa Birliği'ne (AB) göre, “*piyasada enerji ürünlerinin tüm tüketicilerin karşılayabileceği makul fiyatlarda ve kesintisiz olarak -çevreci endişeleri dikkate alarak ve sürdürülebilir kalkınma görüşü uyarınca- bulunabilmesi*” şeklinde tanımlanabilir (United Nations ESCAP, 2008). Paris merkezli Uluslararası Enerji Ajansı (UEA), enerji güvenliğini, kısaca, “*istikrarlı doğalgaz ve petrol arzı*” olarak açıklamıştır (Erkan, 2018:506). Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ise, enerji güvenliğini, “*enerjinin farklı türlerde ve tüm zamanlarda -çevreye kabul edilemez ve geri dönülemez etkilerde bulunmadan- yeterli miktarda ve karşılanabilir fiyatlara*

bulunabilmesi” olarak tanımlamıştır (United Nations ESCAP, 2008). 1973 OPEC Petrol Krizi’nin ardından, enerji güvenliğinin bir yüksek politika konusu olduğu ve askeri/güvenlik meseleleri kadar önemli olduğu anlaşılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda, Melvin A. Conant ve Fern Gold imzalı *The Geopolitics of Energy* (1977) adlı kitap, akademik dünyada bu konuda öncü bir çalışma olmuş ve hammadde ve enerjiye erişimin uluslararası politikada devletlerin en temel motivasyon kaynaklarından biri olduğu görüşünü vurgulamıştır (Kurt, 2019:167-168).³ 1970’lerden itibaren güvenleştirilen enerji meselesi (Erkan, 2018:505). 2000’li yıllardan itibaren ise uluslararası politikanın en temel konusu haline gelmiştir. Öyle ki, enerji akışının sağlanması hem enerji ihracatçısı, hem de ithalatçısı ülkeler açısından kritik bir faktör haline gelmiştir.

Enerji güvenliğinin devletlerin dış politikalarını oluştururken önemli bir parametre haline geldiği üzerinde uzlaşılan bir husustur. Örneğin, bu alandaki çalışmalarıyla tanınan Yergin, bu alanda devletlerin politikalarını analiz ederken öncelikle enerji kaynak çeşitliliği olgusuna dikkat çekmekte, ikinci önemli husus olarak da piyasalarda yaşanabilecek şoklara karşı toparlanma ve güvenlik payı oluşturabilme kapasitesine vurgu yapmaktadır (Yergin: 2006:76). Yergin’e göre, üçüncü önemli konu enerji piyasasındaki entegrasyon, dördüncüsü ise enerji piyasası ve potansiyel kaynaklar hakkındaki bilgi kapasitesidir (Yergin, 2006:76). Kurt’a göre (2019:167) ise, modern jeopolitik düşüncede en önemli bileşkenlerden biri olan enerji jeopolitiğinin en önemli dinamikleri; kaynak coğrafyası, taşıma coğrafyası ve talep coğrafyası olarak sıralanabilir. Enerji jeopolitiği; yeni keşfedilen kaynaklar, enerji arzına yönelik tehditler (terörizm faaliyetleri, savaş riskleri, devletler arasındaki anlaşmazlıklar, doğal felaketler vs.) ve enerji piyasasındaki dalgalanmalar nedeniyle dinamik bir yapıda olduğu için, uluslararası ve ulusal siyasalarla enerji güvenliği arasındaki ilişki de statik değildir. Devletler, yeni enerji keşifleri ve enerji piyasası koşullarına göre bu konuda farklı politikalar geliştirmekte; bu politikalar da enerji piyasasını ve enerji jeopolitiğini doğrudan veya dolaylı olarak etkilemektedir. Enerji piyasalarının hızlı gelişimi nedeniyle, farklı ülkeler arasındaki enerji ticareti, son yıllarda stratejik ilişkilerin en önemli unsurlarından biri haline gelmiştir. Enerji zengini ülkelerle enerji ihtiyacı yüksek ülkeler arasında kurulan ilişkiler her iki taraf için de kârlı olabilirken, “karşılıklı bağımlılık” yerine “tek taraflı bağımlılık” ya da “asimetrik bağımlılık” yönünde gelişen ilişkiler, bazı devletlerin bağımsız politikalar izlemeleri önünde engel oluşturabilir.

---

³ Aslında, klasik jeopolitik düşüncede bile enerji kaynaklarının önemine işaret edilmiştir. Öyle ki, Alfred Thayer Mahan’ın “Deniz Gücü” teorisinde buhar teknolojisine, Harfold Mackinder’in “Kalpgah” konseptinde de enerji kaynaklarına erişime vurgu yapılmaktadır.

Bu bilgiler ışığında düşünüldüğünde; enerji (petrol, doğalgaz, uranyum, kömür vs.) zengini Rusya ve Kazakistan gibi ülkeler ile enerji ihtiyacı en yüksek seviyelerde olan Çin ve Hindistan gibi devasa ülkeleri bir araya getiren ve ŞİÖ Enerji Kulübü gibi bu alanda faaliyet göstermek adına özel bir alt birim oluşturan Şanghay İşbirliği Örgütü, karşılıklı fayda ve “kazan-kazan” anlayışı doğrultusunda gelişime çok açık bir yapı olarak ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda, ŞİÖ, şimdilik daha çok Avrasya coğrafyası için önemli bir uluslararası kuruluş olarak kıymetlendirilirken, orta ve uzun vadede Çin ve Rusya gibi büyük üye ülkelerin küresel oyuncular olmaları, Hindistan gibi bir dev ve Pakistan gibi büyük bir ülkenin örgüte kısa süre önce katılmış olmaları, Kazakistan'ın zengin uranyum kaynaklarının gelecek adına taşıdığı potansiyel, Şii dünyasının lideri olması nedeniyle bölgesel güç unsurlarına haiz İran'ın örgüte üyeliği ihtimali⁴ ve Türkiye gibi çok önemli bir devletin ŞİÖ'nün diyalog ortağı olması gibi sebeplerle, ŞİÖ'nün küresel anlamda etkili bir uluslararası kuruluş haline gelme ihtimali de yabana atılmamalıdır.

2. Şanghay Beşlisi'nden Şanghay İşbirliği Örgütü'ne Uzanan Süreç

2.1. ŞİÖ'nün Kısa Tarihçesi ve Üyeleri

ŞİÖ'nün kurulması öncesindeki siyasal konjonktür incelendiğinde; 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının ardından Orta Asya coğrafyasında bir bir bağımsızlıklarını ilan eden devletlerin zengin enerji kaynaklarının dünya piyasalarına arzı ve bu ülkelerde yaşanan ve Soğuk Savaş döneminde büyük ölçüde donmuş halde bırakılan etnik çatışmaların yeniden ısınmaya başlaması gibi konular öne çıkmaktadır (Kısacık ve Denizelli, 2018:857). Bölge ülkelerinin Amerika Birleşik Devletleri (ABD) başta olmak üzere Batılı ülkelerle bağımsız ekonomik ve siyasal ilişkiler kurmaya başlamaları ve bu ülkelerdeki donmuş çatışmaların sıcak çatışmalara dönüşme riski nedeniyle, Rusya ve Çin, bu dönemden itibaren bu bölgeye yönelik uluslararası kuruluşların oluşturulması yönünde girişimlerde bulunmuşlardır. Bu bağlamda, ilk olarak 1991'de Rusya'nın öncülüğünde Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT/CIS) hayata geçirilmiş, ilerleyen yıllarda ise (2002) bölgesel güvenliği önceleyen Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAO/CSTO) kurulmuştur. Çin ise, aynı dönemde, giderek küreselleşen ve büyüyen ekonomisine uygun olarak, bölgesel iş birlikleri inşa etmek ve bölgedeki etnik sorunlar ve sınır anlaşmazlıklarının barışçıl şekilde çözülmesine katkı sunmak adına ŞİÖ'nün temellerini atmaya başlamıştır. Bu doğrultuda, ŞİÖ'nün iki öncü ülkesi durumundaki Çin ve Rusya arasında 1960'larda

---

⁴ Bu noktada Çin'in tavrı belirleyici olacaktır. Zira ABD'nin ekonomik yaptırımları nedeniyle zor günler geçiren İran için, ŞİÖ, ekonomide ve dış politikada önemli bir alternatif haline gelebilir. Hatta 2020 yılı Haziran ayında, iki ülke arasında 25 yıllık bir iş birliği anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmayla, Çin'in İran'a sağlayacağı altyapı projelerinin karşılığı olarak, anlaşma süresi boyunca Pekin'in Tahran'dan indirimli petrol satın alabilmesi öngörülmektedir. Ayrıca anlaşmanın Kiş Adası'nın Çin'e kiralanmasına dair bir gizli maddesinin olduğu da iddia edilmektedir (Helvacıköylü, 2020).

başlayan Çin-Sovyet uyuşmazlığı sonrasında yeniden ısınan ilişkiler, Sovyet lideri Mikhail Gorbaçov'un Mayıs 1989'da Pekin'i ve Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin'in de Mayıs 1991'de Moskova'yı ziyaret etmesiyle yeni bir aşamaya ulaşmış (Kısacık ve Denizelli, 2018:858) ve ŞİÖ'nin kurulması adına uygun bir konjonktür ortaya çıkmıştır.

Şanghay İşbirliği Örgütü, 1996 yılında Çin, Rusya, Kırgızistan, Tacikistan ve Kazakistan tarafından, üye ülkeler arasında güvenin artırılması, sınır bölgelerinin silahsızlandırılması ve bölgesel iş birliğinin teşvik edilmesi amacıyla ve “Şanghay Beşlisi” adıyla kurulmuştur. Bu ilk süreçte, Şanghay Beşlisi'nin temel amacı, üye ülkeler arasındaki sınır çatışmalarının sonlandırılması, sınır bölgelerinin silahsızlandırılması ve bölgesel iş birliğinin teşviki olarak belirtilmiş ve bu yönde bazı anlaşmalar imzalanmıştır. 1996-2000 yıllarında ŞİÖ toplantıları, sırasıyla; Şanghay, Moskova, Almatı, Bişkek ve Duşanbe'de yapılmıştır. Bu ilk dönemde daha çok sınır çatışmalarını konu alması nedeniyle, ŞİÖ, bazılarınca “Doğu'nun NATO'su” olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca bu noktada ŞİÖ'nün üyelerinin katılımıyla 1990'lardan itibaren birçok askeri tatbikat düzenlediğini belirtmek gerekir (Weitz, 2018). 15 Haziran 2001 tarihinde, Özbekistan'ın da katılımıyla Çin'in Şanghay şehrinde yapılan altıncı toplantıda, Şanghay Beşlisi, yerini daimi bir hükümetlerarası uluslararası örgüt statüsünde Şanghay İşbirliği Örgütü'ne bırakmıştır. Bu toplantıda, üye 6 devletin imzasıyla “Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Kurulmasına Dair Deklarasyon” ile örgüt resmen hayata geçirilmiş ve ayrıca “Terörizm, Ayrılıkçılık ve Köktencilikle Mücadele Hakkında Şanghay Sözleşmesi” imzalanmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı). 2002 yılı Haziran ayında St. Petersburg'da düzenlenen ŞİÖ Devlet Başkanları Zirvesi'nde ise, örgütün resmi tüzüğü kabul edilmiş ve 19 Eylül 2003 itibarıyla yürürlüğe girmiştir.

ŞİÖ'nin 5 kurucu üyesi; Çin, Rusya, Kırgızistan, Tacikistan ve Kazakistan'dır. 2001 yılında, Özbekistan, ŞİÖ'nün altıncı üyesi olmuştur. 8-9 Haziran 2017 tarihlerinde Astana'da düzenlenen tarihi zirvede, ŞİÖ, Hindistan ve Pakistan'ı yedinci ve sekizinci üyeleri olarak kabul etmiştir. Böylelikle, ŞİÖ, dünya üzerindeki yaklaşık 3,2 milyar insanı temsil eden dünyanın en büyük -Birleşmiş Milletler sayılmazsa- uluslararası kuruluşu hüviyetine ulaşmıştır. Örgüte “gözlemci üye” statüsünde üye olan devletler; Afganistan, Moğolistan, İran ve Beyaz Rusya'dır (Belarus). Türkiye, Azerbaycan, Sri Lanka, Ermenistan, Kamboçya ve Nepal ise, örgütün “diyalog ortağı” statüsünde olan devletlerdir.

Harita 1: ŞİÖ üyeleri, gözlemci üyeleri ve diyalog ortakları

Chossudovsky (2017), "Historic Shift in Geopolitical Alignments: India and Pakistan Join Shanghai Cooperation Organization (SCO)", *GlobalResearch*.

2.2. ŞİÖ Tüzüğü

26 maddeden oluşan ŞİÖ Tüzüğü'nün (Charter of the Shanghai Cooperation Organization, 2020) ilk maddesi, örgütün amaç ve hedefleriyle ilgilidir. Bunlar şöyle özetlenebilir: üye ülkeler arasında karşılıklı güven, dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi, bölgede barış, güvenlik ve istikrarın güçlendirilmesi ve demokratik, adil ve akılcı yeni bir siyasi ve ekonomik düzenin kurulması için çok taraflı iş birliğinin geliştirilmesi, terörizm, ayrılıkçılık, aşırıçılık, yasadışı uyuşturucu ve silah ticareti, kayıtdışı göç ve diğer sınıraşan suç faaliyetleri konusunda birlikte mücadele verilmesi, siyaset, ticaret, ekonomi, savunma, hukuk, çevre güvenliği, kültür, bilim ve teknoloji, eğitim, enerji, ulaşım, kredi ve finans ve diğer karşılıklı çıkar konularında bölgesel iş birliğinin teşvik edilmesi, bölge halklarının yaşam koşullarının iyileştirilmesi amacıyla, eşit üyelere dayalı kapsamlı ve dengeli ekonomik büyüme ve sosyal ve kültürel gelişimin kolaylaştırılması, küresel ekonomiye entegre olma yaklaşımlarının koordine edilmesi, uluslararası yükümlülükler ve üye devletlerin ulusal hukukları doğrultusunda insan hakları ve temel özgürlüklerin desteklenmesi, diğer devletler ve uluslararası kuruluşlarla ilişkilerin geliştirilmesi, uluslararası çatışmaların barışçıl çözümü konusunda iş birliği yapılması ve 21. yüzyılda yaşanacak sorunlara karşı ortak çözüm arayışında olunması. İkinci maddede, kuruluşun temel ilkeleri olarak; egemenlik, bağımsızlık, toprak bütünlüğü, uluslararası meselelerde saldırmazlık ve müdahale etmeme, tek taraflı askeri üstünlük arayışına girilmemesi, üye devletlerin eşitliği, diğer ülkeler ve uluslararası kuruluşlarla karşı olunmaması gibi ilkeler belirtilmiştir. Üçüncü maddede, kuruluş üyelerinin iş birliği alanları olarak; barışın korunması ve bölgede güvenlik ve güvenin artırılması, uluslararası ilişkilerde karşılıklı çıkara dayalı benzer siyasi tavrın arayışında olunması, terörizm, ayrılıkçılık, aşırıçılık, yasadışı uyuşturucu

ve silah ticareti, kayıtdışı göç ve diğer sınıraşan suç faaliyetleri konusunda ortak tedbirler geliştirilmesi, silahsızlanma ve silah kontrolü konusunda koordineli olarak çaba gösterilmesi, bölgesel ekonomik iş birliğinin desteklenmesi, iletişim ve ulaşım altyapısının geliştirilmesi, doğal ve doğal olmayan felaketlere karşı yardımlaşmak gibi konular belirtilmiştir. Dördüncü maddede, kuruluşun örgütsel yapısı açıklanmıştır. Örgütün 7 temel kurumu bulunmaktadır. Bunlar; Devlet Başkanları Konseyi, Hükümet Başkanları (Başbakanlar) Konseyi, Dış İşleri Bakanları Konseyi, Bakanlar Toplantısı, Ulusal Koordinatörler Konseyi, Bölgesel Terörizm Karşıtı Yapılanma ve Sekreteryadır.

Beşinci, altıncı, yedinci, sekizinci, dokuzuncu, onuncu ve on birinci maddelerde, ŞİÖ'nün kurumları, yetkileri ve bunların işleyişi açıklanmıştır. Buna göre; ŞİÖ'nün günlük işlerini düzenleyen Sekreteryanın başında, örgütün en önemli yöneticisi durumundaki Genel Sekreter bulunmaktadır. ŞİÖ Dış İşleri Bakanları Konseyi tarafından önerilen Genel Sekreter, örgütün en üst birimi durumundaki ŞİÖ Devlet Başkanları Konseyi tarafından onaylanmaktadır. 3 yıllığına ve bir dönem olarak seçilen ŞİÖ Genel Sekreterleri, üye devletlerin vatandaşları arasından dönüşümlü olarak seçilmektedir. 2019 yılında örgütün yeni Genel Sekreteri olarak -Tacikistanlı Raşid Alimov'un yerine- eski Özbekistan Dışişleri Bakanı Vladimir Narov seçilmiştir.⁵ Örgütün en temel organlarından olan ŞİÖ Sekreteryası ise Pekin'de oluşturulmuştur. Bu durum, ŞİÖ üzerindeki Çin etkisinin somut bir göstergesidir.

On ikinci maddede, ŞİÖ'nün finansmanı konusuna açıklık getirilmiştir. Üye devletler arasındaki özel bir anlaşma ile oluşturulan bütçe, kuruluşun faaliyetleri ve kurumları için harcanmalıdır. On üçüncü maddede, üyelik konusu işlenmiştir. ŞİÖ, örgütün kurulu olduğu coğrafyadaki tüm ülkelere açık bir yapıdır. Bunun için, aday devletlerin ŞİÖ Tüzüğü'nü benimsemeleri yeterlidir. Yeni üyelerin kabulü, ŞİÖ Dış İşleri Bakanları Konseyi'nin takdimi ardından ŞİÖ Devlet Başkanları Konseyi'nce kararlaştırılır. ŞİÖ Tüzüğü'ne uygun davranmayan devletlerin üyelikleri askıya alınabilir veya sonlandırılabilir. Ayrıca üye devletler, 12 ay önceden bildirmek kaydıyla ŞİÖ'den ayrılabilirler. On dördüncü maddede, diğer devletler ve uluslararası kuruluşlarla ilişkilerin nasıl olacağı anlatılmıştır. ŞİÖ, diğer devletlere gözlemci üye ve diyalog ortağı statüsü verebilmektedir. Ayrıca, kuruluş, diğer devletler ve uluslararası kuruluşlarla iş birlikleri tesis edebilir. On beşinci maddede, ŞİÖ'nün tüzel kişiliği irdelenmiştir. Buna göre, ŞİÖ; anlaşmalar yapma, taşınabilir ve taşınmaz mallar edinme, mahkemede davacı veya davalı olarak yer alma ve hesap açıp ekonomik işlemler yapma hakkına sahiptir. On altıncı maddede, ŞİÖ'nün karar alma süreci açıklanmıştır. ŞİÖ, oylamadan ziyade tüm üyelerin uzlaşmasıyla oluşan anlaşma yoluyla karar almaktadır. Ancak üyelik askıya alma gibi durumlarda, bahse konu olan devlet dışındaki

---

⁵ Anadolu Ajansı, "ŞİÖ'nün yeni Genel Sekreteri Vladimir Narov oldu", 2 Ocak 2019, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/sionun-yeni-genel-sekreteri-vladimir-narov-oldu/1353900> (Erişim Tarihi: 29.04.2020).

devletlerin uzlaşması yeterlidir. Uzlaşma sürecinde devletlerin çekincelerini dile getirme ve bunları zapta geçirme hakları bulunmaktadır; ancak bu, karar alma sürecini bloke etmek yönünde kullanılmamalıdır. On yedinci maddede, ŞİÖ'nün kararlarını uygulama yöntemi açıklanmıştır. ŞİÖ kararları, üye devletlerin ulusal hukuk sistemlerine uygun şekilde uygulanır. Bu süreçte, ŞİÖ kurumlarının koordinasyon ve denetim görevleri bulunmaktadır. On sekizinci maddede, üye devletlerin Pekin'deki ŞİÖ Sekreteryası'nda daimi temsilcilerinin bulunması belirtilmiştir. On dokuzuncu maddede, ŞİÖ yöneticilerinin üye devletlerde örgütsel görevlerini yerine getirirken sahip oldukları imtiyaz ve dokunulmazlık vurgulanmıştır. Yirminci maddede, örgütün resmi dilleri Çince ve Rusça olarak belirtilmiştir. Yirmi birinci maddede, ŞİÖ Tüzüğü'nün yürürlüğe sokulması konusuna açıklık getirilmiştir. Yirmi ikinci maddede, üye devletlerin birbirleriyle yaşadıkları sorunlarda danışma ve müzakere yöntemlerinin kullanılacağı vurgulanmıştır. Yirmi üçüncü maddede, Devlet Başkanları Konseyi'nin onayıyla ŞİÖ Tüzüğü'nde değişiklik yapılabileceği açıklanmıştır. Yirmi dördüncü maddede, üye devletlerin çekinceleri konusuna açıklık getirilmiştir. Yirmi beşinci maddede, Çin'in ŞİÖ Tüzüğü'nün yediemini olduğu vurgulanmıştır. Yirmi altıncı ve son maddede ise, bu tüzüğün BM Sözleşmesi'nin 102. maddesine ve BM Sekreteryası'na tescil ettirildiği vurgulanmıştır.

ŞİÖ Tüzüğü hakkında genel bir değerlendirme yapmak gerekirse; kuruluşun etkin bir uluslararası örgüt hüviyeti kazanmasına yönelik yeterli hukuki altyapısının var olduğu, örgüt yapısının makul çerçevede ve benzeri uluslararası kuruluşlara benzer şekilde düzenlendiği, örgütün AB gibi ulusüstü bir yapı değil, hükümetlerarası uluslararası kuruluş hüviyetinde olduğu, ancak siyasal gerçeklikte değerlendirildiğinde, tüzükte belirtilen kapsamlı hedeflere ulaşmakta bugüne kadar büyük aşama kaydedilemediği belirtilebilir.

3. Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Enerji Güvenliği Girişimi: ŞİÖ Enerji Kulübü

Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, 2000'li yıllardan bu yana, ülkesinin iktisadi sisteminin itici gücü olarak komşu ülke ve coğrafyalara inşa edeceği doğalgaz boru hatlarını ve petrol ihracatını belirlemiştir. Bu stratejiyi de, zaman içerisinde, siyasi bir silaha dönüştürmüştür. Yeni yüzyılın ilk 10 senesinden bu yana Moskova'nın enerji politikasının en dikkat çekici boyutu, siyasi güç kapsamında Ukrayna ve Batı Avrupa ülkelerine siyasi baskı tesisine yönelik kozu bir kaldıraç olarak kullanması olmuştur. 2002 senesinden başlamak suretiyle bir "Enerji Kulübü" oluşturulması teklifine değinen Putin, sürekli olarak her şeyden evvel Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri arasında bir doğalgaz tekeli meydana getirilmesinin teşviki için gayret göstermiştir. Bundan sonraki süreçte ise, Moskova, doğalgaz konusunda kendi pozisyonuna destek sağlamak ve bunu korumak için biricik bir enerji bloku tesis etmek amacıyla eşgüdümlü ve geniş kapsamlı girişimlere başlamıştır (Başlamış ve Deprem, 2018:195-196).

Çin ise, 1980'lerden itibaren, hızlanan sanayileşme ve küreselleşme hamlesinin bir sonucu olarak, kalkınmak ve ekonomik gelişimini sürdürmek için sürekli enerji ve yeni pazar arayışı içerisinde olan bir ülke haline gelmiştir. Nitekim Çin Devlet Başkanı Şi Cinping, ilk kez 2013 yılında gündeme getirdiği “Çin Rüyası” (*Zhōngguó Mèng*) ve “Küresel Çin” (*Global China*) kavramlarıyla, 2049 yılına kadar “*zengin, güçlü, demokratik, kültürel açıdan gelişmiş ve uyumlu modern bir sosyalist devlet*” olma hedefini ortaya koymaktadır (Overseas Development Institute). Bu bağlamda Pekin'in geliştirdiği en önemli proje ise, Türkiye'de daha çok “Yeni İpek Yolu” olarak adlandırılan “Tek Kuşak, Tek Yol” girişimidir. Çin, bu proje ile ABD'nin süpergüç konuma meydan okuyacak türden kapsamlı bir küresel stratejik ortaklık vizyonu ortaya koymaktadır (Dal, 2017). Çin'in bu projeyi sürdürmek ve enerji ihtiyacını karşılamak adına enerji zengini ve bu konuda ileri teknolojiye sahip olan Rusya ile iş birliğini derinleştirmesi gerekmektedir.

ŞİÖ'nün kurucu üyelerinden ve BM Güvenlik Konseyi'nin iki daimi üyesi olan Rusya ve Çin'in enerji politikaları bağlamında örtüşen çıkarları, bu bağlamda ŞİÖ Enerji Kulübü'nün kurulması için sağlam bir dayanak noktası oluşturmuştur. Nitekim ŞİÖ üye ülkeleri; küresel petrol rezervlerinin yaklaşık % 25'ine, doğalgaz rezervlerinin % 50'den fazlasına, kömür rezervlerinin % 35'ine ve dünya üzerinde kanıtlanmış uranyum kaynaklarının da yaklaşık yarısına sahiptirler (InfoSCO, 2015). Dünya üzerindeki en büyük petrol ve doğalgaz boru hatları, örgüt üyesi ülkelerin yer aldığı coğrafi alan içerisinde döşenmiş veya halen inşa edilmektedir. Bu çerçevede, ŞİÖ, sadece büyük enerji rezervlerine sahip olup onları üreten ülkeleri kapsamamakta; aynı zamanda büyük enerji ithalatçısı ülkeleri de içermektedir ki, bu sayede üye ülkeler arasında “karşılıklı bağımlılık” ilişkisi oluşabilmektedir. Bu nedenle, ŞİÖ Enerji Kulübü, Putin'in yıllar öncesinden tasarladığı enerji sektöründeki çok taraflı ilişkiler için bir temel oluşturabilmekte ve Şi Cinping'in ortaya koyduğu küresel hedeflerin gerçekleştirilmesi adına da stratejik bir konuma oturmaktadır.

Bu yapının kurulmasının ilk sinyali, 2006 yılında Çin'in Şanghay şehrinde gerçekleştirilen ŞİÖ Zirvesi'nde Rusya Devlet Başkanı Putin tarafından verilmiştir. Rousselot'ya göre (2011) ise, Putin öncesinde Özbekistan Devlet Başkanı İslam Kerimov'un kızı Gülnare Kerimova bu fikri ilk kez 2005 yılı Aralık ayında gündeme getirmiştir. 2015 senesinde Bişkek'te gerçekleştirilen ŞİÖ Zirvesi'nde, Putin, ŞİÖ Enerji Kulübü'nün somut bir biçimde çalışmasının desteklenmesi gerekliliğini şu ifadeyle ortaya koymuştur: “*Bu örgütsel yapı, ŞİÖ üyeleri, gözlemcileri ve diyalog ortakları arasında umut verici enerji projelerinin gerçekleştirilmesi için ek fırsatlar yaratacaktır*” (InfoSCO, 2015). Kazakistan'ın o dönemdeki Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev de bu konuda Putin'i destekleyerek, ŞİÖ içerisinde bir Enerji Kulübü kurmanın önemini şu şekilde ifade etmiştir: “*Biz, ilgili sektörün sorunlarını doğrudan ele alacak ŞİÖ Enerji Kulübü'nün kurulmasını gerekli görmekteyiz. Hiç kimse bizim için bu sorunları çözmeyecektir*” (InfoSCO, 2015).

ŞİÖ Enerji Kulübü'nün temel hedefleri şu şekilde belirlenmiştir (Kısacık, 2019:276):

- ŞİÖ üye devletleri, gözlemcileri ve diyalog ortakları için enerji stratejilerinin ve programlarının eşgüdümünün sağlanması,
- Ortak enerji güvenliği önlemlerinin belirlenmesi ve uygulanması,
- Taşımacılık, enerji ve iletişim ile ilgili bir sistemin geliştirilmesi,
- Üye ülkelerin enerji stratejilerinin uygulanması için ortak bir iktisadi sistem geliştirilmesi,
- Üye ülkelerin yatırım planlarının eşgüdümünün sağlanması.

Ancak ŞİÖ, enerji tekeli bağlamında Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) gibi çok taraflı bir örgüt olarak değerlendirilemez. Zira söz konusu bölgenin enerji politikalarını içeren çok taraflı bir enerji politikasından daha çok, örgüt üyesi ülkeler, genel olarak örgüt üyesi olmayan devletlerle tesis edilebilecek mutabakatları önceliklendirmektedirler. İlgili coğrafyada enerji iş birliği konusunun üzerinde durulurken, öncelikle, bölgenin iktisadi devi olan ve ŞİÖ'nin kurucu üyesi ve itici gücü olan Çin'in tavrı değerlendirilmelidir. Enerji ihtiyacı sürekli artan ve bundan ötürü kaynak çeşitlendirilmesi kanalıyla farklı enerji biçimlerine ve enerji kaynaklarına ulaşmayı amaç edinen Pekin, ŞİÖ içerisinde de en büyük hidrokarbon ithalatçısı olup, bahse konu coğrafyadaki ülkelerle ikili enerji anlaşmaları yaparak, Batı-Doğu güzergâhındaki enerji akışını kendisine yönlendirmek suretiyle Rusya ile muhtemel bir çatışmayı engellemek niyetindedir. Bu çerçevede, 2006 yılı içerisinde hem yükselen enerji gereksinimi, hem de enerji ihracat gelirlerini azami noktada tutma niyetindeki Rusya, Türkmenistan ile kendi topraklarından geçmesi öngörülen bir doğalgaz boru hattı inşa etmek istemiştir. Bundan dolayı da, Rusya ve Çin arasında bir gerginlik oluşmuştur (Kısacık, 2019:275). ŞİÖ Enerji Kulübü, işte bu tarz anlaşmazlıkların çözümünde de işlevsel bir rol üstlenebilir.

Nitekim ŞİÖ, mevcut potansiyelini gerçekleştirme durumunda bir enerji tekeli meydana getirebilecek güçtedir. Ancak Moskova ve Pekin arasındaki olası çıkar farklılıklarından dolayı, henüz böyle bir örgütlenme söz konusu olamamıştır. Buna karşın, adı geçen coğrafyadaki enerji altyapısının, taşıma güzergâhlarının ve enerji ticaretinin eşgüdümünün sağlanması bağlamlarında, ŞİÖ, uygun bir yapılanmayı teşkil etmektedir. ŞİÖ, mevcut durumda üyelerine ek olarak, gözlemci üye durumundaki enerji zengini İran, Beyaz Rusya, Afganistan ve Moğolistan ve diyalog ortağı durumundaki Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan, Kamboçya, Nepal ve Sri Lanka da düşünüldüğünde, ilerleyen yıllarda dünya enerji piyasasına yön veren bir kurum haline gelme potansiyeline sahiptir. Hatta bunun tatbikine yönelik olarak ikili anlaşmalar bir yana bırakılmak suretiyle ve örgütün kuruluş amacına uygun olarak çok taraflı bir devletlerarası örgüt yapısına doğru girişimlerde bulunulması halinde, ŞİÖ, yalnızca

Avrasya ölçeğinde değil, aynı esnada küresel düzlemde de stratejik bir aktör olabilecektir.

2016 senesinin bitimine doğru ŞİÖ-Türkiye ilişkileri ekseninde vuku bulan en önemli siyasi gelişme ise, Batılı kurumlara üye olması ve jeopolitik konumu nedeniyle çok önemli bir uluslararası aktör olan ve örgütte diyalog ortağı durumundaki -2012'den beri- Türkiye'nin ŞİÖ Enerji Kulübü'nün Dönem Başkanlığına getirilmesi olmuştur. Ayrıca Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın bu örgütü AB'ye karşı bir alternatif olarak göstermesi de, Moskova ve Pekin tarafından müspet olarak kıymetlendirilmiştir (Kısacık, 2019:276). Bunun ertesinde, Rusya ve Çin tarafından Türkiye'nin Enerji Kulübü Başkanlığı onaylanmıştır. ŞİÖ Enerji Kulübü'nün diğer üyeleri ise; Kazakistan, Kırgızistan, Rusya, Tacikistan, Afganistan, Hindistan, İran İslam Cumhuriyeti, Pakistan, Beyaz Rusya ve Sri Lanka'dır. Bu kapsamda, NATO üyesi Türkiye'nin diyalog ortağı olarak kabulü, ŞİÖ'nün askeri bir hüviyetinin bulunmadığı ve Batılı bir ittifak yapılanmasını hedef almadığı şeklinde de yorumlanabilir. ŞİÖ Enerji Kulübü'nün 2017 yılı Dönem Başkanlığını Türkiye'ye vermesi ise büyük bir jest olarak algılanmıştır.

4. Örnek Vaka Çalışması: Çin-Rusya Enerji İlişkileri

Şanghay İşbirliği Örgütü ve ŞİÖ Enerji Kulübü'nün gelecekte önemli bir uluslararası aktör olabilmesinin en güçlü gerekçelerinden birisi, Çin ile Rusya arasında son yıllarda gelişen ve her iki ülkenin de menfaatine olan yoğun enerji ticaretidir. Bu bölümde, Çin-Rusya enerji ilişkileri ve bunun her iki ülkenin ekonomik ve stratejik planlamalarındaki yeri vaka analizi yöntemiyle değerlendirilecektir.

4.1. Çin Perspektifinden Çin-Rusya Enerji İlişkileri

Çin, 1990'ların başına kadar petrol ve kömür ihraç eden bir ülke konumundayken, Deng Xiaoping'in reform hamlelerinin tetiklediği yüksek ekonomik büyüme performansı, Pekin'i zaman içerisinde enerji ithalatçısı bir ülke haline dönüştürmüştür. Günümüz koşullarında, Çin, dış alımını yaptığı petrolün yaklaşık olarak % 60'ını Orta Doğu ve Afrika ülkelerinden sağlamaktadır. Çin'in petrol ithalat yaptığı ülkeler -2019 verileri itibarıyla- şöyle sıralanmaktadır: Suudi Arabistan (% 16,8), Rusya (% 15,3), Irak (% 9,9), Angola (% 9,5), Brezilya (% 7,8), Umman (% 6,9), Kuveyt (% 4,5), Birleşik Arap Emirlikleri (% 3,1), İran (% 3), Birleşik Krallık (% 2,7), Kongo (% 2,3), Malezya (% 2,3), Kolombiya (% 2,3), Libya (% 2), Venezuela (% 1,9) (Workman, 2020). Ancak Orta Doğu ve Afrika ülkelerinin siyasi açıdan istikrarsız konumları ve Çin'e daha uzak olmaları, Pekin'in enerji güvenliği politikasında bazı endişelere yol açmaktadır. Ayrıca, mevcut koşullarda, Çin'in ithalatını gerçekleştirdiği petrolün % 80'inin Malakka Boğazı vasıtasıyla tedarik edilmesi, bu bölgede sıklıkla korsanlık faaliyetleriyle karşılaşılması ve ABD'nin bölgedeki etkinliği gibi unsurlar da Çin'in enerji taşıma güvenliği için risk arz etmektedir. Dolayısıyla, Pekin, enerji güvenliğine yönelik olarak enerji dış alım

rotalarını farklılaştırmaya ve daha fazla istikrar arz eden seçenekler meydana getirmeye çalışmaktadır. Bu çerçevede en dikkat çekici ortak ise, enerji politikalarını ekonomi ve dış politikasının merkezine koyan Rusya'dır. Dolayısıyla, Pekin açısından Rusya tercihinin ilk önemli sebebi, bu ülkenin enerji arzı konusunda güvenli bir deneyimli bir devlet olmasıdır.

İkinci olarak, Çin, enerji politikasında, enerji güvenliği probleminin yanı sıra, aşırı kömür ve petrol kullanımından ötürü, çevre kirliliği sorunuyla yüzyüzedir. Bu konuda Çin yönetimine yönelik uluslararası kamuoyunda çeşitli eleştiriler yapılmaktadır. Pekin, bu sorunu çözüme kavuşturmak amacıyla da temiz bir enerji kaynağı olan doğalgaz konusunda dünya devi olan Rusya'ya yönelebilir. Dolayısıyla, Çin-Rusya enerji ilişkilerinin ikinci sağlam dayanak noktasını Çin'in enerji politikasını temiz enerji ve çevre hassasiyetlerine yönelik olarak belirleme gayretidir.

Üçüncü bir faktör olarak, Çin'in enerji ithalatını çeşitlendirme arayışını yalnızca kaynak ülkeler bağlamında değil, ulaşım karakteristiği anlamında da derinleştirme yaklaşımının olması belirtilebilir. Bilindiği üzere, Çin ile Rusya, uzun bir kara sınırına sahip durumdadırlar. Bu faktör, Çin'in önceki deniz yolu enerji taşıma karakteristiğini değiştirmek suretiyle, kara üzerinde demiryolu ve boru hattı projeleri vasıtasıyla enerji dış alımı gerçekleştirmesini mümkün kılmaktadır. Böylelikle, Çin'in enerji güvenliği yalnızca kaynak ülkeler bağlamında değil, enerji taşıma karakteristiği anlamında da büyük oranda tesis edilecektir. Ancak uzun mesafeli boru hattı yapmak, daha yüksek maliyet demektir. Son yıllarda ekonomik zorluklar çeken Rusya, Çin'e ve diğer ülkelere yönelik enerji politikalarını geliştirmek için mali kaynaklara ihtiyaç duymaktadır. Zira Doğu Sibiry ve Uzak Doğu bölgesinin enerji piyasasına açılması büyük yatırımlar gerektirmektedir. Çin ise, geçtiğimiz 30 küsur senelik zaman zarfında mamul madde üretimi ve makine üretimi konularında dikkat çekici bir konuma ulaşmış ve yüksek miktarda döviz rezervlerine de sahip olmuştur. Bu nedenle, mevcut durumda kaynak satın alımı ve dış yatırımlar gerçekleştirebilecek pozisyonadadır. Bundan ötürü, kaynak zengini Rusya ve döviz rezervi yüksek Çin, iktisadi sistem bağlamında birbirlerini "tamamlayıcı" konumdadırlar. Dolayısıyla, Çin ve Rusya'nın enerji alanındaki iş birlikleri, stratejik açıdan çok önemli bir gelişme olarak kıymetlendirilmektedir (Caşın ve Derman, 2016:426).

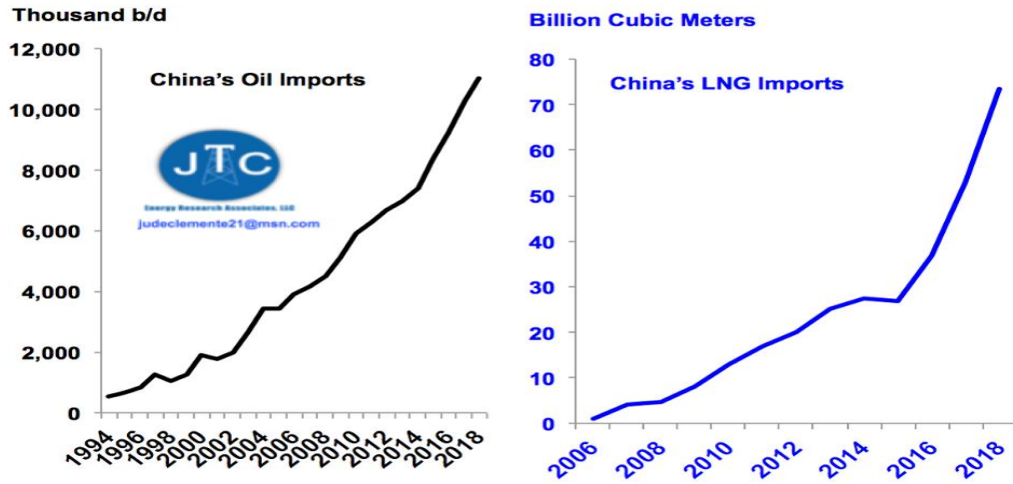
4.2. Rusya Perspektifinden Çin-Rusya Enerji İlişkileri

Rusya açısından bakıldığında ise, Putin yönetiminin Asya açılımının en dikkat çekici boyutunu Çin'le tesis edilen stratejik ilişkiler oluşturmaktadır. Moskova-Pekin münasebetlerinde ilk ve en kayda değer unsur ekonomi alanındadır. Rusya, 1990 ertesinde, Çin'in kendisine kıyasla niceliksel açıdan daha üstün bir pozisyonda olduğu görüşünü benimsemiştir. Bu minvalde, Dünya Bankası'nın 2018 yılı verilerine bakıldığında, Çin'in GSYİH'sinin Rusya'nın GSYİH'sinin 8 katından daha fazla olduğu anlaşılmaktadır (World Bank, 2019). Örneğin, 2012 senesinde iki ülke arasındaki ticaret

hacmi 88 milyar dolardı (Caşın ve Derman, 2016:421). 2019 yılında itibariyle ise bu rakam 111 milyar dolar düzeyine ulaşmıştır (Statista). Gelecekte ikili ticaret hacminin daha da artması beklenmektedir. Dahası, iki ülke arasındaki ticaretin -dış ticaret açığı bağlamında- dengeli bir görünüm arz etmesi de önemli bir avantajdır. İkili ticaretin önemli bir bölümünü ise enerji ticareti teşkil etmektedir. Dolayısıyla, Rusya açısından en önemli motivasyon kaynağı, Çin’le ilişkilerin Rusya’ya sıcak para girişini sağlamasıdır.

Grafik 1: Çin’in petrol ve doğalgaz ithalat patlaması

The China Oil and Natural Gas Import Boom

Clemente (2019), “China Is The World’s Largest Oil & Gas Importer”, *Forbes*.

Rusya açısından ikinci önemli husus, Çin’in artan kalkınma hızı ve ekonomik büyümesiyle beraber yükselen enerji gereksiniminin gelecekte Pekin’i daha fazla enerji ithalatına yönlendirecek olmasıdır. Örneğin, Clemente’ye göre, Ekim 2019 itibariyle 2013 senesinden bu yana Çin’in petrol üretimi yaklaşık % 15’lik bir düşüş yaşamışken, petrol talebi ise % 30 oranında yükselmiştir (günde 13,8 milyon varil). Buna karşılık olarak, Çin, toplam petrol kullanımı bağlamında takriben % 75 ithalata bağımlıdır. Aynı zamanda, Çin, fiyatların düşük olduğu durumlarda -envanterlerinde stok yapmak için- ham petrol almayı tercih etmektedir ki, “yağmurlu gün tedariki” olarak adlandırılan bu uygulama, hâlihazırda ithalatının yaklaşık 80 günlük bir bölümü kapsayabilmektedir (Clemente, 2019). Bunun yanında, 2008-2010 döneminde azalan dünya petrol ticaretinin 2010 senesinden bu yana artış eğiliminde olması ve 2030 senesi itibariyle dünyanın en önde gelen petrol dış alımcılarının Çin ve Avrupa olacağı tahmin edilmesi de (Finley, 2012: 35), Rusya-Çin ilişkilerinin stratejik boyutunu gözler önüne sermektedir. Nitekim bu kapsamdaki bir diğer yakın tarihli gelişme, 2017 senesi itibariyle dünyanın en büyük petrol dış alımcısı olan ABD’nin bu sene itibariyle liderliği Çin’e devretmesi olmuştur (U.S. Energy Information Administration, 2018). Günümüzde ise, Pekin, % 22,6’lık petrol alımıyla, ikinci sıradaki ABD’nin (% 12,5)

açık farkla önünde yer alarak dünyanın en büyük petrol ithalatçısı durumundadır (Workman, 2020). Bu bağlamda, maliyeti yüksek olmasına karşın Rusya ile Çin arasında tesis edilecek petrol ve doğalgaz boru hatları, uzun vadede Rusya'nın ekonomik olarak gelişmesine sebebiyet verebilecektir. Bu projelerin başarısının Çin'in ekonomik büyümesine dayalı olduğu da düşünülürse, iki ülkenin çıkarlarının ne derece örtüştüğü daha iyi anlaşılacaktır.

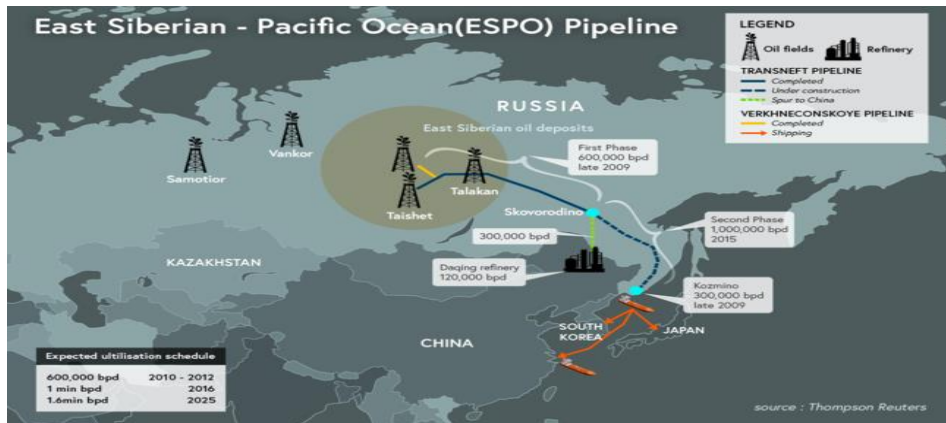
Moskova açısından üçüncü önemli husus ise, Rusya'nın Ukrayna Sorunu nedeniyle Batı ülkeleriyle ilişkilerinin kopma noktasına geldiği bir dönemde, enerji politikaları temelli ekonomik projeksiyonlarının Asya bölgesinde temelinde yapmaya başlaması ve bu açıdan Çin'e yönelik bakışın değer kazanmasıdır. Boris Yeltsin döneminde Batı yanlısı politikalarla istediklerini elde edemeyen Rusya, Putin'in Başkanlığı döneminde giderek daha yoğun olarak Asya'ya yönelmeye başlamıştır. 2014 senesinde onaylanan Rusya'nın 2035 Enerji Stratejisi (The Russian Government, 2016; Mitrova ve Yermakov, 2019), Çin-Rusya enerji ilişkilerini ve ŞİÖ'nün bu bağlamda oynayabileceği rolü anlamak açısından çok önemli bir belgedir. Öncelikle, bu strateji, aşağıdaki üç aşamayı içermektedir: (1) Karşılaşılan krizlerin üstesinden gelinmesini amaçlayan kısa vadeli dönem için hedefler, (2) Zaten yeni olan bir ekonominin inşası bağlamında yenilikçi gelişme ve enerji verimliliği unsurları ki, bu aşamanın başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesi Doğu Sibiry ve Rusya'nın Uzak Doğu'sunun geliştirilmesine bağlıdır, (3) Ülkenin ilk iki aşamada geliştirdiği yatırımları ve yenilikleri temel alan ve enerji verimliliğini kullanan yenilikçi bir ekonomi geliştirilmesinden sonra yapılacaklar. 2035'e kadar olan dönemi kapsayan Rus Enerji Stratejisi, sadece iç hedeflerin çerçevesini çizmemekte, aynı zamanda Rusya'nın karşılaştığı örneğin enerji piyasası istikrarsızlığı ve petrol fiyatı kırılganlığı dış meydan okumaların da çerçevesini ortaya koymaktadır. Buna ilaveten, Rusya'nın kömür rezervleri açısından dünyada ikinci sırada ve yıllık kömür üretiminde dünyada beşinci sırada yer aldığı ve dünyada ticareti yapılan doğalgazın çeyrek dilimlik bölümünün Rusya tarafından sağlandığına vurgu yapılmaktadır (Meynkhard, 2020:65). Rus Enerji Stratejisi, diğer ülkeler tarafından aktif bir biçimde yürütülen enerji güvenliğinin artan önemini benimseyerek, ülkelerin enerji tedariki istikrarının üzerinde durmaktadır. "Aşama-Aşama Strateji", Asya ülkelerindeki hızlı artan enerji taleplerini karşılamak maksadıyla Doğu Sibiry ve Rusya'nın Uzak Doğu'sunda söz konusu ülkelere doğalgaz sağlamak için boru hatları yapımını da içermektedir (Meynkhard, 2020:66). Bu şekilde, Çin'e yönelik enerji ihracatı, Rusya'nın Avrupa'ya yönelik tedarikleriyle kıyaslandığında önemli düzeyde artacaktır. Çin'e yönelik Rus yatırımları, Çin'in Rus doğalgazı için ödediği fiyatı da düşürebilir. Bu, her iki ülke için de ekonomik olarak çok değerli bir durum olup, "kazan-kazan" anlamına gelmektedir. CNPC'nin internet sitesinde detaylandırıldığı üzere, Rus enerji firmaları, Çinli kaynak çıkartma donanımlarının fiyatları için indirim elde edebileceklerdir (Meynkhard, 2020:68).

4.3. Çin-Rusya Enerji İlişkileri Açısından Önemli Projeler

4.3.1. ESPO (Doğu Sibirya-Pasifik Okyanusu Petrol Boru Hattı)

Çin-Rusya enerji ilişkileri açısından en önemli bölge, Rusya'nın zengin Doğu Sibirya sahalarıdır (Henderson, 2011). 1993 gibi erken bir tarihte, Çin ve Japonya, Rusya ile Batı yönünde bir boru hattı yapmaya dönük girişimlerde buldukları esnada kendi diplomatik ve mühendislik meydan okumalarını tecrübe ettiler. Her iki ülkenin söz konusu boru hattı çerçevesinde ortak çıkarları bulunmasına karşın, boru hattının geçiş rotası üzerinde Çin'in kuzeyindeki Daqing veya Rusya'nın Nakhodka Limanı -ki buradan petrol Japonya ve öteki piyasalara ulaştırılabilecekti- uzlaşamamışlardı. 2,5 milyar dolarlık tutarındaki boru hattının yapımı hususunda 2003 senesindeki görüşmelerde başarı kaydedilemeyecekti. Daha sonrasındaki süreçte, Çinli CNPC ve Rus Rosneft, Skovorodino'dan Daging'e uzanan ana güzergâhta boru hattının yapımı için yeniden bir araya gelmişlerdir. Rus Transneft tarafından işletilen Doğu Sibirya-Pasifik Okyanusu Petrol Boru Hattı veya kısa adıyla ESPO, 1,6 milyon varil petrol taşıma kapasitesine sahip olacak ve Çin'e toplam maliyeti de 11 milyar dolar olacaktı. Bahse konu olan boru hattı, Rusya'nın kendi geleneksel Avrupa piyasasının haricinde pazar çeşitlendirme girişimlerine katkıda bulunacaktı. Ayrıca, Rusya, tedariklerinin yönünü potansiyel bir biçimde Avrupa'dan enerji bakımından daha yüksek gereksinime sahip Çin ve Japonya'ya döndürme hususunda bir kaldıraç elde edecekti (Örmeci, 2018:224-225).

Harita 2: ESPO

Future Learn, "Shifting geopolitics of Asian energy".

Geçen 10 yıldan fazla sürede, Rusya, Çin'e yönelik temel bu boru hattını devreye almıştır. Mevcut durumda günlük 600 bin varil taşıma kapasiteli bu hatta ilaveten, Rusya, günlük 600 bin varilden fazla taşıma kapasitesini barındıran Pasifik Okyanusu üzerinde yeni Kozmino Limanı'nı da faal hale getirmiştir. Buna ek olarak, Rusya, Kazakistan geçişli bir boru hattı vasıtasıyla da günde 200 bin varillik petrolü Çin'e

ulaştırmaktadır. Aralık 2019 itibarıyla, Rusya, günlük ilave 100 bin varillik kapasite yardımıyla ESPO olarak nitelendirilen güzergâh sayesinde kendisinin Doğu ve Batı Sibiryâ sahaları ile Çin'in Kozmino ve yerel rafinerilerinin bağlantısını güçlendirmeyi öngörmüştür. Adı geçen bağlantı, daha sonraki süreçte planlanan tam kapasite olan günlük 1,6 milyon varile erişecektir. Geçtiğimiz 10 sene boyunca, Çin, boru hatları ve Kozmino'dan büyük tedarikler sağlamak suretiyle günlük 800 bin varillik bir kapasiteyi güvence altına alarak yeni rotalar yardımıyla Rus petrolünün açık ara en büyük alıcısı olmuştur. ESPO bağlantısının geliştirilmesi, Rusya'nın Suudi Arabistan ve ABD benzeri rakiplerinin önünde Çin'in en dikkat çekici tedarikçisi olma konumunu daha da sağlamlaştıracaktır (Slav, 2018; Dmitrieva, Griffin ve Liang, 2019). Bu kapsamda, 1960'lı yıllardan bu yana Sovyetler Birliği ve Rusya bakımından dış satım gelirlerinin temel kaynağını teşkil eden Batı'ya yönelmiş ihracat, 2005 yılından bu yana takriben % 15'lik bir azalma yaşamıştır. Rusya'nın iç petrolcülüğü, Putin'in sanayinin modernizasyonu ve petrolden daha fazla katma değerli ürünlerin dış satımına odaklanması çağrısının ardından % 50'den fazla bir artış kaydetmiştir. Dış satım güzergâhlarının farklılaştırılması, Moskova'ya kendi ham petrolü açısından daha iyi fiyatlara erişme şansını doğurmuştur ki, geçen on yılların önemli bir bölümünde Asya'daki ham petrol, Rusya'nın Batılı petrol ölçütlerinin Urallar ile bütünleştirildiği bir şekilde kâr payı ile ticarete konu olmaktadır (Yagova, 2019).

4.3.2. Sibiryâ'nın Gücü Doğalgaz Boru Hattı

Kuzey Doğu Asya bölgesi, enerji rezervleri, arz ve talep açısından bütünleşmiştir. Söz konusu tespitten hareketle, Rusya, kendi Uzak Doğu bölgesinin ekonomik gelişimini büyük oranda öncelikle Çin, Japonya, Güney Kore ve Kuzey Kore'yi de içeren Kuzeydoğu Asya meydana getirilecek yakın enerji ilişkileri sayesinde sağlayabileceğini savlamaktadır. UEA'nın öngörülerine bakıldığında, Çin'in 2010-2030 seneleri arasındaki enerji ihtiyacındaki artış yıllık ortalama % 2,7 seviyesinde gerçekleşecektir. Söz konusu düzlemde, Çin'in enerji talebi ve Rusya açısından hayati önemde enerji kaynakları dış satımı iki ülkeyi birbirleri bakımından orta noktada buluşturmaktadır. Rusya, dünya üzerinde doğalgaz üretimi ve dış satımı bağlamında birinci durumdadır. Yine UEA'nın verilerine bakıldığında, 2030 yılı itibarıyla Rusya'nın günlük doğalgaz üretimi yılda 823 milyar metreküpe, dış satımı ise 237 milyar metreküpe ulaşacaktır. UEA, 2030 senesi itibarıyla Çin'in doğalgaz gereksiniminde ise iki katlık bir artış gerçekleşeceğini tahmin etmektedir. İki ülke arasındaki irtibatların mevzubahis düzlemine ek olarak, Rusya, doğalgaz rezervlerinin en dikkat çekici alıcısı konumdaki Avrupa'nın haricinde yeni pazarlara erişerek enerji dış satımının talep güvenliği bacağına alıcı ülkelerde farklılaşma oluşturmaya ağırlık vermektedir (Kısacık, 2019:468).

2014 senesinde Çin Ulusal Kalkınma ve Reform Komisyonu, ülkenin 2015-2020 döneminde iklim değişikliğe ile mücadele etmesine dönük resmi planını ilan etmiştir ki,

bu planda ulus genelinde özellikle doğalgaz olmak üzere daha temiz fosil yakıtların desteklenmesi ve kömür tüketiminin kısıtlanması yer almaktadır. Bu plana göre, doğalgaz, 2020 senesi itibarıyla ülkenin ana enerji tüketiminde yaklaşık olarak 360 milyar metreküplük bir seviyeye % 10'luk bir yere sahip olacaktır. Çin, enerji açlığını ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerini karşılayabilmek için ithalata yönelik doğalgaz piyasalarına ve hem doğalgaz kaynaklarının, hem de rotalarının çeşitlendirilmesi özel bir ilgi atfetmektedir (Grigas, 2017:236). Rus bakış açısından irdelendiğinde ise, Batı Avrupa piyasaları 6.000 kilometre uzaklıktayken, Çin pazarı ise Rusya'nın Doğu Sibirya kaynaklarına 2.000-3.000 kilometre uzaklığında konumlanmaktadır. Moskova açısından diğer önemli bir husus da, Avrupa piyasasının yapısı ve buranın problemlili durumuna ilaveten, Avrupa'nın enerji güvenliği çerçevesinde Rusya'dan gelen doğalgazın miktarını düşürmeye yönelik girişimleridir (Caşın ve Kısacık, 2018:263-267).

Harita 3: Sibirya'nın Gücü

Intell4 (2019), "Sibirya'nın Gücü".

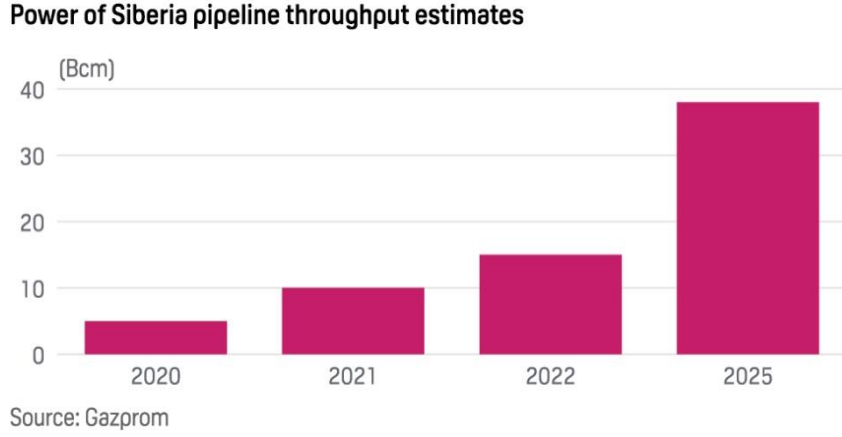
Bu minvalde Rusya ve Çin arasındaki doğalgaz ilişkisi incelendiğinde, Rusya, 2004 senesinde Çin'e Batı ve Doğu yönlerinde iki hat teklif etmiştir. Batı hattı için öngörülen 30 milyar metreküplük gazın Rusya'nın Altay Bölgesi'nden Çin'in Sincan bölgesine gitmesi tasarlanmıştır. Doğu Hattı'nın çıkış noktası ise Sakhalin Adası olup, Rusya'nın Vladivostok şehrinin altından geçerek Çin'in kuzeydoğusuna erişmesi öngörülmüştür. Rusya'nın Çin'in doğalgaz ihtiyaçlarına münhasır bir ehemmiyet atfetmesinin nedeni, Çin'in önümüzdeki yıllarda doğalgaz ihtiyacını Orta Asya rezervlerinden daha ziyade Rusya'nın rezervleriyle karşılaması doğrultusundaki isteğidir. Sonuçta, ilgili coğrafyada tek üretici olmayan Rusya, Orta Asya ülkeleriyle rekabet içerisindedir (Örmeci ve Kısacık, 2018:186). Hattın devreye alınacağına kesinleşmesini müteakiben 2006

senesinde o dönemin Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ve Çin Devlet Başkanı Hu Jintao arasında Pekin'de enerji mevzusunda iş birliğini içeren bir mutabakata varılmıştır ki, bu bölgenin tetikleme sayesinde Moskova ve Pekin, 2008 senesinde Doğu ve Batı doğrultusunda inşa edilecek doğalgaz boru hatları üzerinde anlaşıklarını açıklamışlardır. Mart 2013'te de Çin Devlet Başkanı Şi Cinqing'in Moskova ziyareti esnasında doğalgaz konusundaki nihai anlaşma üzerinde uzlaşmışlardır. Gazprom tarafından yapılan açıklamaya göre, iki ülke arasındaki anlaşma 30 yıllık olup, söz konusu anlaşma Rusya'ya karşı fiyat itirazlarının Avrupa pazarında giderek yükseldiği bir dönemde vuku bulacaktı (Örmeci ve Kısacık, 2018:186-187).

Kasım 2014'te Pekin'deki Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği Zirvesi'nde üye ülkelerce akdedilen birtakım iş birliği anlaşmaları içerisinde dünya kamuoyunun ilgisine en çok mazhar olan anlaşma, Gazprom'un Çin'e yılda 30 milyar metreküp doğalgaz taşımaması öngören mutabakat zaptıdır. Söz konusu zapt, 21 Mayıs 2014'te Putin'in Şanghay ziyareti esnasında iki ülke arasında uzlaşılan ve 2020'den başlamak suretiyle Çin'e yılda 38 milyar metreküp Rus doğalgazı iletimini 30 yıl boyunca öngören anlaşma ile beraber ele alındığında, Pekin ve Moskova'nın enerji sahasındaki iş birliğini daha da güçlendirmeyi hedefleyen adımlar attıkları açıkça görülmektedir. İlgili anlaşmalar, her iki taraf bakımında da çok önemli kazanımları gündeme getirerek, ikili ilişkilerde "kazan-kazan" olarak değerlendirilebilecek bir sürecin tesisi olarak anlaşılabilir. İlgili anlaşmanın ekonomik bakımdan Çin için önemli kazanımlarının olduğu görülmektedir. Anlaşma öncesinde uzun süren görüşmelerde taraflar arasındaki en hassas konuyu doğalgaz fiyatı teşkil etmekteydi. Gazprom, 2013 senesi Avrupa ortalama satış fiyatında -380\$/mcm-dolar/bin metreküp- ısrarcı olurken, Çin ise Türkmenistan'dan tedarik ettiği boru doğalgazına ödediği -320\$/mcm- fiyatı tavan seviyesi olarak görmekteydi. Bu anlaşmada Pekin'in ana doğalgaz ithalat kaleminin sıvılaştırılmış doğalgaz olduğuna ilaveten, sözleşmede tarihte ilk kez kendi para birimi "Yuan" şartını ortaya koyduğu da dikkate alınır, anlaşmanın Pekin açısından önemi anlaşılabilir. Pekin'in bir başka kazancı ise anlaşmanın esnek yapısıdır. Uzun vadeli doğalgaz sözleşmelerini gerçekleştiren Gazprom'un ilave talebi karşılama sorumluluğu ihtiyacın zirve yaptığı kış dönemlerinde % 115 olarak gerçekleşirken, ihtiyacın azaldığı Nisan-Eylül döneminde ise % 50'nin altına inebilmektedir. Bir başka deyişle, sözleşme, Çin'e öteki dış alım kaynakları içerisinde son derece esnek bir seçim şansı sunmaktadır. Böylelikle, Pekin, 2020 senesi itibarıyla 300 milyar metreküp olarak tahmin ettiği toplam doğalgaz gereksinimini dengeyle gerçekleştirebilecek esnekliğe erişmektedir (Özdemir, 2019:177-178).

Grafik 2: *Sibirya'nın Gücü Boru Hattı'nın akım kapasitesi tahminleri (bcm/yıl)*

Dmitrieva, Griffin ve Liang (2019), "Russia starts gas deliveries to China via Power of Siberia", *S&P Global Platts*

2016 ve 2017 senelerinde küresel ölçekte düşen enerji fiyatları, Çin ekonomisinde yaşanan para birimi özelinde düşüş, ülkenin stok piyasasında kötü durumunun yanı sıra Çin'in LNG kullanımı çerçevesinde kendi enerji talebini dengelemeye yönelik girişimleri olmuştur. Bu bağlamda iki ülke arasında Sibirya'nın Gücü Doğalgaz Boru Hattı'nın kapasitesinin azaltılması ve Çin'e yönelik yapılması planlanan yeni tedarik hatları konusunda görüşmelerin yukarıda bahsedilen durumlardan çıkmazla girmesinin gündeme geldiği bir dönem yaşanmıştır (Örmeci ve Kısacık, 2018:188-190). Ancak 12 Aralık 2018 tarihinde Rusya'nın Pekin Büyükelçisi Andrey Denisov tarafından yapılan açıklamaya bakıldığında, mevzubahis yıl içerisinde iki ülke arasındaki 110 milyar dolara ulaşması beklenen ticaretin 70 milyar dolarlık kısmının enerji alanında olduğu vurgulanmıştır. Buna ilaveten, Denisov, Rusya'nın enerji sanayisi alanında Çin ile uzun vadeli ve istikrarlı tedarik iş birliğinde geliştirme niyetine dikkat çekerek, her iki tarafta da bu yönde bir isteğin bulunması halinde ikili ilişkilerdeki sağlıklı atmosfer sayesinde enerji konusunda bir güvenlik ağı oluşturulabileceğine işaret etmiştir. Bu minvalde Denisov, projenin öngörülen zamanda devreye alınacağı yolunda Rusya'nın kararlılığında herhangi bir değişim olmadığını altını çizmiştir. Tüm bu gelişmeler neticesinde 2 Aralık 2019 tarihi itibarıyla Rusya ve Çin Devlet Başkanlarının katıldığı resmi bir tören vasıtasıyla Sibirya'nın Gücü devreye alınmak suretiyle hattın doğalgaz taşımacılığı başlatılmıştır (Kısacık, 2019:469-470).

4.4. Güncel Gelişmeler

Çin-Rusya enerji ilişkileri kapsamında üzerinde durulması gereken güncel bir konu ise, 2020 yılı itibarıyla Çin'de ortaya çıkan ve daha sonrasında bir pandemi (salgın) haline

dönüşüp tüm dünyaya yayılan koronavirüsün Çin'in petrol ithalatları üzerindeki etkisidir. Şubat 2020'de S&P Global'in internet sitesinde yer alan bir analize göre, Uzak Doğu Rus petrolü, koronavirüsün patlak vermesiyle tetiklenen Çin'in ekonomik yavaşlamasının ceremesini çekebilecektir. Bunun sebebini ise, Çin'de hem devlet tarafından yönetilen, hem de özel sektörün işletimindeki rafinerilerin, bocalayan üretim hacimleri nedeniyle favori hammadde durumundaki ESPO karışım ham petrolünün ithalatında kesinti yapma zorunluluğu oluşturmuştur. Dünyanın kapasite olarak en büyük rafinericisi olan Çinli Sinopec, bu süreçte toplam petrol hacminde % 13'lük bir azalma yaşamıştır ki, bu firmanın Çin'deki tüm rafinerileri şirketten ve konunun uzmanlarından alınan bilgilere göre Şubat 2020 itibariyle asgari düzeyde faaliyet gösterme oranına sahip olmuştur. Devletin kontrolünde olan bir diğer rafinerici olan PetroChina'nın üretim çıktı seviyelerinde de Şubat 2020 itibariyle ciddi düşüşler kaydedilmiştir. Bu kapsamda, Petro-China, yüksek stokuna karşın ham petrol ithalat planını yeniden düzenlemelidir (Zhou vd., 2020). Ancak koronavirüs krizinin zamanla aşılabileceği düşünüldüğü için, 2021 yılından itibaren ticari ilişkilerde normale dönülmesi beklenmektedir.

Öte yandan, bu kapsamda irdelenmesi gereken bir diğer önemli konu da Rusya ve Suudi Arabistan arasında son dönemde yaşanan petrol fiyatlarındaki anlaşmazlık temelli krizdir. Bu krizin nasıl başladığına bakacak olursak, OPEC ve OPEC haricindeki birtakım ham petrol üreticilerinin 6 Mart 2020 tarihinde Viyana'da gerçekleştirdikleri toplantıda üretimin azaltılması konusunda uzlaşamamaları, petrol fiyatlarının son 4 senenin en düşük seviyesine gelmesine neden olmuştur. Riyad, koronavirüs sebebiyle üretimdeki yavaşlama doğrultusunda petrol fiyatlarında gerçekleşen düşüğe yönelik olarak petrol fiyatlarında indirim yapılmasını Moskova'ya teklif etmiş; ancak bu teklif Moskova tarafından reddedilmiştir. Bunun üzerine, Riyad, petrol üretimini azaltarak Brent türü petrolün varil fiyatını 32 dolara düşürmüştür. Buna karşılık olarak, Moskova da, petrol üretiminde artışa gideceğini ifade etmiştir. Öte yandan, OPEC ve Rusya arasında daha evvel akdedilen arz kesintisi anlaşmasının 1 Nisan 2020 tarihi itibariyle bitecek olması da bu noktada hatırlanmalıdır. Yaşanan bu kriz çerçevesinde Rusya'nın en büyük petrol firması Rosneft'in Başkanı Igor Seçin ise, Washington'ın süratli bir biçimde Avrupa petrol pazarına giriş yaptığını ifade ederek, anlaşmanın var olduğu dönemde ABD'nin Hindistan piyasasına petrol dış satımının 10 kat, Avrupa piyasasına ise 6 kat arttığını ve bundan ötürü Moskova'nın petrolde piyasa payını muhafaza etmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Seçin, Washington'ın yaptırımları ve koronavirüs salgınından ötürü OPEC anlaşmasının anlamsızlaştığına işaret ederek, şu değerlendirmeyi yapmıştır: *“OPEC ile OPEC dışı bazı ham petrol üreticisi ülkeler arasındaki iş birliği artık anlamını yitirdi. Siyasi ve tüketim pazarının durumuna ilişkin nedenler artık daha anlamlı.”* (Diplomatik Strateji, 2020). Seçin, firmanın her çeşit senaryoya hazırlıklı olduğunu da vurgulamıştır. Konunun uzmanlarına göre, Rosneft, petrol üretimini bir haftada takriben 300 bin varil/gün artırabilecektir (Diplomatik

Strateji, 2020). Nitekim bu kapsamda 30 Mart 2020 itibariyle petrol varil fiyatı, küresel koronavirüs salgınının sürdüğü bir ortamda ham petrole olan talepte çöküş yaşanmasıyla 2002 senesinden bu yana daha önce görülmemiş seviyelere inmiştir. Brent tipi ham petrol 30 Mart 2020 itibariyle bir aşamada Kasım 2002'den beridir en düşük fiyat olan 23,03 ABD dolarına kadar gerilemiş durumdadır. Bu durum hakkındaki bir analize göre, ham petrole yönelik talebin dibe vurmasında koronavirüsün yayılmasının engellenmesi için geliştirilen tedbirlerin artık ana unsur olduğuna dikkat çekilmiştir. Morgan Stanley analisti Devin McDermott, UEA'nın bir tahminine atıfla hazırladığı araştırma notunda ise şu değerlendirmeleri yapmıştır: “Petrol fiyatları, artan kısıtlayıcı (koronavirüs salgınına karşı) önlemler ve bu önlemlerin küresel petrol istemini % 20 oranında geriletip potansiyel olarak yerküreyi, depolama kapasitesini doldurmaya zorlayabilecek duruma ayak uydurmada başarısız oldu.” (Kurban, 2020; Sputnik International, 2020).

Sonuç

Sonuç olarak, bu makalede analiz edilen Çin-Rusya enerji ilişkilerinin yapısı ve gelecek potansiyeli, bu iki ülkenin kurucu üyesi olduğu Şanghay İşbirliği Örgütü'nün gelecekte çok önemli bir bölgesel/uluslararası aktör olma kapasitesine haiz olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun temel gerekçeleri ise; Rusya ile Çin arasında oluşan ve enerji ticaretinin sürükleyicisi olduğu ekonomik ilişkilerin dengeli ve her iki ülkenin de menfaatlerine uygun oluşu, Moskova ile Pekin arasında son yıllarda yapılan enerji anlaşmaları ve geliştirilen projelerin uzun vadeli olması, iki ülkenin Batı ülkeleriyle olan sorunları nedeniyle birbirleriyle olan stratejik ilişkilerine büyük önem vermeleri ve başka bir uluslararası kuruluşla küresel düzeyde etkili olma alternatiflerinin (her ne kadar Rusya'nın oluşturduğu Avrasya Ekonomik İşbirliği girişimi de var olsa da) olmamasıdır. Dolayısıyla, Çin ile Rusya'nın sürüklemesiyle, ŞİÖ, yakın bir gelecekte uluslararası siyasette daha da önemli ve etkili bir kuruluş haline gelebilir.

KAYNAKÇA

- Anadolu Ajansı* (2019), “ŞİÖ'nün yeni Genel Sekreteri Vladimir Narov oldu”, Erişim Tarihi: 29.04.2020, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/sionun-yeni-genel-sekreteri-vladimir-narov-oldu/1353900>.
- Aydın, F. F. (2010), “Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 35, Ocak-Temmuz 2010, ss. 317-340.
- Başlamış, C. ve Deprem, O. (2018), *Vladimir Vladimiroviç Putin: Rusya'yı Ayağa Kaldıran Lider*, İstanbul: Doğan Kitap.
- Çaşın, M. H. ve Derman, G. S. (2016), *Rus Dış Politikasındaki Değişim ve Kremlin Penceresinden Yeni Ufuklar*, Ankara: SRT Yayınları.
- Çaşın, M. H. ve Kısacık, S. (2018), *Avrupa Birliği Enerji Hukuku ve Güvenlik Algılamaları*, İstanbul: Çağlayan Kitap & Yayıncılık & Eğitim.

“Charter of the Shanghai Cooperation Organization” (2020), Erişim Tarihi: 28.04.2020, Erişim Adresi: <http://eng.secsco.org/load/203013/>.

Chossudovsky, M. (2017), “Historic Shift in Geopolitical Alignments: India and Pakistan Join Shanghai Cooperation Organization (SCO)”, *GlobalResearch*, Erişim Tarihi: 01.05.2020, Erişim Adresi: <https://www.globalresearch.ca/historic-shift-in-geopolitical-alignments-india-and-pakistan-join-shanghai-cooperation-organization-sco/5601568>.

Clemente, J. (2019), “China Is The World’s Largest Oil & Gas Importer”, *Forbes*, Erişim Tarihi: 04.05.2020, Erişim Adresi: <https://www.forbes.com/sites/judeclemente/2019/10/17/china-is-the-worlds-largest-oil--gas-importer/#393dd90e5441>.

Dal, E. P. (2017), “‘Kuşak ve Yol’ Projesi, Çin’in Vizyonu ve Türkiye”, *Anadolu Ajansı*, Erişim Tarihi: 28.04.2020, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/-kusak-ve-yol-projesi-cin-in-yeni-vizyonu-ve-turkiye/960778>.

Diplomatik Strateji (2020), “Petrol Krizi: Rusya ve Suudi Arabistan”, Erişim Tarihi: 31.03.2020, Erişim Adresi: <https://www.diplomatikstrateji.com/15313-2/>.

Dmitrieva, A., Griffin, R. ve Liang, C. (2019), “Russia starts gas deliveries to China via Power of Siberia”, *S&P Global Platts*, 02.12.2019, Erişim Tarihi: 23.10.2020, Erişim Adresi: <https://www.spglobal.com/platts/en/market-insights/latest-news/natural-gas/120219-russia-starts-gas-deliveries-to-china-via-power-of-siberia>.

Erkan, A. Ç. (2018), “Rusya Federasyonu’nun Enerji Güvenliği ve Karadeniz’in Önemi”, içinde *Karadeniz Jeopolitiği* (editörler: Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Volkan Tatar ve Burak Şakir Şeker), İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, ss. 503-522.

Finley, M. (2012), “The Oil Market to 2030—Implications for Investment and Policy”, *Economics of Energy & Environmental Policy*, Cilt 1, No: 1, Erişim Tarihi: 04.05.2020, Erişim Adresi: <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/energy-outlook/the-oil-market-2030.pdf>, ss. 25-36.

Future Learn, “Shifting geopolitics of Asian energy”, Erişim Tarihi: 02.01.2020, Erişim Adresi: <https://www.futurelearn.com/courses/global-resource-politics/3/steps/308465>.

“Global China 2049 Initiative”, *ODI*, Erişim Tarihi: 28.04.2020, Erişim Adresi: <https://www.odi.org/projects/china-2049-initiative>.

Grigas, A. (2017), *The New Geopolitics of Natural Gas*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Helvacıköylü, G. (2020), “Çin-İran İşbirliği Anlaşması: ‘Düşmanımın Düşmanı Dostumdur’”, *Uluslararası Politika Akademisi*, 13.08.2020, Erişim Tarihi: 23.10.2020, Erişim Adresi: <http://politikaakademisi.org/2020/08/13/cin-iran-isbirligi-anlasmasi-dusmanimin-dusmani-dostumdur/>.

Henderson, J. (2011), “The Strategic Implications of Russia’s Eastern Oil Resources”, *The Oxford Institute for Energy Studies WPM 41*, Ocak 2011, Erişim Tarihi: 02.01.2020, Erişim Adresi: https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2011/04/WPM_41.pdf.

InfoSCO (2015), “SCO Energy Club: structure ready for international interaction, not Shanghai Six’s elite club”, Erişim Tarihi: 06.03.2020, Erişim Adresi: <http://infoshos.ru/en/?idn=13913>.

Intell4 (2019), “Sibirya’nın Gücü”, Erişim Tarihi: 05.05.2020, Erişim Adresi: <https://www.intell4.com/sibiryanin-gucu-haber-183619>.

Kısacık, S. (2019), “21. Yüzyılda Avrasya Enerji Güvenliği Çerçevesinde Doğalgazın Yükselen Önemini Anlamlandırmak”, içinde *XI. Uluslararası Uludağ Uluslararası İlişkiler Kongresi: “Soğuk Savaş Sonrası Dönemin Temel Gelişme ve Dinamikleri” (14-15 Ekim 2019 Bursa Uludağ Üniversitesi) Tam Metin Kitabı* (editörler: Tayyar Arı ve Muzaffer Ercan Yılmaz), ss. 457-487.

Kısacık, S. (2019), “21. Yüzyılda Çin Halk Cumhuriyeti’nin Karadeniz Bölgesi Stratejisinin Temel Sacayaklarını Anlamlandırmak”, içinde *Uluslararası Politikada Karadeniz* (editörler: Göktürk Tüysüzoğlu ve Selim Kurt), Ankara: Detay Yayıncılık, ss. 259-299.

Kısacık, S. ve Denizelli, Ş. (2018), “21. Yüzyılda Karadeniz Jeopolitiği Bağlamında Jeostratejik Bir Yapılanma Olarak Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)”, içinde *Karadeniz Jeopolitiği* (editörler: Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Volkan Tatar ve Burak Şakir Şeker), İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, ss. 857-888.

Kurban, E. (2020), “COVID-19 İle Petrol Son 18 Yılın En Düşük Fiyatını Gördü”, *Enerji Portalı*, Erişim Tarihi: 31.03.2020, Erişim Adresi: <https://www.enerjiportali.com/covid-19-ile-petrol-son-18-yilin-en-dusuk-fiyatini-gordu/>.

Kurt, S. (2019), “Karadeniz’in Değişen Jeopolitik Gündemi: Enerjinin Yükselişi”, içinde *Uluslararası Politikada Karadeniz* (editörler: Göktürk Tüysüzoğlu ve Selim Kurt), Ankara: Detay Yayıncılık, ss. 157-192.

Meynkhard, A. (2020), “Priorities of Russian Energy Policy in Russian-Chinese Relations”, *International Journal of Energy Economics and Policy*, Cilt 10, Sayı: 1, ss. 65-71.

Mitrova, T. ve Yermakov, V. (2019), “Russian Energy Strategy – 2035: Struggling to Remain Relevant”, *French Institute of International Relations (IFRI)*, Russie.Nei.Reports, No: 28, Erişim Tarihi: 04.05.2020, Erişim Adresi: https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/mitrova_yermakov_russias_energy_strategy_2019.pdf.

Örmeci, O. (2018), “Dr. Sina Kısacık’la Çin Halk Cumhuriyeti’nin Enerji Politikası Hakkında Mülakat”, *Uluslararası Politika Akademisi*, Erişim Tarihi: 03.04.2020, Erişim Adresi: <http://politikaakademisi.org/2018/01/04/dr-sina-kisacikla-cin-halk-cumhuriyetinin-enerji-politikasi-hakkinda-mulakat/>.

Örmeci, O. (2018), *Ejderin Ayak Sesleri: Dünya Siyasetinde Çin Halk Cumhuriyeti*, İstanbul: Cinius Yayınları.

Örmeci, O. ve Kısacık, S. (2018), *Rusya Siyaseti ve Rus Dış Politikası: Teorik Çerçeve-Tarihsel Arka Plan-Örnek Olaylar*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Özdemir, V. (2019), *Rusya’nın Kodları: Türkiye’de Rusya’yı Ararken, Rusya’da Türkiye’yi Bulmak*, İstanbul: Destek Yayınları.

Rousselot, H. (2011), “Le Club de l’énergie de l’ocs, un élément (moteur)... d’intégration régionale ?”, *Relations Internationales*, no: 145, ss. 117-132, Erişim Tarihi: 27.04.2020, Erişim Adresi: https://www.cairn.info/article.php?ID_ARTICLE=RI_145_0117#.

Slav, I. (2018), “New Pipeline Doubles Russian Oil Supply To China”, *Oil Price*, Erişim Tarihi: 02.01.2020, Erişim Adresi: <https://oilprice.com/Latest-Energy-News/World-News/New-Pipeline-Doubles-Russian-Oil-Supply-To-China.html>.

Sputnik International (2020), “Brent Crude Drops to \$22 Per Barrel For 1st Time Since March 2002 - Trading Data”, Erişim Tarihi: 31.03.2020, Erişim Adresi: <https://sputniknews.com/business/202003301078763671-brent-crude-drops-to-22-per-barrel-for-1st-time-since-march-2002>.

Statista.com, “Value of Russian trade in goods (export, import and trade balance) with China from 2007 to 2019*”, Erişim Tarihi: 04.04.2020, Erişim Adresi: <https://www.statista.com/statistics/1003171/russia-value-of-trade-in-goods-with-china/>.

The Russian Government (2016), “Russia’s Energy Strategy to 2035”, Erişim Tarihi: 04.05.2020, Erişim Adresi: <http://government.ru/en/all/25812/>.

The Shanghai Cooperation Organisation, Erişim Tarihi: 20.04.2020, Erişim Adresi: <http://eng.sectesco.org/>.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)”, Erişim Tarihi: 27.04.2020, Erişim Adresi: <http://www.mfa.gov.tr/sanghay-isbirligi-orgutu.tr.mfa>.

United Nations ESCAP (Economic and Social Commission for Asia and the Pacific, “Energy Security and Sustainable Development in Asia and the Pacific”, Erişim Tarihi: 02.05.2020, Erişim Adresi: <https://www.unescap.org/sites/default/files/energy-security-ap.pdf>.

U.S. Energy Information Administration (2018), “China surpassed the United States as the world’s largest crude oil importer in 2017”, Erişim Tarihi: 03.05.2020, Erişim Adresi: <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=34812>.

Weitz, R. (2018), “The SCO and NATO Compared”, *China US Focus*, Erişim Tarihi: 03.05.2020, Erişim Adresi: <https://www.chinausfocus.com/peace-security/the-sco-and-nato-compared>.

Workman, D. (2020), “Crude Oil Imports by Country”, *World’s Top Exports*, Erişim Tarihi: 03.05.2020, Erişim Adresi: <http://www.worldstopexports.com/crude-oil-imports-by-country/>.

Workman, D. (2020), “Top 15 Crude Oil Suppliers to China”, *World’s Top Exports*, Erişim Tarihi: 03.05.2020, Erişim Adresi: <http://www.worldstopexports.com/top-15-crude-oil-suppliers-to-china/>.

World Bank (2019), “Gross domestic product 2018”, Erişim Tarihi: 02.05.2020, Erişim Adresi: <https://databank.worldbank.org/data/download/GDP.pdf>.

Yagova, O. (2019), “As Russia expands Pacific pipeline, a third of oil exports go East”, *Reuters*, Erişim Tarihi: 03.04.2020, Erişim Adresi: <https://www.reuters.com/article/us-russia-oil-exports/as-russia-expands-pacific-pipeline-a-third-of-oil-exports-go-east-idUSKBN1XV1LB>.

Yergin, D. (2006), “Ensuring Energy Security”, *Foreign Affairs*, Cilt 85, Sayı: 2, Mart-Nisan 2006, ss. 69-82.

Zhou, O., Xu, D., Vahn, G. P. ve Toh, A. (2020), “China’s favorite Russian ESPO crude falls victim to coronavirus scare”, *S&P Global Platts*, Erişim Tarihi: 31.03.2020, Erişim Adresi: <https://www.spglobal.com/platts/en/market-insights/latest-news/oil/020420-chinas-favorite-russian-espo-crude-falls-victim-to-coronavirus-scare>.

TARİH ÖNCESİNDEN SANAYİ DEVRİMİNE UZANAN SÜREÇTE BATI KENTİNİN ŞEKİLLENMESİNE DAİR BİR DENEME

Hasan Basri KARTAL,¹

Asiye Nisa KARTAL²

Özet

Bu makale, temel olarak, teorik bir bakış açısıyla, kent kavramının batıdaki değişim ve dönüşümünün kronolojik bir üst resmini sunmayı amaçlar. Makale, tarih öncesi dönemden orta çağdaki kent kavrayışına gelen süreci doğudaki haliyle betimleyerek başlar. Ardından, yönünü değiştirerek, Rönesans dönemi reformist dünyası altında oluşan batı kent kuramlarını ve ideal kent düşüncelerini okuyucuya sunar. Makalenin odak tartışması batı kentinin gelişim serüvenine yoğunlaşmaktadır. Devamında, makalede, sanayi devrimi ve ihtilal hazırlayıcısı öncül dönem olan Barok dönemdeki batı kentine dair bakışlar tartışılır. Makale, modern öncesi devirden modern ve sonrasına, batı kentinin kavramsallaştırılmasına dair bir okuma denemesi olarak görülebilir.

Anahtar kelimeler: Kent, Kent Kuramları, Tarih Öncesi, Modern Dönem

AN ESSAY ON THE URBAN FORMATIONS IN THE WEST FROM THE PREHISTORIC ERA TO THE INDUSTRIAL REVOLUTION

Abstract

This article mainly aims to portray a general chronological picture of the changes and transformation on urban concept with a theoretical approach in the western world. This article begins by describing the urban conception in the eastern world from prehistoric times to the medieval times. Then, the article turns its direction, and it reveals the urban theories and ideal urban ideas that emerged under the reformist attitudes of the Renaissance period in the west. As the focus of this article is based on the story of the western urban's developments. Afterwards, the ideas on the urban in the Baroque period -as the predecessor period preparing industrial revolution- is discussed in the article. This article can be read as an essay on the urban conceptualization in the western world from pre-modern to modern era and after.

Keywords: Urban, Urban Theories, Prehistory, Modern Era

---

¹ Nottingham Üniversitesi, Mimarlık ve Yapılı Çevre Bölümü, İngiltere, Doktora Öğrencisi, hbasrik@gmail.com

² Nottingham Üniversitesi, Mimarlık ve Yapılı Çevre Bölümü, İngiltere, Doktora Öğrencisi, a.nisa.gunduz@gmail.com

Giriş

İlk kentin nasıl ortaya çıktığına dair çeşitli teoriler ortaya atılmıştır. Farnkfort, ilk kentlerin din temelli geliştiğini ileri sürmüştür, din ve ekonomiye dayalı bir kuram geliştirmiştir. Carter ise kentlerin doğuşunu sulu tarım yapan toplumlar, artı ürün kavramı, ticaret ilişkileri, savunma sistemleri ve dinsel inançlar üzerinden açıklamıştır. Childe ise şehir kır ayrımını beş ilke üzerinden açıklayarak ilk kentlerin nasıl oluştuğunu açıklamaya çalışmıştır (büyüklük, nüfus yapısı, kamu sermayesi, kayıt tutma, bilim, ticaret) (Ponting, 2011). Sjoberg, teorisini üç temel esasa dayandırmıştır (uygun ekolojik temel, gelişmiş teknoloji, sosyal örgütlenme). Lompard ise ilk kentleri oluşturan en önemli etkenleri nüfus artışı, teknolojik kapasite, örgütlenme ve çevre ile etkileşim üzerinden açıklamıştır (Alptekin, 2007). Cooley, kentlerin ortaya çıkışını ulaşım ile ilişkilendirmiş ve kentlerin, nehir ağzlarına, ovalara ve yolların kesiştiği noktalara kurulduğunu ileri sürmüştür. Depolama işleminin kentteki önemine dikkati çeken Cooley, depoların ithalatçı, ihracatçı, tüccar, döviz tacirleri vb. unsurların toplanmasında önemli bir rol oynadığını ve bunun da kentlerin oluşumunda etkili olduğunu savunmuştur. Weber ise, kentlerin oluşumunu ekonomik, politik ve sosyal faktörlere dayandırmıştır. Buna göre kentlerin büyümesinin kökeninde ticaret, tarımın sanayileşmesi, ulaşımın kolaylığı, sanayileşme ve fabrikalar yer almaktadır. İkincil neden olarak ise, çeşitli finansal çekicilik ve ücretlerdeki yükseklik yer almaktadır. Kentsel büyümenin ardındaki siyasal nedenler ise ticaret hürriyeti, göç hürriyeti, merkezi yönetim, toprak üzerinde serbestçe tasarruf yapabilmemesidir. Weber kent yaşamına yönelik getirilen ahlaki eleştirilere de (yozlaşma, fuhuş, gayri meşru ilişkiler) yaptığı istatistiksel incelemelerle bilimsel olarak karşı çıkmıştır (Weber, 2003: 13-5; Bookchin, 1996).

1.Tarih Öncesinden Orta Çağ'a

Yaklaşık M.Ö. 3000'lere uzanan Sümerlilerin Uruk kentinden Gılgamış destanında bahsedilir, ilk defa bu döneme kadar oluşmuş köylerin beslenme ve üreme gibi temel ihtiyaçlarının dışında Uruklu gençlerin akrabalık bağlarından ziyade yüksek bir ideal için kolektif bir bilinç oluşturarak Kiş'in hükümdarına karşı çıkışları Uruk'un tarihte kurulmuş ilk kent olarak kabul edilmesini sağlar. Uruk'un kent olarak kabul edilmesinin kökeninde fiziki verilerinden ziyade sosyolojik farklılaşması önemli bir ölçüt olmuştur (Van De Mieroop, 2016). Bu tarz yeni idealler ve yapılaşmalar köy kültürünün unsurlarını kente taşımakla kalmadı kent kültürünü daha karmaşık ilişkilerin yaşandığı bir konuma doğru sürüklemiştir. Artık avcının çobanın ve köylünün yerine daha uzmanlaşmış çeşitli meslek grupları ortaya çıkmıştır. Bu şekilde uzmanlaşma ve civar köylerle olan etkileşim tarım ve inşaat mühendisliği gibi alanlarda patlamalar yapmış, köydeki otoritelerin sorgulanmasına ve dönüşümüne neden olmuştur. Köyün başındaki ilahi kişilik yerini kentteki krala terk ettikten sonra ve köydeki hayvanlara hükmetme duygusu yerini insanlara, hayvanlara, doğaya hükmetmeye bırakmıştır. Cesareti olan kentlinin artık kentteki insan kitlelerine hükmederek bir tanrısal işaret beklemeden de aklına düşeni

kolektif bilinçle yaptırabileceği fikri bu sayede zemin bulmuştur. Kent bu bağlamda kutsal ve dünyevi olarak büyümenin önemli fiziksel bir ölçütü olarak ve kozmosun bir temsili olarak algılanmıştır (Mumford, 2007).

Bu makalede, doğu kentlerinin bu dönemden sonra iyice görünür olan kendine has karmaşık yapılarının ayrı bir inceleme konusu olması gerektiği savıyla, doğu kentlerinin gelişim ve dönüşümü makalenin devamında konu edinilmeyecektir. Bilindiği üzere, M.Ö. 5.yy'dan itibaren, kentlerin gelişmesiyle birlikte felsefi sistemler içerisinde bireyin, dini ruhani otorite yerine kendi benliğini ya da toplumu koyduğu düşünüş biçimleri de ortaya çıkmış ve bu bağlamda ideal toplum ve kent modelleri üretilmiştir. Örneğin M.Ö. 5.yy'da yaşamış olan Miletli Hippodamos'un hem siyasal kuramcı hem de kent plancısı olması bu savı güçlendirmektedir. Örneğin M.Ö. 427-347 yılları arasında yaşamış olan Plato Atina'nın düzensiz sokaklarındaki yaşama bir alternatif olarak düzenli planlanmış ve sosyal tabakaları içerisinde askeri disipline benzer bir hiyerarşiyi önermiştir, öğrencisi Aristoteles (M.Ö.384-322) 'Devlet' adlı eserinde akropol etrafında düzensiz olarak gelişen kentlerin oligarşilere, ızgara planlı kentlerin ise demokrasilere uygun olduğunu ileri sürmüştü ve bu görüşüyle kenti mitsel ya da dini bir öğreti yerine siyasal bir düzenle ilişkilendirmiştir (Sarton, 1993). Daha sonra Vitruvius (M.Ö.1.yy) 'Mimarlık Üzerine 10 Kitap' adlı metninde kent ile ilgili planlama kriterlerini işlevsel gerekçelere dayandırmış ve kent planlamasına yönelik çeşitli ilkeler ortaya koymaya çalışmıştır. Vitruvius'un kent şeması mimar kimliğine paralel olarak kentin fiziki gerçekliğinin doğru konumlandırılması ve kurgulanması ilkesine dayanmaktadır (Girouard, 1989). Kısaca kent üzerine Antik dönemdeki düşünceler önce dini ve mitlere dayalı olarak başlamış daha sonra felsefi ve ütopyik bir karakter kazanmış ve en sonunda pragmatik ve maddi niteliğe bürünmüştür (Pacione, 2002).

Orta Çağ'da, Ütopyik ve felsefi metinlerin dışında seyahatnameler, coğrafya kitapları ve edebiyat eserleri gibi metinlerde de çeşitli biçimlerde dönemin kentlerine bakışı göstermesi bakımından önemli kaynaklardır. Ayrıca ortaçağda yaşamış olan Abbot Suger, Villard de Honnecourt ve Cesare Cesariano gibi mimarların ve ressamın çizim ve metinlerinde, kent merkezinin kilise için ayrılmış olması kent planlaması üzerine düşünüldüğünü ve bu düşünce üzerinde dinin ve dolayısıyla simgeselliğin önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir (Mumford, 2007). Geç Orta Çağ'ın ve Erken Rönesans'ın önemli isimlerinden Alberti, orta çağ kentinin merkeze olan vurgusunu kentteki yavaş yavaş kıvrılan caddelere olan hayranlığı üzerinden sunar, 19.yy'ın önemli kent tarihçilerinden olan Lavedan bu durumu daireselliğin Orta çağ kentinin temeli olduğu şeklinde açıklamıştır (Handlin, 1963).

2.Rönesans Dönemi Reformist Tutum ve Yaklaşımları, ‘İdeal Kent’ Düşünceleri ve Barok Dönem

Rönesans’a gelindiğinde, dönemin mimarlık metinlerinde ortaya çıkan en önemli özellik metnin yazarı tarafından ortaya atılan ideal bir kent düşüncesinin var oluşudur. Tanrı’nın âlemin merkezinden atılışı ile üzerine Tanrı’nın sorumluluklarının bindiği birey doğayı kavramaya büyük bir ihtiyaç duymuş ve Tanrı’ya çeşitli olayların neden-sonuç ilişkisini yükleyerek sorumluluktan kurtulma girişimi bu dönemle birlikte anlamsızlaşmıştır. Bu şekilde bireyin âlemlerle bütünleşik durumdan ontolojik olarak koparılması yani öznenin nesne üzerine hâkim kılınması modern anlamda kuramsal olarak nitelendirilen bilgilerin doğmasına neden olmuştur. Bu bağlamda mimarlık ve kent üzerine yazan mimarların tanımlamaya çalıştıkları ‘ideal kent’ kavramı ve buna yönelik yaptıkları çeşitli açıklamalar modern anlamdaki ilk kuramsal metinler olarak ele alınabilir (Grendler, 2003:25-42).

Platon’dan başlayarak ütopyik toplum modelleri üzerinden üretilen ideal kent biçimleri de bu dönemin düşünürleri arasında geçerliliğini korumuştur. 19.yy’a kadar devam eden bu gelenek içerisinde ele alınan kent 19.yy’da sosyolojinin ve daha sonra kent sosyolojisinin kurulması ile bilimsel bir nitelik kazanacaktır. Örneğin bu geleneğin Rönesans’taki en önemli temsilcilerinden Thomas Moore ‘Ütopya’ adlı eserinde hem idealindeki kent halkını ve yaşam biçimini hem de bu yaşam biçiminin gerçekleştiği fizik mekânlara yönelik fikirlerini anlatmıştır (Abensour, 2009). Bu dönemde modern siyaset felsefesinin kurucuları arasında zikredilen Machiavelli ‘Prens’ adlı eserinde kent içinde yaşayabilmeyi kenti yerle bir etmekle özdeş tutmuş, yoksa kentin bireyi yok edeceğini ileri sürmüştür. Bu düşüncelerin üzerine kendi siyaset felsefesini inşa etmiştir. Bu özelliği ile çağdaşlarının aksine döneminin kentlisini distopik bir kimlik içerisinde değerlendirmiştir. Bu eseri Gramsci tarafından ilk manifesto olarak da kabul edilmektedir (Gramsci, 1971). Bu özelliğiyle kente yönelik ütopyik düşüncelerin yanında, manifestoya dayalı ve eylemi temel alan yeni bir kent ve toplum okuyuşu da ortaya çıkmıştır (Hale, 2008).

Rönesans döneminin ideal kent düşüncesi Barok dönem ile uygulama alanında daha fazla karşılık bulmuştur. Rönesans düşüncesinde kiliseye karşı reformist tutum ve yaklaşımlar önemli bir yer işgal ederken, Barok dönemde kilisenin inananlarına ve Hristiyanlık inancına karşı çıkanlara yönelik kendi heybetini yeniden ortaya koyma düşüncesi merkezi bir konum teşkil eder. Kentin biçimlendirilişinin üzerinde bu etkiyi görmek mümkündür. Ayrıca kentin, bu dönemde ortaya çıkan Aydınlanma düşüncesinin üzerinde etkisi olduğu çeşitli kent tarihçileri tarafından ileri sürülmüştür. Aydınlanma döneminin önemli ismi “*Descartes bilim dünyasını barok kentin birleşik düzeni üzerinden yeniden yorumlar. XVII.yy’da Alberti gibi müjdecilerin sezgileri, sonunda barok hayat tarzı, barok plan, barok bahçe ve barok kent olarak somutluk kazanacaktır*” demiştir (Mumford, 2007: 432). Yirminci yüzyılın önemli post-yapısalcı düşünürlerinden Deleuze, Barok’u sonsuza

giden kıvrımlar üzerinden açıklarken dönemin düşüncesinin sanatçı kimliği üzerindeki etkisini şu şekilde aktarır: “*Barok sonsuza giden bir kıvrımdır ve bütüncül bir sanat kurar, resim genişleyerek heykele, heykel büyüyerek mimariye, mimari genişleyip çevresi ile ilişki kurarak peyzaja ve şehirle ilişki kurarak kent planlama sanatına genişler*” diyerek ressamın bu zincirleme ile kent planına dönüştüğünü ileri sürmüştür (Deleuze, 1993: 123). Baudrillard ise Barok’u oluşturan bu zincirin aslında aradaki ayrımları yok ederek her şeyi aynılaştıran ve böylece Dünya’daki gerçekliği giderek sanallaştıran karakterine dikkati çekmiş, bu bağlamda kent sakinin kimlikleri arasındaki ayrımı yok ettiğini ileri sürmüştür (Baudrillard ve Proto 2003: 81-82). Barok dönemde kilisenin ve kralların egemenliklerini mimarlık ve şehircilik alanında ortaya koyma arzuları bu alanlarda uzman kişilerin uygulama alanında yer almasına neden olmuş, bir taraftan akılcılık düşüncesinden hareketle matematiğin ilkeleri mükemmel bir biçimde kullanılırken, diğer taraftan duygusal coşkunluk halleri de kent ve mimarlık uygulamalarında karşılık bulmuştur. Ayrıca bu dönemde yeni top üretim tekniklerinin ortaya çıkması ve bu topların Orta çağ kentlerinin surlarını rahat bir şekilde yıkabilmesi Rönesans döneminde Palladio, Dürer ve da Vinci gibi mimarlar tarafından ortaya atılan ve kentin savunması yerine kentin içsel düzenlemesini esas alan ideal kent modellerini geçersiz kılmıştır. Bu durum kent üzerine yapılan düşüncelere de yansımış çok farklı eksenlerde kente yaklaşım biçimleri ortaya çıkmıştır (Ragon, 2010). Örneğin kenti, merkezi krallığın koruyucusu ve teminatı olan orduyu merkeze alarak çeşitli bulvarlar açma ve kentte bu bulvarlara dayalı olarak bir hiyerarşi oluşturma arzu içerisindeki Palladio’ya karşı, Pierre La Muet ‘herkes için kent konutları’ söylemiyle kentteki hiyerarşiyi reddetmektedir. Barok dönemde Pierre La Muet ile, bu düşünceleri Philibert de l’Orme ve Jacques du Cercerau gibi mimarlar da benimsemiştir. Ancak dönemin birçok mimarının metinlerinde iktidar ve hiyerarşi vurgusu vardır. Bu dönemde yaşanan savaşlar, sınıflar arası rekabet ya da yeni burjuvazi sınıfı denilen orta sınıfın oluşması dönemin düşünürleri arasında da siyaset ve toplum ile ilgili konulara ağırlık veren eğilimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sınıfların arasındaki uçurumun artmasıyla birlikte kent ve konut içerisinde ayrışma belirgin hale gelmiştir (Mallgrave ve Contandriopoulos, 2006). Bu durumları dönemin felsefi düşünürlerine ait metinlerde bulmak mümkündür. Örneğin kentin kralın arzularına ve orduya göre şekillendirilmesini, kentin planlanmasında kralın erkinin temel alınmasını Descartes şu sözleriyle övmüştür: “*Tek bir mimarın planlayıp inşa ettirdiği bina birçok mimarın inşa ettirdiği binalardan daha zarif ve güzeldir*” (Mumford, 2007: 481). Bir başka filozof Hobbes, Leviathan adlı eserinde ise Londra’daki iç savaşa bağlı olarak çıkan çatışmanın yaşandığı bu kenti korkulacak bir yer olarak nitelemiştir, bu bağlamda kentteki ve devlet içerisindeki toplumsal düzenin önemini vurgulamış, kuramını bu anlayışa göre oluşturmuştur. Montesquieu, ‘Yasaların Ruhu’ adlı eserinde yöneticinin görevini kentte ya da ülkedeki fiziksel ve ahlaki etkiler arasında bir denge kurmak olduğunu ileri sürmüş ve fizik mekânın ve ahlaki normların toplumun oluşumunda egemen olduğu toplumlardan örnekler vermiştir (Swingewood, 1998: 32). Rousseau ise ortaya koyduğu siyaset felsefesinde kentin ve kentteki paylaşımların ortak ve eşit bir biçimde yapılması gerektiğinin altını çizmiş ve paylaşımcı demokrasiye dayanan bir

toplum modeli ileri sürmüştür. Rousseau'ya göre toplum içi ilişkileri kolaylaştırmanın yolu insan onurunu okşayan kentli tavırlar içerisinde bulunulmasıdır. Bu söylemiyle Rousseau örtük bir biçimde kentli kavramı idealize edilmektedir. Daha sonra Ferguson, Adam Smith gibi düşünürler sınıf kavramı üzerinde durmuşlar ve toplumları bu şekilde sınıflandırmışlardır. Smith toplumları 'avcı', 'pastoral', 'tarımsal' ve 'ticari' olarak, Ferguson'da 'yabani', 'barbar' ve 'zarif' şeklinde sınıflandırmıştır (Richter, 2012: 38-39). Smith sınıflandırmasına bağlı olarak şehirlerin oluşumunu zanaat fonksiyonuna bağlamış (Yörük, 2006: 45), Ferguson ise kent merkezini işçilerin mekanik işlerle uğraştırılarak oyalandığı bir alan olarak tanımlamıştır (McDaniel, 2013). 18.yy'ın sonlarına doğru Barok süslemecilik anlayışı yavaş yavaş terk edilmiş, kent planlama anlayışı içerisinde saf biçimlere dayalı, merkezinde meydanın ve meydanın ortasında endüstri tesisinin bulunduğu ve meydanın çevresinde konutların geometrik olarak bir araya gelerek oluşturduğu bütüncül kent şemaları geliştirilmiştir. Örneğin Ledoux'un Chaux projesi bu yaklaşımın en güzel örneklerinden biridir (Roth, 2000: 540-2). Bu dönemde arkeolojik kazıların artması da antik kentlerin şemalarına olan ilgiyi arttırmış, bazı plancılar tarafından bu şemaların kuramsal ya da uygulama düzeyinde örnek alınmasına neden olmuştur. Örneğin, James Stuart ve Nicholas Revett'in 1748'de Atina üzerine, Robert Wood ve James Dawkins'in 1753'te Palmyra üzerine yaptığı arkeolojik araştırmalar ve Johan Winckelman'ın antikite üzerine yaptığı incelemeler dönemin kent planlamasına doğrudan ya da dolaylı olarak katkıda bulunmuştur (Mallgrave ve Contandriopoulos, 2006). Ayrıca Barok dönemde geometriye dayalı meydan ve bu meydana açılan geniş bulvarlara dayalı kent planlama anlayışı temel olarak kentin zengin burjuvasına hitap edecek şekilde düzenlenmiş, köylü ve yoksul halk bu planlama anlayışının dışında tutulmuş planlamadan kaynaklanan fiziki ayrışma toplumda sınıfsal ayrışmanın da artmasına neden olmuştur. Barok dönemin düşünce anlayışına ve bunun kentteki fiziksel yansımaya bağlı olarak Avrupa toplumlarında sınıfların ortaya çıkması, daha sonra sınıflar arası çatışmaların ve iç savaşların patlak vermesi (Fransız İhtilali vb.), açık ekonomik faaliyetler ile ortaya çıkan yeni üretim ve tüketim biçimleri bu dönemdeki hiyerarşik modellerin sorgulanmasına neden olmuştur. Tüm bu gelişmeler yeni ideal toplum düzenlerinin hem teorik hem de uygulama alanında ortaya çıkmasını sağlamış, kaçınılmaz olarak bu değişimlerden kentin fiziksel ortamı ve kent üzerine üretilen düşünme biçimleri de etkilenmiştir (Hale, 2008).

Sonuç

Bu makale, tarih öncesinden sanayi devrimine uzanan süreç içerisinde coğrafi olarak dünyanın batısında konumlanan kentlerin oluşum ve gelişimine dair bir dizgeyi takip etmeyi amaçlamıştır. Temel olarak makaledeki anlatı, batı kentinin oluşumunun tarihsel kurgu içerisinde ilerleyişini resmetmeye çalışmaktadır.

Kentlerin oluşumu bağlamında, ilk düşünce ve eylemlerin mitler ve ilkel dinler etrafında şekillendiğini görmekteyiz. İnsanın soyutlama gücünün gelişmesine paralel olarak

gelişme gösteren kent kavrayışında, öncül olarak, insan ve tanrısal güç arasında kurulan inanışlar ve doğa olayları önemli yer teşkil etmiştir. Ardından görülen manzarada ise dini ve efsanevi figürlerin yerine, teknolojinin gelişimi, sosyolojik ve toplumsal olaylar, din ve inanış olgusunun evrilmesi ve doğal felaketler büyük bir etkiye sahip olmuştur. Doğanın bir parçası olarak yeryüzündeki varoluşuna başlayan insan, giderek doğa üzerindeki egemen olma arzusunu güçlendirmiş, kentlerin kurgulanış hikayesinde etkinliğini artırmıştır. Batıdaki hikayesinde, modern dinamiklerinin hayata geçişi ile, öncesinde edilgen bir figür olarak insan karşısındaki serüvenine başlayan kentler, dinamik ve çok boyutlu bir insan-çevre ilişkisinin birleşenlerinden biri haline dönüşmüştür. 19. yüzyıl öncesinde yaşanan Rönesans, Aydınlanma ve Barok dönem, batıdaki kent kavramı ve kavrayışının dönüşümünde önemli değişikliklere sebep olmuştur. Bu değişimler, bir dizi olumlu özelliği kentlerin gelişimi düzleminde beraberinde getirirse bile, insan, doğa ve çevre ekseninden bakıldığında bir dizi sancılı eylem ve yaptırımlara sebep olmuşlardır. Fakat açık bir şekilde bu değişimler, Sanayi Devrimi öncesinde kent planlama edimi, mimar ve mimarlık formasyonu kavramlarının batıdaki gelişimine destek sağlamışlardır. 19. yüzyıl ise kentlerin yeni terimlerle tartışılmasında önemli bir başlangıç evresi olmuş, birçok özelliği ile öncül dönemlerinden azami ölçüde farklılaşmıştır.

Kaynaklar

- Abensour, M. (2009). *Ütopya: Thomas More'dan Walter Benjamin'e*. İstanbul: Versus.
- Alptekin, M. Y. (2007). *Şehir ve Toplum*. İstanbul, Türkiye: Beta Yayınları.
- Baudrillard, J. and Proto, F. (2003). *Mass, identity, architecture: Architectural writings of Jean Baudrillard*. Chichester, West Sussex: Wiley-Academy.
- Bookchin, M. (1996). *Ekolojik Bir Topluma Doğru*. çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul, Türkiye: Ayrıntı Yayınları.
- Deleuze, G. and Leibniz, G. W. (1993). *The fold: Leibniz and the Baroque*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Girouard, M. (1989). *Cities & people: A social and architectural history*. New Haven: Yale University Press.
- Gramsci, A. (1971). *Selections from the prison notebooks of Antonio Gramsci*. London: Lawrence & Wishart.
- Grendler, P. F. (2003). *The Renaissance: An Encyclopedia for Students*. Farmington Hills: Charles Scribner's Sons.
- Hale, J. R. (2008). *The civilization of Europe in the Renaissance*. London: Harper Perennial.
- Hall, T. (2010). *Planning Europe's capital cities: Aspects of nineteenth century urban development*. London: Routledge.
- Handlin, O. (1966). *The historian and the city*. Cambridge, Mass: The M.I.T. Pr.

- Mallgrave, H. F. and Contandriopoulos, C. (2006). *Architectural theory*. Malden, MA: Blackwell Pub.
- Mumford, L. (2007). *Tarih Boyunca Kent: Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği*. çev. Gürol Koca. Tamer Tosun. İstanbul, Türkiye: Ayrıntı Yayınları.
- Pacione, M. (2002). *The city: Critical concepts in the social sciences*. London: Routledge.
- Ponting, C. (2011). *Yeni bir bakış açısıyla Dünya tarihi*. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Ragon, M. (2010). *Modern Mimarlık ve Şehircilik Tarihi*. İstanbul, Türkiye: Kabalcı Yayınları.
- Richter, R. (2012). *Sosyolojik Paradigmalar: Klasik ve Modern Sosyoloji Anlayışlarına Giriş*. çev. Necmeddin Doğan. İstanbul, Türkiye: Küre Yayınları.
- Roth, M.L. (2000). *Mimarlığın Öyküsü: öğeleri, tarihi, anlamı*. çev. Ergün Akça. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Sarton, G. (1993). *Ancient science through the golden age of Greece*. New York: Dover Publications.
- Swingewood, E. (1998). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*. çev. Osman Akinhay. Ankara, Türkiye: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Van De Mieroop, M. (2016). *A history of the ancient Near East, ca. 3000-323 BC*. Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons.
- Weber, M. (2003). *Şehir: Modern kentin oluşumu*. İstanbul: Bakış Yayınları.
- Yörükan, A. (2006). *Şehir Sosyolojisinin ve İnsan Ekolojisinin Teorik Temelleri*. Ankara, Türkiye: Nobel Yayın Dağıtım.

COVID-19 SALGINI VE İNSANİ GÜVENLİK

Yahya Alameşe¹

Öz

Güvenlik, uluslararası ilişkilerde uzun süre “devletin güvenliği” olarak anlaşılmış ve güvenliğin “insan güvenliği” boyutu ihmal edilmiştir. 1994 yılında Birleşmiş Milletler tarafından gündeme getirilen insani güvenlik yaklaşımı, insanı önceleyen yeni bir güvenlik anlayışı getirmiş, “devlet merkezli” güvenlik anlayışı yerine, “insan merkezli” bir güvenlik anlayışı önermiştir. İnsani güvenlik, insanların her türlü tehdide karşı güvende olması, insanların korkudan özgürlük, istekten özgürlük ve onurlu yaşama özgürlüğünün sağlanması anlamına gelmektedir.

İnsanlığın son dönemde karşılaştığı en önemli güvenlik tehdidi olan COVID-19 salgını, insani güvenlik yaklaşımının önemini açık bir şekilde ortaya koyan bir gelişme olmuştur. Bu makalenin amacı, COVID-19 salgının insani güvenlik yaklaşımı açısından ifade ettiği anlamı incelemektir. Makalede, şu sonuca ulaşılmıştır: Salgın, COVID-19 gibi önemli bir güvenlik tehdidini kapsamayan geleneksel güvenlik yaklaşımının yetersiz kaldığını ortaya koymuş ve insani güvenlik yaklaşımının savunduğu görüşlerin doğru olduğunu teyit etmiştir. COVID-19 salgınından gereken derslerin çıkarılabilmesi, insani güvenlik yaklaşımının anlaşılması, benimsenmesi ve insanların özgürleşmesine katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler:

Güvenlik, İnsani Güvenlik, Özgürleşme, Salgın, COVID-19

COVID-19 PANDEMIC AND HUMAN SECURITY

Abstract

Security has long been understood as the "security of the state" in international relations and the "human security" dimension of security has been neglected. The human security approach, which was brought to the agenda by the United Nations in 1994, developed a new security concept, prioritizing the human and suggesting a "human centered" security approach instead of the "state-centered" security approach. Human security means ensuring people's safety against all kinds of threats, ensuring people's freedom from fear, freedom from will, and freedom to live in dignity.

The COVID-19 outbreak, which is the most important security threat that humanity has recently faced, has been a very crucial development that clearly demonstrates the importance of the human security approach. The purpose of this article is to examine the meaning of the COVID-19 pandemic in terms of human security approach. The article reached the following conclusion: The COVID-19 outbreak revealed the inadequacy of traditional security perception, which does not cover a significant security threat such as COVID-19 and confirmed the validity of the views advocated by the human security approach. Drawing necessary lessons from the COVID-19 pandemic, will contribute to the understanding and adoption of the human security approach and the human freedom.

Keywords:

Security, Human Security, Emancipation, Pandemic, COVID-19

---

¹ Doktora öğrencisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
yahyaalamese@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1346-7657. Öğrencinin doktora tezinden üretilmiştir

Giriş

Bütün dünyayı etkileyen COVID-19 salgını tüm insanlar için çok ciddi bir güvenlik tehdidi haline gelmiştir. Salgın nedeniyle milyonlarca insan hayatlarını, sağlıklarını, işlerini, gelirlerini, sosyal yaşamlarını ve eğitim imkânlarını kaybetmiştir. Dünya genelinde yaklaşık 107 milyon insan hastalığa yaklanmış, 2,3 milyondan fazla insan ise hayatını kaybetmiştir (Dünya Sağlık Örgütü, 2021). Salgını kontrol etmek amacıyla uygulanan kısıtlamalar, 2. Dünya Savaşından beri görülen en ciddi ekonomik daralmaya yol açmıştır. Yaklaşık 900 milyon insanı etkileyen ekonomik durgunluk nedeniyle, 2020 yılında 88 ila 115 milyon insanın daha, aşırı fakir hale geldiği tahmin edilmektedir. Çok sayıda firmanın kapanması ya da çalışma saatleri veya ücretlerin azaltılması nedeniyle, milyonlarca insan işsiz kalmış veya gelir kaybına uğramıştır. Gelir kaybı ise daha az gıda, sağlık ve eğitim anlamına gelmektedir (Dünya Bankası, 2021). Salgın nedeniyle 2020 yılında 83 ila 132 milyon insanın daha yetersiz beslenen insanlar grubuna katıldığı tahmin edilmektedir (Gıda ve Tarım Örgütü, 2021). İnsanlar arasındaki teması azaltmak amacıyla kamusal hizmetlerin ve işlerin artan şekilde internet ortamına aktarılması, internete erişimde güçlük yaşayan fakir kitlelerin durumunu daha da zorlaştırmış ve eşitsizliği artırmıştır. (Dünya Bankası, 2021). Salgının yol açtığı bilinmezlik ve öngörülemezliğin yanı sıra, sosyal temas yoksunluğu insanların psikolojilerini derinden etkilemiş ve güvenlik duygularını zedelemiştir.

İnsanların güvenliğini bu denli etkileyen COVID-19 salgını, insani güvenlik yaklaşımının yeniden gündeme alınması gerektiğini gösteren çok önemli bir gelişme olmuştur. İnsani güvenlik, devletin değil insanların güvenliğini önceleyen, insan odaklı bir güvenlik yaklaşımıdır. İnsani güvenlik, yalnızca devletin güvenliğine odaklanan geleneksel güvenlik anlayışının değişmesi gerektiğini savunur. İnsani güvenlik, “insanların günlük hayatlarında her tür tehdiye karşı güvenliklerinin sağlanması, insanların açlık, hastalık, baskı gibi kronik tehditlere karşı güvende olması ve günlük hayatlarının ani ve kötü şekilde bozulmasına karşı korunması”dır. (BM Kalkınma Programı, 1994: 3)

Bu makalede, şu soruların yanıtları araştırılmaktadır: COVID-19 salgını ile insani güvenlik yaklaşımı arasında nasıl bir bağlantı vardır? COVID-19 salgını insani güvenlik yaklaşımı açısından ne anlama gelmektedir? Bu soruların yanıtlarının araştırılması, insani güvenlik literatürüne katkı sağlayarak yaklaşımın daha iyi anlaşılmasını ve benimsenmesini sağlayacaktır. Bu ise dolaylı olarak, tüm insanların güvenliğine katkı yapacaktır.

Makalede, COVID-19 salgını insani güvenlik yaklaşımı açısından incelenmekte ve salgının ortaya çıkardığı sonuçlar insani güvenlik açısından yorumlanmaktadır. Bu makalede, şu hipotez ileri sürülmektedir: COVID-19 salgını salgının ortaya koyduğu sonuçlar insani güvenlik yaklaşımının savunduğu temel savları doğrulamakta ve yaklaşımın önemini ortaya koymaktadır. COVID-19 salgını ile insani güvenlik yaklaşımı arasındaki bağlantı, “özgürleşme olarak güvenlik” anlayışını benimseyen Eleştirel Teori okulunun “özgürleşme” (*emancipation*) perspektifinden incelenmektedir. Özgürleşme,

insanların fiziki, sosyal ve siyasi yapıların kısıtlamalarından özgürleşebilmesi demektir (Booth, 1991: 313-326).

Makale; giriş, iki ana bölüm ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır. Birinci bölümde insani güvenlik yaklaşımının ortaya çıkışı, tanımı, içeriği ve etkileri incelenmektedir. Makalenin ikinci bölümünde COVID-19 salgını ile insani güvenlik arasındaki bağlantı incelenmekte, salgının insani güvenlik yaklaşımı açısından ne ifade ettiği tartışılmaktadır. Makalenin sonuç bölümünde ise, ulaşılan sonuçlar ve bu sonuçların insanların özgürleşmesine olan etkisi değerlendirilmektedir.

1. İnsani Güvenlik Yaklaşımı

Uluslararası ilişkilerde uzun süre etkili olan geleneksel güvenlik anlayışı, güvenliği “devletin güvenliği” olarak algılamış, “insanların güvenliği” boyutunu değerlendirmeye almamıştır. İlk olarak 1994 yılında Birleşmiş Milletler (BM) tarafından gündeme getirilen insani güvenlik yaklaşımı ise, geleneksel güvenlik anlayışından farklı ve insanı önceleyen yeni bir güvenlik anlayışı önermiştir. İnsani güvenlik yaklaşımı, ihmal edilen insanı, güvenlik anlayışının merkezine yerleştirmiş ve devlet merkezli güvenlik anlayışı yerine insan merkezli bir güvenlik anlayışı getirmiştir. (BM İnsani Güvenlik Birimi, 2009).

1.1. Geleneksel Güvenlik Anlayışı ve İnsani Güvenlik Yaklaşımının Ortaya Çıkışı

Geleneksel güvenlik anlayışına göre, güvenlik, devletin anarşik uluslararası ortam içinde hayatta kalabilmesidir. Bu anlayışa göre, devlet güvenliğine yönelik temel tehdit yabancı devletlerin askeri güçleridir, dolayısıyla güvenliği sağlamanın yolu da askeri yöntemlerdir. Güvenliğin amacı olarak devleti gören bu anlayış, insanların güvenliğini gündemine almamıştır. Oysa devlet güvenliğinin sağlanması insanların da güvenliğinin sağlandığı anlamına gelmez. Aslında, canavar (*predatory*), istismarcı (*abusive*), zayıf (*weak*) veya başarısız (*failed*) devletlerin kendisi insani güvenlik için birer tehdit kaynağıdır (Newman, 2010). İlk olarak, devlet kendi sınırları içindeki insanlar için güvenlik sağlayabildiği gibi, paradoksal bir şekilde, kendisi bir güvenlik tehdidine dönüşerek insanların güvenliğini tehdit de edebilir (Buzan, 1983). Tarih içindeki baskıcı devletler ve diktatörlükler bu durumun çarpıcı örnekleridirler. İkincisi, güvenlik sağlayabilmek için, devletin güvenlik sağlama kapasitesine sahip olmasına gerekir. İşleyen bir devlet mekanizmasına sahip olmayan devletler insanların güvenliğini sağlama konusunda yetersiz kalabilirler. Devletlerden beklenen en temel görevleri ve hizmetleri yerine getiremeyen, kanuna dayalı bir düzen kuramayan bu tür başarısız devletler, isteseler dahi kendi insanların güvenliğini sağlayamaz ve onları saldırı, şiddet, açlık, susuzluk, fakirlik, hastalık, çevrenin bozulması, doğal afetler ve ekonomik krizler gibi tehditlerden koruyamazlar (Griffiths ve O’Callaghan, 2004: 105-106). Üçüncüsü, bir devletin kendi ülkesindeki insanların güvenliğini sağlaması, bu devletin diğer insanlar için de güvenli olduğu anlamına gelmez. Devletler diğer ülke insanların güvenliğini umursamayan ve onlar için güvenlik tehdidi oluşturan eylemlerde bulunabilirler. Örneğin, kendi ülkesindeki insanları korumak için kimyasal veya nükleer atıkların başka

ülke topraklarına, nehirlerle ya da denizlere atılmasına izin veren bir devlet, diğer ülkelerdeki insanlar için bir güvenlik tehdidi oluşturabilir.

Geleneksel güvenlik anlayışındaki bu zaafın yanı sıra, 20. yüzyılın sonunda ortaya çıkan Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve küreselleşme gibi bazı gelişmeler, geleneksel güvenlik anlayışının sorgulanmasına sebep olmuş ve insani güvenlik anlayışının ortaya çıkmasına zemin oluşturmuştur (Tadjbakhsh ve Chenoy, 2007: 1-25). Soğuk Savaş'ın sona ermesi, devletler üzerindeki askeri güvenlik baskısını azaltmış ve insanların diğer güvenlik tehditlerine yoğunlaşabilmelerini sağlamıştır. Öte yandan, Soğuk Savaş dönemindeki kutupların gevşemesi ve kutuplar içindeki devletleri baskılayan kontrollü ortamın sona ermesi nedeniyle, iç savaş ve etnik çatışmaların sayısı hızla artmış, insanların güvenliğini tehdit eden farklı yeni durumlar ortaya çıkmıştır. İnsani güvenliğin ortaya çıkışını kolaylaştıran bir diğer önemli faktör 1990'lardan itibaren etkisi artan küreselleşme olmuştur (Evans, 2001: 2-6). Küreselleşme, ulusal sınırların etkisini azaltmış, ülkeler arasındaki etkileşimi ve karşılıklı bağımlılığı arttırmış, dünyanın bir bölgesindeki gelişmeler dünyanın başka bir bölgesindeki insanların güvenliklerini etkiler hale gelmiştir (Nye, 2011: 341-380). Küreselleşme, ayrıca, devletlerin tek başlarına, küreselleşen güvenlik tehditleri ile baş edebilme ve güvenlik sağlama kapasitelerini azaltarak geleneksel güvenlik anlayışının sorgulanmasına yol açmıştır. Bilgi teknolojileri ve medyanın küreselleşmesi, insani krizlerde yaşanan dramatik sahneleri diğer insanların evlerine taşımış, insani güvenlik problemlerine karşı farkındalığı ve hükümetler üzerindeki baskıları artırmıştır (MacFarlane ve Foong Khong, 2006: 19-163). Diğer yandan, devletlerden daha çok insanları etkileyen küresel ısınma ve çevrenin bozulması gibi yeni tehditler insanların güvenliğini gündeme getirmiş ve geleneksel güvenlik anlayışının insanları etkileyen bu tür güvenlik tehditlerine karşı yetersizliğini ortaya koymuştur (Tadjbakhsh ve Chenoy, 2007: 40-47).

İnsani güvenlik yaklaşımı, ilk olarak 1994 tarihli BM İnsani Kalkınma Raporu ile gündeme gelmiştir. İnsani Kalkınma Raporları, BM Kalkınma Programı tarafından yıllık olarak hazırlanan ve her yıl insani kalkınmaya ilişkin farklı bir konuyu gündeme getiren raporlardır. 1994 tarihli İnsani Kalkınma Raporu da insani güvenliği, insani kalkınmanın bir boyutu olarak tartışmaya açmıştır. Yaklaşımın felsefi olarak fikir babaları, insani kalkınma alanında çalışmalar yapan Pakistanlı ekonomist ve Pakistan eski Maliye Bakanı Mahbub el Haq ile Hindistanlı kalkınma ekonomisti Amartya Sen'dir (Martin ve Owen, 2014: 10)

İnsani güvenlik yaklaşımı, ortaya çıkmasıyla birlikte uluslararası alanda etkili olmuş, hem BM çerçevesinde hem de uluslararası alanda bir takım önemli adımların atılmasını tetiklemiştir. 1997 yılında imzalanan ve kara mayınlarının sınırlandırılmasını öngören Ottawa Sözleşmesi, 2002 yılında Uluslararası Ceza Mahkemesi kurulması ve 2005 yılında Dünya Zirvesinde kabul edilen Koruma Sorumluluğu ve Müdahale Hakkı (*Responsibility to Protect*) gibi çok önemli uluslararası gelişmelerin arkasındaki temel fikir olmuştur. Özellikle egemenliğin sorumluluk olarak tanımlanması sürecinde yaptığı etkiyle, insani güvenlik yaklaşımı uluslararası ilişkilerde çok önemli bir rol oynamıştır (Churruca

Muguruza, 2017: 15-35). 1999 yılında Japonya'nın desteğiyle, dünyanın pek çok ülkesindeki insani güvenlik projelerini finanse etmekte olan, BM İnsani Güvenlik Himaye Fonu kurulmuştur (Gomez ve Oscar, 2012: 385-403). 1999 yılında, ayrıca, insani güvenlik yaklaşımını benimseyen Kanada, Norveç, Japonya gibi on üç ülke arasında İnsani Güvenlik Ağı kurulmuştur. İnsani güvenlik yaklaşımı, BM tarafından açlık, fakirlik ve hastalık gibi tehditlere karşı mücadele etmek amacıyla hazırlanan ve 2000-2015 dönemini kapsayan Binyıl Kalkınma Hedefleri ile 2015-2030 yıllarını kapsayan Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin oluşturulmasında da temel itici güç olmuştur (Steiner, 2019).

1.2.İnsani Güvenlik Yaklaşımı Tanım ve İçeriği

1994 tarihli İnsani Kalkınma Raporu'na göre, insani güvenlik, “insanların günlük hayatlarında her tür tehdide karşı güvenliklerinin sağlanması, insanların açlık, hastalık, baskı gibi kronik tehditlere karşı güvende olması ve günlük hayatlarının ani ve kötü şekilde bozulmasına karşı korunması”dır. “İnsani güvenlik, ölmeyen bir çocuk, yayılmayan bir hastalık, kaybedilmeyen iş, patlayarak şiddete yol açmayan etnik gerilim ve susturulmayan muhalefettir” (BM Kalkınma Programı, 1994). BM İnsani Güvenlik Komisyonu'nun hazırlamış olduğu 2003 tarihli İnsani Güvenlik Şimdi raporuna göre, insani güvenlik, “insan özgürlüğünü ve insan tatminini sağlayacak şekilde insan hayatının yaşamsal merkezinin korunması” demektir. İnsani güvenlik, tüm insanların, yaşamlarını, geçimlerini ve onurlarını tehlikeye atan her tür tehdide ve riske karşı güvende olmalarını, insanların temel özgürlüklerinin korunması ve geliştirilmesini amaçlar (İnsani Güvenlik Komisyonu, 2003). İnsani güvenliğin resmi tanımı, BM Genel Kurulu kararıyla yapılmıştır. Karara göre insani güvenlik, “insanların hayatta kalmalarına, geçimlerine ve onurlarına yönelik yaygın ve ortak tehditlerin tanımlanması ve çözümüne yönelik bir yaklaşım”dır (BM Genel Kurul Kararı 66/290, 2012).

İnsani güvenlik şu üç temel özgürlüğün sağlanması demektir:

- 1. Korkudan Özgürlük:** Bireyin savaş suçları, soykırım, işkence gibi her türlü fiziki şiddet unsurlarından korunmasıdır.
- 2. İstekten Özgürlük:** Bireyin günlük yaşamında açlık, susuzluk, hastalık, kirlilik gibi tehditlerden korunması, günlük hayatında yaşaması için gerekli ihtiyaçlarının sağlanmasıdır.
- 3. Onurlu Yaşama Özgürlüğü:** Bireyin sosyal hayat içinde her türlü aşağılanma, baskı ve ayrımcılıktan uzak bir şekilde yaşamını sürdürebilmesidir (BM İnsani Güvenlik Birimi, 2009).

İnsani güvenlik, güvenliğin içeriğini genişleten bütüncül (*holistic*) bir yaklaşıma sahiptir ve insana yönelik yedi farklı güvenlik çeşidini içerir. Bu güvenlik türleri şunlardır:

- 1. Ekonomik güvenlik:** İnsanların hayatlarını sürdürebilecek asgari bir gelire sahip olması demektir. Bu gelirin üretime dayalı bir işten elde edilmesi önemlidir. Bunun

gerçekleşmediği durumlarda en azından kamu kaynaklı bir ekonomik güvenlik ağının sağlanması gerekir.

2. **Gıda güvenliği:** İnsanların hayatta kalmaları için beslenmelerini sağlayacak gıdaya ulaşabilmesi demektir. Gıda güvenliği hem fiilen gıdaya ulaşabilmeyi hem de gıdaya ulaşabilmek için gerekli gelire sahip olmayı ifade eder. Bir ülkede gıdanın mevcudiyeti tek başına yeterli değildir. Gıda dağıtımının da insanların ulaşabileceği şekilde düzenlenmiş olması gerekir.
3. **Sağlık güvenliği:** İnsanların sağlıklı bir şekilde yaşamlarını sürdürebilmeleridir. Bunun için insanların aşılama gibi temel sağlık hizmetlerine ve gerektiğinde tedavi imkânlarına ulaşabilmesi gerekir. Sağlık güvenliği gelişme olan ülkeleri ilgilendirdiği gibi gelişmiş ülkeleri de ilgilendirir. Gelişmiş ülkelerde de bulaşıcı hastalıklar, kanser, dolaşım sistemi hastalıkları gibi sağlık sorunları insan hayatını tehdit edebilmektedir.
4. **Çevre güvenliği:** İnsanların kirlilik ve çevrenin bozulması gibi tehditlerden uzak bir şekilde sağlıklı bir çevrede yaşayabilmesi demektir. Çevre güvenliği de hem gelişmiş hem de az gelişmiş olan ülkeler için geçerlidir. Az gelişmiş ülkelerdeki temiz suya erişim gibi tehditlere karşın, gelişmiş ülkelerde de hava kirliliği gibi önemli çevre tehditleri vardır.
5. **Kişisel güvenlik:** İnsanların her türlü fiziki şiddetten korunması, yaşamlarının ve vücut bütünlüklerinin korunması demektir. Kişisel güvenliği yönelik tehditler, işkence gibi devlet kaynaklı, savaş gibi başka devlet kaynaklı, etnik çatışma ve organize suç gibi diğer toplumsal gruplar kaynaklı, tecavüz gibi cinsiyet kaynaklı veya uyuşturucu kullanımı ya da intihar gibi birey kaynaklı olabilir. Bu tür tehditlerden kadınlar ve çocuklar gibi hassas gruplar daha fazla etkilenmektedirler.
6. **Toplum güvenliği:** Sosyal bir varlık olan insanlar; aile, kabile, millet gibi farklı toplumlar oluştururlar. Toplum güvenliği bu tür toplumların varlıklarını, kültürlerini ve değerlerini yaşatabilmeleri demektir.
7. **Siyasi güvenlik:** İnsanların baskı, kötü muamele, insan haklarının ihlali gibi tehditlerden uzak bir şekilde toplum içinde onurlarıyla yaşayabilmeleri demektir (BM Kalkınma Programı, 1994).

İnsani güvenlik bu üç temel özgürlüğün sağlanmasında karşılıklı olarak birbirlerini destekleyen şu iki temel yöntemin birlikte uygulanmasını öngörür:

1. **Koruma (protection):** Koruma insanların kendilerinin baş edemeyecekleri tehditlere karşı “sistemik, kapsayıcı ve önleyici şekilde” korunması demektir. Koruma yukarıdan aşağıya bir yöntemdir ve insanların korunması için gerekli kurumsal yapıların oluşturulmasını amaçlar. Bu kurumsal yapıların oluşturulmasındaki birinci derecede sorumluluk devlete ait olmakla birlikte, uluslararası örgütler, bölgesel örgütler, sivil toplum örgütleri ve özel sektörün de sorumluluğu vardır.
2. **Güçlendirme (empowerment):** Güçlendirme, insan ve toplumların tehditlerle baş edebilme kapasitelerini artırması, bu kapasiteyi kullanabilmeyi öğrenmesi ve

tehditlere karşı direnç kazanması demektir. Güçlendirme, aşağıdan yukarıya doğru bir yöntemdir ve insanların kendi seçimlerini yapabilmesi, kendi adlarına hareket ederek kendi potansiyellerini gerçekleştirebilmesi demektir (BM Genel Kurul Kararı 66/290, 2012).

İnsani güvenlik yaklaşımının yapısını belirleyen bir takım temel ilkeler vardır. Bu ilkelere göre insani güvenlik:

- 1. İnsan Merkezlidir (*people-centered*):** Öncelikle, insani güvenlik “devlet” değil “insan” merkezlidir, devlete değil bireye vurgu yapar. Ancak burada birey sosyal hayattan kopuk bir birey değildir. İnsani güvenlik hem tek tek insanların hem de toplumların güvenliklerinin sağlanmasını hedefler.
- 2. Kapsamlıdır (*comprehensive*):** İnsani güvenlik, insanların her açıdan güvende olmasını amaçlar. Yalnızca askeri tehditleri değil, ekonomik, çevresel, kişisel, siyasi ve benzeri tüm tehditler ile bunların kök nedenlerini kapsamı içine alır.
- 3. Önleme Önceliklidir (*prevention oriented*):** İnsani güvenliğin önceliği, sorunlar çıktıktan sonra çözüm üretmek değil, sorunları ortaya çıkmadan önce önlemektir. İnsani güvenliğin önleme öncelikli yapısı onu insani yardımdan ayırır.
- 4. Bağlam önceliklidir (*context specific*):** İnsani güvenlik tehditleri değerlendirirken insanların içinde bulunduğu yerel şartları ve bağlamı dikkate alır, yerel bakış açısına önem verir. En önemli insani güvenlik tehditleri ülke veya bölgeye göre farklılaşabilir (BM İnsani Güvenlik Birimi, 2016).

Görüldüğü üzere, insani güvenlik yaklaşımı insanı önceleyen, tüm insanların her türlü tehde karşı korunmasını amaçlayan çok kapsamlı bir güvenlik anlayışını savunmaktadır. Bir sonraki bölümde COVID-19 salgınının insani güvenlik yaklaşımı ve bu yaklaşımın temel savları açısından ifade ettiği anlam incelenecektir.

2. COVID-19 Salgını ve İnsani Güvenlik Yaklaşımı

Son dönemlerde karşılaşılan en önemli ve en yaygın insani güvenlik tehdidi olan COVID-19 salgını, insani güvenlik yaklaşımının değerlendirilebilmesi açısından çok önemli bir fırsat sunmaktadır. COVID-19 salgını penceresinden bakıldığında, insani güvenlik yaklaşımının tüm insanların güvenliği açısından ne kadar önemli olduğu ve savunduğu görüşlerin ne kadar isabetli olduğu görülebilmektedir.

İlk olarak, COVID-19 salgını, geleneksel güvenlik anlayışının güvenlik endişelerini karşılamakta yetersiz kaldığını ve insana yönelik tehditleri kapsayan insani güvenlik yaklaşımına ihtiyaç olduğunu çok açık bir şekilde göstermiştir. Uluslararası ilişkilerde etkili olan geleneksel güvenlik anlayışı yalnızca devlete yönelik tehditleri dikkate almaktadır. Güvenliği, devletlerin anarşik uluslararası ortam içinde hayatta kalması olarak gören gören ve insanların güvenliğini dikkate almayan bu anlayış, COVID-19 salgınının ortaya çıkardığı güvenlik endişelerini karşılamaktan uzaktır. COVID-19 salgınında tehdidin kaynağı devletlerin askeri güçleri değil, bir virüstür. Tehdit devletlere değil, doğrudan insanların yaşamına yöneliktir. Ordu, tank, top, uçak, nükleer silahlar bu

tehdide karşı çaresizdir. Bir yıllık kısa sürede ortaya çıkan insan kayıpları yıllarca süren savaşlardan veya terör olaylarından fazladır. Örneğin, 1954-1975 yılları arasında devam eden ve Amerikalıları çok etkileyen Vietnam Savaşı'nda hayatını kaybeden Amerikan askerlerinin sayısı 58 bin 200'dür (Spector, 2020). Yine son dönemlerde ABD'nin yaşamış olduğu en önemli terör olayı olan 11 Eylül saldırılarında ölen insan sayısı, 2,753'tür (CNN, 2020). Oysa salgında bir yıllık sürede hayatını kaybeden Amerikalıların sayısı 480 bini aşmıştır (Johns Hopkins Koronavirüs Araştırma Merkezi, 2021). Türkiye için de durum farklı değildir. Türkiye'yi yaklaşık 35 yıldır uğraştıran PKK terörünü nedeniyle binlerce kişi yaralanmış, 50 bini aşkın insan da hayatını kaybetmiştir (Şener, 2020). Diğer yandan Türkiye'de salgın nedeniyle yaklaşık bir yıllık sürede 2,5 milyon insan hastalanmış, 27 bini aşkın insan ise hayatını kaybetmiştir (Sağlık Bakanlığı, 2021).

Kısa sürede neden olduğu yalnızca can kayıpları bile COVID-19 salgınının ne kadar önemli bir güvenlik tehdidi olduğunu göstermektedir. Kalkı ki, salgının çok büyük ekonomik etkileri de olmuştur. Salgın insanların günlük yaşamlarını derinden etkilemiş, güvenlik endişelerini zirveye çıkarmıştır. İnsanlar evlerinde dahi kendilerini güvende hissetmemektedirler. Salgın sürecinin geleceğine yönelik belirsizlik de insanların güvenlik endişelerini artırmaktadır. Salgın insanların yanı sıra devletleri ve uluslararası kurumları da etkilemiş, ulusal ve uluslararası gündemin ilk sırasına yükselmiştir. COVID-19 salgını, böylesine önemli bir güvenlik tehdidini kapsamına almayan, bu tehdide karşı bir çözüm önerisi olmayan geleneksel güvenlik yaklaşımının yetersiz kaldığını net bir şekilde ortaya koymuştur. Diğer yandan, salgın, insan hayatının korunmasını amaçlayan, tüm insanların, yaşamlarını, geçimlerini ve onurlarını tehlikeye atan her tür tehdide ve riske karşı güvende olmalarını hedefleyen insani güvenlik yaklaşımının gerekliliğini de çok açık bir şekilde göstermiştir.

İkinci olarak, tüm insanlık için bir güvenlik tehdidi oluşturan COVID-19 salgını, geleneksel güvenlik yaklaşımının "bütün"den ziyade "parça"yı önemseyen anlayışının yetersizliğini ve insani güvenlik yaklaşımının bütünü dikkate alan anlayışına ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymuştur. Ulus devletlerin önceliğine dayanan devlet merkezli geleneksel güvenlik anlayışı; bütünü yani "insanlığı" değil, parçayı yani "ulus-devleti"referans noktası olarak almaktadır. Bu anlayış yalnızca kendi devletine yönelik tehditleri dikkate almaktadır. Ülkeler arasındaki etkileşim ve karşılıklı bağımlılığın arttığı, dünyanın bir bölgesindeki gelişmelerin dünyanın başka bölgelerindeki insanların güvenliklerini etkilediği günümüzün küresel dünyasında, insani güvenliğin tam olarak sağlanabilmesi için bu tehditlere yönelik küresel bir mücadelenin yapılması gerekir. Ülke odaklı yerel çabalar, küresel insani güvenlik tehditleriyle mücadele edebilmek için yetersiz kalmaktadır. Eleştirel Teorinin savunduğu gibi, insanların özgürleşmesinin sağlanabilmesi için insanlığı bir bütün olarak gören "evrensel" bir bakış açısına ihtiyaç vardır. Bu bakış açısının odağı, egemen bir devletin üyesi olan "vatandaş" değil, her zaman "insan" olmalıdır (Linklater, 1982). Çünkü ulus devletlerden oluşan parçaları önemseyen bir anlayış, evrensel bakış açısını engeller. Küresel ısınma, açlık, fakirlik, çevre kirliliği, sınır aşan organize suçlar, terörizm, nükleer silahlar ve bulaşıcı hastalıklar

gibi insani güvenlik tehditleriyle başedebilmek için böyle evrensel bir bakış açısına, ülkeler arasında işbirliğine ve bu işbirliğine zemin sağlayan uluslararası kurumlar ihtiyacı vardır.

COVID-19 salgını bu görüşleri doğrulayan bir örnek olmuştur. 2019 yılı sonunda Çin'in Wuhan eyaletinde başlayan salgın, durumun bilinmesine ve önlem alma çabalarına karşın, bir yıldan kısa bir sürede dünyanın her yerine yayılmış ve dünyanın bir bölgesindeki tehdidin dünyanın diğer bölgelerindeki insanları kolaylıkla etkileyebildiğini göstermiştir. Ülkelerin sınırlarını kapatması salgının bu ülkelere ulaşmasını önleyememiştir. Askerlerle, dikenli tellerle, mayınlar ve duvarlarla korunan devlet sınırları, ülkeleri bu tehlide karşı korumakta yetersiz kalmıştır. COVID-19 salgını herhangi bir ayırım yapmaksızın tüm devletleri ve tüm insanları hedef almaktadır. Salgına yönelik ülke odaklı yaklaşımlar yetersiz kalmış, hiçbir ülke diğer ülkelerdeki bulaşıcı hastalık tehdidinden kaçamamıştır. İngiltere, Avustralya, Japonya ve Yeni Zelanda gibi ada ülkeleri de salgının etkilerinden kurtulamamıştır. Her ülke, güçlü de olsa, diğer ülkelerin yardım ve desteğine ihtiyaç duymuştur. Ülkeler diğer ülkelerin hastalık hakkındaki bilgi ve tecrübelerinden yararlanmış, diğer ülkelerin tıbbi malzemelerini kullanmış ve başka ülkelerde üretilen aşıları satın alma yoluna gitmiştir. Salgın uluslararası işbirliği ve dayanışmanın önemini ortaya koymuştur. Dünya Sağlık Örgütü, imkânları sınırlı da olsa, salgına yönelik bilgilerin toplanması ve paylaşılması ile salgına yönelik önlemlerde uygulama birliği sağlanmasında önemli bir rol oynamış ve uluslararası kuruluşlara olan ihtiyacı göstermiştir. Netice itibarıyla, COVID-19 salgını geleneksel güvenlik anlayışının dar bakış açısının insanlığa yönelik tehditler karşısında ne kadar yetersiz kaldığını sergilemiş, insani güvenliğin insanlık merkezli bütüncül yaklaşımının önemini vurgulamıştır. İnsani güvenlik, hem her bir insanı hem de bir bütün olarak insanlığı dikkate alan, insanlığı bir aile gibi gören evrensel bir bakış açısına sahiptir. COVID-19 türü evrensel tehditlere karşı böyle bir evrensel güvenlik anlayışına ihtiyaç olduğu açıktır. COVID-19 salgını bu gerçeği net bir şekilde gözler önüne sermiştir.

Üçüncü olarak, COVID-19 salgını, insani güvenlik yaklaşımının savunduğu, insani güvenliğin tüm ülkeler için önemli ve gerekli olduğu görüşünün doğrulamıştır. Salgın, gelişmiş-az gelişmiş ayrımı yapmaksızın tüm ülkeleri etkilemiştir. Salgın, elbette küresel ticaret, turizm ve yurtdışı işçi dövizlerine bağımlı veya borçlu olan düşük gelirli ve az gelişmiş ülkeleri etkilemiş, bu ülkelerdeki insanların durumunu daha da kötüleştirmiştir. Bununla birlikte, salgın, en güçlü ve gelişmiş ülkeleri de önemli ölçüde etkilemiştir. Dünyanın süper gücü olarak kabul edilen ABD, 300 binden fazla ölümlerle, en fazla insan kaybının yaşandığı ülke olmuştur. Süper güç olma yolundaki Çin, şehirleri ve eyaletleri dış dünyaya kapatan karantina önlemleri almak zorunda kalmıştır. BM Güvenlik Konseyi üyesi olan Rusya'da 50 bine yakın insan hayatını kaybetmiştir. Gelişmiş Avrupa ülkelerinin durumu da farklı değildir. Fransa, İngiltere, İtalya, İspanya gibi Avrupa ülkeleri, salgında en çok can kaybı yaşanan ülkeler arasındadır (Johns Hopkins

Koronavirüs Araştırma Merkezi, 2021). Gelişmiş ülkelerdeki insanlar da, salgından ve salgın sonucunda ortaya çıkan ekonomik durgunluktan etkilenmiştir.

COVID-19 salgını göstermiştir ki, insani güvenlik yalnızca az gelişmiş ülkelere ilişkin bir konu değildir. Aksine, insani güvenlik, tüm ülkeleri ve tüm insanları ilgilendiren çok önemli bir konudur. Her toplumda insanların en temel önceliklerinden birisi güvenliğin sağlanmasıdır. Az gelişmiş ülkelerdeki açlık, fakirlik, hastalık gibi insani güvenlik tehditlerine karşın, gelişmiş ülke insanları da bulaşıcı hastalık, doğal afet, hava kirliliği, organize suç, terörizm, ayrımcılık, ekonomik kriz gibi başka insani güvenlik tehditlerine maruz kalabilmektedirler. Örneğin, gelişmiş bir ülke olan Fransa'nın başkenti Paris'te hava kirliliği önemli bir insani güvenlik tehdidi haline gelmiştir. Paris'te yılda yaklaşık 2500 kişi hava kirliliğine bağlı nedenlerle hayatını kaybetmektedir (Paris İklim Ajansı, 2018) Yine, 2008 yılında yaşanan ekonomik kriz ABD ve Avrupa ülkelerindeki pek çok insanın işlerini ve gelirlerini kaybetmelerine yol açarak bir insani güvenlik tehdidi oluşturmuştur (Avrupa Konseyi, 2009). COVID-19 salgını, gelişmiş veya az gelişmiş tüm ülkelerin insani güvenliğe ihtiyacı olduğu gerçeğinin altını bir kez daha çizmiş ve insani güvenlik yaklaşımının savunduğu görüşlerin haklılığını doğrulamıştır.

Dördüncü olarak, COVID-19 salgını, insani güvenliğin risk odaklı ve önleme öncelikli yaklaşımının ne kadar önemli olduğunu gösteren bir gelişme olmuştur. Güvenlik risklerini önlemeye öncelik veren insani güvenlik yaklaşımı, insani gelişmeyi engelleyecek veya geriye çevirebilecek gelişmelere dikkat çeker (Gasper ve Gomez, 2014). İnsani güvenlik, kalkınmayı geriye götürebilecek olan aşağı yönlü risklere (*downside risk*) odaklanır (İnsani Güvenlik Komisyonu, 2003). İnsani güvenlik yaklaşımının yapısını belirleyen temel ilkelerden birisi de, onun "önleme öncelikli" (*prevention oriented*) olmasıdır. İnsani güvenlik yaklaşımının önceliği, sorunlar çıktıktan sonra çözüm üretmek değil, sorunları ortaya çıkmadan önce önlemektir. İnsani güvenlikte ilk hedef, insani güvenliğe yönelik risklerin değerlendirilmesi ve bu riskleri önleyecek tedbirlerin alınmasıdır. İnsani güvenliğin savunduğu bu ön alıcı yaklaşım, onu insani yardımdan ayıran temel özelliştir (Churruca Muguruza, 2017: 15-35).

COVID-19 salgını gibi bulaşıcı hastalıklarla mücadelede temel yöntem hastalığın yayılmasının kontrol edilmesidir. Salgın sürecinde gündeme gelen maske, sosyal mesafe, temizlik, karantina, seyahat yasakları gibi önlemlerin temel amacı budur. Nitekim salgının sona ermesi için bir umut olarak görülen aşı da hastalığı önleyici bir yöntemdir. Salgın çok sayıda insana ulaştıktan sonra, hastaları tedavi etmeye çalışmak çözüm üretmekten uzaktır. Hastalığı tedavi eden bir ilaç bulunmadığı gibi, tedavi süreci insan kaynağı, zaman ve yoğun emek gerektirmektedir. Sağlık kurumlarının kapasitesi çok sayıdaki hastayı tedavi etmek için yetersiz kalmaktadır. İstatistiki verilere göre, hastalara tedavi uygulansa dahi belli bir oranda can kaybı yaşanması kaçınılmaz olmaktadır. COVID-19 hastalığının ölüm hızı yüzde 3,8 olarak bildirilmektedir (Sağlık Bakanlığı, 2020). COVID-19 salgını, risklere karşı hazırlıklı olmanın ve önleyici çalışmalar yapmanın önemini göstererek, insani güvenlik yaklaşımının risk odaklı ve önleme öncelikli anlayışının isabetli ve gerekli olduğunu göstermiştir. İnsani güvenlik

yaklaşımının uluslararası kabul görmesi halinde, önceliğin, salgınların ortaya çıkmasını ve yayılmasını önleyici çalışmalara verilebilecektir. Böyle bir ortamda, salgınlara yönelik olarak ortak araştırmalar yapılabilecek, salgınları ortaya çıkaran “ormanların hızla yok edilmesi, tarım alanlarının kontrolsüz şekilde genişletilmesi, vahşi hayvanların gıda, geleneksel tıp veya egzotik ev hayvanları olarak istismar edilmeleri” gibi kök nedenlerin çözümüne yönelik faaliyetler yürütülebilecektir (BBC, 2021). Salgın ortaya çıktığında ise, uluslararası yayılımının önlenmesi için küresel ölçekte ve eşgüdümlü bir yanıtın hayata geçirilmesi mümkün olabilecektir.

Beşinci olarak, COVID-19 salgını insani güvenlik yaklaşımının geniş yorumunun daha doğru olduğunu göstermiştir. İnsani güvenlik dar ve geniş olmak üzere iki farklı şekilde yorumlanmaktadır. İnsani güvenliğin dar yorumu, yalnızca *korkudan özgürlük* temasına odaklanmakta ve insani güvenliği yalnızca şiddetten korunması olarak anlamaktadır. Dar yorum, geniş yorumun insani güvenliği aşırı genişleterek (*overstrecht*) belirsizleştirdiğini savunmaktadır (Tadjbakhsh ve Chenoy, 2007). Dar yorumu benimseyenlere göre, insani güvenliğin geniş yorumu aslında kalkınmanın yeniden isimlendirilmesinden ibarettir. Dünyada açlık, fakirlik, hastalık, kirlilik gibi problemler çok yaygın olduğu için, geniş yorumun benimsenmesi halinde, nerdeyse bütün insanlar güvenlik sorunu olan kişiler haline gelecektir. (MacFarlane ve Foong Khong, 2006). İnsani güvenliğin geniş yorumu ise, *korkudan özgürlük, istekten özgürlük ve onurlu yaşama özgürlüğü* olmak üzere her üç özgürlüğü de içermekte ve insani güvenliği insanların tüm tehditlere karşı güvende olması olarak tanımlamaktadır. Yaklaşımı ilk kez kullanan BM Kalkınma Programı'nın 1994 tarihli İnsani Kalkınma Raporu insani güvenliği geniş bir şekilde tanımlamıştır. Yaklaşımı uluslararası topluma öneren BM'nin diğer belgelerinde de geniş tanım kabul edilmektedir.

COVID-19 salgını, insani güvenliğin amaçları ve insanların özgürleşmesi açısından geniş yorumunu benimsemenin daha doğru olduğunu göstermiştir. Son dönemlerde görülen en önemli insani güvenlik tehdidi olan salgın, tüm insanları etkilediği gibi, yüksek can kayıplarının yanı sıra ekonomik, sosyal ve siyasi etkileriyle de bir insani güvenlik tehdidi oluşturmuştur. Dar yorumun benimsenmesi durumunda COVID-19 salgını insani güvenlik yaklaşımının kapsamına girmeyecektir. İnsani güvenlik yaklaşımının böylesine önemli bir tehdidi kapsamaması düşünülemez. Böyle bir anlayış insani güvenlik yaklaşımının varlık sebebiyle de çelişir. Geniş yorum insani güvenlik yaklaşımının amaçlarıyla daha uyumlu olduğu gibi, insanların özgürleşmesi açısından da geniş yorumun benimsenmesi daha isabetli bir yaklaşım olacaktır.

Altıncı olarak, COVID-19 salgını, güvenliğin yalnızca askeri güvenlik olarak görülemeyeceğini, farklı boyutlarının da olduğunu göstermiş ve insani güvenlik yaklaşımının çeşitli güvenlik türlerini içeren yaklaşımının doğruluğunun teyit etmiştir. İnsani güvenlik yaklaşımı, güvenliğin referans noktasını “insan” yaparak güvenlik anlayışını derinleştirmiş, askeri tehditlerin ötesinde farklı güvenlik alanlarını kapsayarak da güvenlik anlayışını genişletmiştir. İnsani güvenlik, güvenliği bir bütün olarak değerlendiren bütüncül (*holistic*) bir yaklaşıma sahiptir ve daha önce belirtildiği üzere

insana yönelik yedi farklı güvenlik çeşidini içerir. Bu güvenlik türleri; ekonomik güvenlik, gıda güvenliği, sağlık güvenliği, çevre güvenliği, kişisel güvenlik, toplum güvenliği ve siyasi güvenlidir.

COVID-19 salgını, insani güvenlik içinde sayılan yedi güvenlik türünden dördü için tehdit oluşturmuştur. Salgın yalnızca insanların sağlık güvenliğini etkilemekle kalmamış, onların ekonomik güvenlik, gıda güvenliği ve siyasi güvenliğini de etkilemiştir. Salgın öncelikle insanların sağlık güvenliğini ciddi şekilde etkilemiş, çok sayıda can kayıplarına ve iyileşen hastalarda dahi kalıcı hasarlara neden olmuştur. Salgın ekonomik güvenliği de etkilemiştir. Uygulanan karantina ve yurtdışı seyahat yasakları ekonomik ve ticari faaliyetleri yavaşlatmış, işsizliğin artmasına yol açmıştır. Salgın, ayrıca, gıda üretim süreçlerini olumsuz etkilemiş, gıda ürünlerinde fiyat artışlarına ve gıdaya erişim zorluğuna neden olmuştur (Deutsche Welle, 2020). Salgın nedeniyle uygulanan insanların hareketliliğini ve bir araya gelmelerini kısıtlayıcı önlemler, insanların seyahat hakkı, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı gibi hak ve özgürlüklerini kısıtlayarak insanların siyasi güvenliğini de etkilemiştir. Dolayısıyla, COVID-19 salgını güvenliğin kapsamlı bir şekilde düşünülmesi, farklı güvenlik türlerinin de dikkate alınması gerektiğini gösteren açık bir örnek olmuştur.

Yedinci olarak, COVID-19 salgını, insan hakları ve insani kalkınmadan ayrı olarak insani güvenlik yaklaşımına da ihtiyaç olduğunu göstermiştir. İnsani güvenlik yaklaşımına yöneltelen eleştirilerden birisi de, onun bir yenilik getirmediği, zaten insan hakları ve insani kalkınma tarafından vurgulanan pek çok konuyu yeniden gündeme getirdiğidir. Bu eleştiriye göre, insani güvenlik aslında insanı kalkınmanın bir boyutu (Howard-Hassmann, 2012), ya da insani güvenliğin yalnızca insan haklarının yeni bir isimlendirmesidir (Alkire, 2003). Gerçekten de, insani güvenlik tarafından vurgulanan pek çok konu daha önceden insani kalkınma veya insan hakları tarafından da dile getirilmiştir (BM Kalkınma Programı, t.y. ; BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, t.y.). Bununla birlikte, insani güvenlik yalnızca yeni bir isimlendirmeden ibaret değildir; farklı özellikleri de olan yeni bir yaklaşımdır. İnsani güvenlik ile insani kalkınma ve insan hakları arasında kesişen alanlar bulunmakla birlikte, insani güvenlik, insani kalkınma ve insan hakları içinde yer almayan konuları da içerir. Örneğin, doğal afetler insan hakları içinde yer almayan ancak insanların güvenliğini tehlikeye atan çok önemli bir insani güvenlik tehdididir. Yine, bulaşıcı hastalıklar, ekonomik krizler ve küresel ısınma insani kalkınma ya da insan hakları içinde yer almayan, ancak insani güvenliğin gündeme getirdiği konulardır. Diğer yandan, bu yaklaşımlar arasında örtüşen alanlar olsa bile, her bir yaklaşımın öncelikleri de farklıdır. Örneğin, mülkiyet hakkı insan haklarının sınıfsal taşıyıcısı olan burjuvazi için önemli yeri olan, insan haklarının ortaya çıkmasında ve gelişiminde rol oynayan kilit önemde bir insan hakkıdır. Ancak insani güvenlik açısından mülkiyet hakkı öncelikli bir hak değildir (Gasper, 2007).

COVID-19 salgını insani güvenliğin insani kalkınma ve insan haklarından farklı yeni bir yaklaşım olduğunu gösteren güzel bir örnektir. Salgın esas itibarıyla insani kalkınma veya insan hakları konusu değil, bir insani güvenlik konusudur. Salgının olumsuz etkileri

insani kalkınma sürecini etkilese de insani kalkınma yaklaşımı bulaşıcı hastalıklar konusuyla doğrudan ilgili değildir. İnsan hakları açısından da önemli olan, salgın sürecinde yaşanan hak ve özgürlük kısıtlamalarıdır. İnsan hakları içinde geçen sağlık hakkı COVID-19 salgınının bütün boyutlarını kapsamaz. Sağlık hakkı; sağlık hizmetlerinin varlığı, erişilebilirliği, kabul edilebilir standartlarda ve kaliteli olması demektir (Nygren-Krug, 2002). Bir insan hakkı olarak sağlık hakkının mevcut olması, bulaşıcı hastalıklara karşı insani güvenliğin sağlanması için yeterli değildir. Nitekim gelişmiş ülkelerde kaliteli, erişilebilir bir sağlık sisteminin var olması, COVID-19 salgınının bu ülkelere ulaşmasını ve yayılmasını önleyememiştir. Ayrıca, sağlık hakkının mevcudiyeti salgınının ekonomik ve sosyal etkileriyle baş edebilmek için de yeterli değildir. Dolayısıyla COVID-19 salgını, bulaşıcı hastalık salgınlarıyla mücadele için insani kalkınma ve insan haklarının ötesinde, risk odaklı, önleme öncelikli ve tehdidin insana yönelik bütün boyutlarını kapsayan insani güvenlik yaklaşımına ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

Son olarak, COVID-19 salgını, insani güvenliğin insan hakları ve insani kalkınmaya önceliği olduğunu göstermektedir. İnsani güvenlik yaklaşımıyla ilgili olarak tartışılan konulardan birisi de, uygulama da önceliğin insan hakları, insani kalkınma ve insani güvenlik, arasında hangisine verilmesi gerektiği hususudur. Bu konu özellikle politika yapıcılar için önemlidir. Konunun bütün boyutları değerlendirildiğinde, uygulamada önceliğin insani güvenlikte olması gerekir. Çünkü insani güvenlik doğrudan insan yaşamıyla ve bu yaşamı tehdit eden tehlikelerle ilgilidir. Önce insanların hayatta kalmalarının yani insani güvenliğin sağlanması, sonra insani kalkınma ve insan haklarında gelişme sağlanması daha akılcı bir seçenektir. İnsani kalkınmanın sağlanabilmesi ve insan haklarının geliştirilebilmesi için öncelikle insani güvenlik ortamının sağlanması gerekir. İnsani güvenlik, insan hakları ve insani kalkınma için gerekli olan uygun zemini sağlar. Asgari bir insani güvenlik ortamının sağlanamadığı bir durumda, insani kalkınma ve insan hakları alanında ilerleme sağlanamayacağı gibi, mevcut seviyenin de korunması mümkün değildir. Ayrıca, insan haklarının geliştirilmesi ve insani kalkınmanın sağlanması için uzun vadeli süreçler gerekirken, insani güvenlik alanında daha kısa sürede etkili sonuçlar alınabilmesi mümkündür. Bu nedenle de uygulamada insani güvenliğe öncelik verilmesi daha makuldür.

Nitekim COVID-19 salgını söz konusu olduğunda da öncelikli konu insani kalkınma veya insan hakları değil insani güvenlik olmuştur. İnsan hayatı tehlikede olunca, insani kalkınmanın üç temel unsuru olan; gelir, eğitim ve uzun yaşama ile insan haklarının unsurları olan hak ve özgürlükler ikinci planda kalmıştır. Bu nedenle her ülkede uygulayıcılar önceliği, örneğin eğitime veya seyahat hakkına değil, can kayıplarının önlenmesine vermiştir. Ayrıca, COVID-19 nedeniyle insani güvenliğin sağlanamadığı salgın ortamında, insani kalkınma ve insan hakları alanlarında geriye gidilmiş yaşanmıştır. Ekonomik faaliyetler ve eğitim faaliyetlerinin sekteye uğraması nedeniyle, insani kalkınmanın iki önemli unsuru olan milli gelir ve eğitim alanlarında gerileme yaşanmıştır. Yine, yaşanan can kayıpları nedeniyle insani kalkınmanın üçüncü unsuru olan uzun

yaşam boyutu da olumsuz etkilenmiştir. Diğer yandan, insan yaşamının tehlikeye girdiği ve insani güvenliğin sağlanamadığı salgın sürecinde insan hakları alanında da geriye gidilmiş, insanların hareket, seyahat, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakları kısıtlanmıştır. COVID-19 salgını, insani kalkınma ve insan haklarının gelişebilmesi ve korunabilmesi için önceliğin insani güvenliğe verilmesi gerektiğini açık bir şekilde göstermiştir.

Sonuç

İnsanlığın son dönemde karşılaştığı en önemli güvenlik tehdidi olan COVID-19 salgını, devlet değil insan odaklı bir güvenlik anlayışını benimseyen insani güvenlik yaklaşımının önemini bir kez daha vurgulamıştır. Salgın, COVID-19 gibi önemli bir güvenlik tehdidini içermeyen geleneksel güvenlik anlayışının ne kadar yetersiz kaldığını, devletin güvenliğinin sağlanmasının insanların kendilerini güvende hissetmeleri için yeterli olmadığını, güvenlik anlayışının insanlara yönelik tüm tehditleri kapsamaması gerektiğini gözler önüne sermiştir. Salgın, insani güvenliğin risk odaklı ve önleme öncelikli yaklaşımının ne kadar yerinde olduğunu, güvenlik tehditleri ortaya çıkmadan önce ön alıcı yaklaşımlar geliştirilmesi gerektiğini de göstermiştir. Salgın, ayrıca, insani güvenliği yalnızca korkudan özgürlük olarak anlayan dar yorumunun yetersiz kaldığını, insani güvenliğin COVID-19 gibi tehditleri de kapsayan geniş yorumunun benimsenmesi gerektiğini ortaya koymuştur.

Öte yandan COVID-19 salgını, insani güvenlik yaklaşımının dile getirdiği görüşlerin isabetli olduğunu teyit eden bir örnek olmuştur. Salgının ABD, İngiltere, Almanya gibi gelişmiş ülkeleri de ciddi şekilde etkilemesi, insani güvenlik yaklaşımının savunduğu değerlerin gelişmiş-az gelişmiş ayrımı yapmaksızın tüm ülkeler için gerekli olduğu görüşünü doğrulamıştır. Küresel düzeyde mücadele işbirliği ve dayanışmayı zorunlu kılan COVID-19 salgını; insani güvenliğin tam olarak sağlanabilmesi için, insani güvenlik yaklaşımının evrensel bakış açısına ihtiyaç duyulduğunu göstermiştir. Son olarak, salgın, insani güvenliğin, insani kalkınma ve insan haklarından farklı ve yeni bir yaklaşım olduğunu ve uygulamada önceliğin insan hayatının korunmasını amaçlayan insani güvenliğe verilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Tüm dünyayı etkileyen COVID-19 salgını, pek çok konuda anlayışlarımızı ve bakış açılarımızı değiştirdiği gibi, çok büyük ihtimalle güvenlik anlayışımızı da değiştirecek, devlet öncelikli geleneksel güvenlik anlayışının zayıflamasına ve önceliği insanların güvenliğine veren bir güvenlik anlayışının yaygınlaşmasına yol açacaktır. COVID-19 salgınından gereken dersler çıkarılabilirse, insani güvenlik yaklaşımının öneminin daya iyi anlaşılması, yaklaşım yaygın şekilde benimsenebilmesi mümkün olacaktır. Bu ise, insanların özgürleşmesi ve insanlar olarak hepimizin güvenliğinin sağlanması adına çok önemli bir adım olacaktır.

Kaynaklar

- Alkire, S. (2003), “A Conceptual Framework for Human Security”, Working Paper, Centre for Research on Inequality, Human Security and Ethnicity, CRISE.
- Şener, N. (2020), “PKK'nın kanlı bilançosu”, *Hürriyet*, <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/nedim-sener/pkknin-kanli-bilancosu-41602798>, (Erişim Tarihi: 13.02.2021)
- Avrupa Konseyi, (2009), “The economic crisis in Europe causes, effects, policies, alternatives”, https://www.coe.int/t/dgap/efc/Source/sem4/prs_AndrewWatt.pdf, (Erişim Tarihi: 22.01.2020)
- BBC, (2020), “Bilim insanları: Ormanlar yok edilirse ve vahşi hayvanlar istismar edilirse, yeni ve daha ölümcül hastalıklar ortaya çıkar”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-53969885>, (Erişim Tarihi: 09.01.2021)
- BM Genel Kurul Kararı, (2012), Resolution adopted by the General Assembly on 10 September 2012, A/RES/66/290, <https://undocs.org/en/%20A/RES/66/290>, (Erişim: 09.01.2021)
- BM İnsani Güvenlik Birimi, (2009), *Human Security in Theory and Practice*, <https://www.unocha.org/sites/dms/HSU/Publications%20and%20Products/Human%20Security%20Tools/Human%20Security%20in%20Theory%20and%20Practice%20English.pdf>, (Erişim Tarihi: 30.01.2021)
- BM İnsani Güvenlik Birimi, (2016), *Human Security Handbook*, <https://www.un.org/humansecurity/wp-content/uploads/2017/10/h2.pdf>, (Erişim Tarihi: 30.01.2021)
- BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, (t.y.), “List of Issues”, <https://www.ohchr.org/en/issues/pages/listofissues.aspx>, (Erişim Tarihi: 05.01.2021)
- BM Kalkınma Programı, (1994), UNDP, ed. *Human Development Report 1994*. New York: Oxford Univ. Press.
- BM Kalkınma Programı, (t.y.), *Human Development Reports*, <http://hdr.undp.org/en/content/what-human-development> (Erişim Tarihi: 02.01.2021)
- Booth, K. (1991). Security and Emancipation. *Review of International Studies* 17(4), 313-26.
- Buzan, B. (1983), *People, states, and fear: the national security problem in international relations*. Brighton: Wheatsheaf Books.
- Churruca Muguruza, C. (2007), “Human Security as a Policy Framework: Critics and Challenges”. *Deusto Journal of Human Rights* 4, 15-35. <https://doi.org/10.18543/aahdh-4-2007pp15-35>.
- CNN, (2020), “September 11 Terror Attacks Fast Facts”, <https://edition.cnn.com/2013/07/27/us/september-11-anniversary-fast-facts/index.html>, (Erişim Tarihi: 20.12.2020)
- Deutsche Welle, (2020), “World Food Prices Hit 6-Year High amid COVID Pandemic”, <https://www.dw.com/en/world-food-prices-hit-6-year-high-amid-covid-pandemic/a-55809293>, (Erişim Tarihi: 02 Ocak 2021)
- Dünya Bankası, (2021), “2020 Year in Review: The Impact of COVID-19 in 12 Charts”, <https://blogs.worldbank.org/voices/2020-year-review-impact-covid-19-12-charts>, (Erişim Tarihi:13.02.2021)
- Dünya Sağlık Örgütü, (2021), “WHO Coronavirus Disease (COVID-19) Dashboard”. <https://covid19.who.int/>, (Erişim Tarihi:13.02.2021)
- Evans, T. (2005), *The politics of human rights: a global perspective*, London: Pluto Press
- Gıda ve Tarım Örgütü, (2020), “The state of food security and nutrition in the world 2020”, <http://www.fao.org/3/ca9692en/online/ca9692en.html>, (Erişim Tarihi: 13.02.2021)
- Gasper, D. (2007) “Human Rights, Human Needs, Human Development, Human Security: Relationships between Four International ‘Human’ Discourses”. Institute of Social Studies, <https://warwick.ac.uk/fac/soc/pais/research/researchcentres/csgr/garnet/workingpapers/2007.pdf>. (Erişim Tarihi: 23.12.2020)

- Gasper, D. ve Gomez, O.A. (2014), “*Evolution of Thinking and Research on Human and Personal Security 1994-2013*”, http://hdr.undp.org/sites/default/files/gomez_hdr14.pdf, (Erişim Tarihi: 23.12.2020)
- Gomez S. ve Oscar A. (2012), “*What Is a Human Security Project? The Experience of the UN Trust Fund for Human Security*”. *Global Change, Peace and Security* 24, (3), 385-403. <https://doi.org/10.1080/14781158.2012.718430>
- Griffiths, M ve O’Callaghan, T. (2002), “*International Relations: The Key Concepts*”, London and New York: Routledge
- Howard-Hassmann, R.E. (2012), Human Security: Undermining Human Rights? *Human Rights Quarterly* 34(1), 88-112.
- İnsani Güvenlik Komisyonu, (2003), Commission on Human Security, ed. *Human Security Now: Protecting and Empowering People*. New York.
- Johns Hopkins Coronavirus Resource Center. (t.y.) “*COVID-19 Map*”, <https://coronavirus.jhu.edu/map.html>, (Erişim Tarihi: 13.02.2021)
- Linklater, A. (1982), *Men and Citizens in the Theory of International Relations*, London: Palgrave Macmillan.
- MacFarlane, S. N. ve Foong Kong, Y. (2006), *Human security and the UN: a critical history. United Nations intellectual history Project*, Bloomington: Indiana University Press.
- Martin, M. ve Owen, T. (2014), *Routledge handbook of human security*. London ; New York: Routledge.
- Newman, E. (2010), “Critical Human Security Studies”. *Review of International Studies* 36, (01), 77-94. <https://doi.org/10.1017/S0260210509990519>.
- Nye, J.S. ve Welch, D. (2011), Çeviren Renan Akman. *Küresel çatışmayı ve işbirliğini anlamak: Kurama ve tarihe giriş*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Nygren-Krug, H. (2002), “*25 Questions and Answers on Health and Human Rights*”, <https://www.who.int/hhr/information/25%20Questions%20and%20Answers%20on%20Health%20and%20Human%20Rights.pdf> (Erişim Tarihi: 22.12.2020)
- Paris İklim Ajansı, (2018), “*Qualité de l’air*”, <https://www.apc-paris.com/plan-climat/qualite-air>, (Erişim Tarihi: 30.01.2021)
- Sağlık Bakanlığı, (2020), “*COVID-19 (SARS-CoV-2 Enfeksiyonu) Genel Bilgiler, Epidemiyoloji ve Tanı*”, <https://covid19.saglik.gov.tr/Eklenti/39551/0/covid-19rehberigenelbilgilerepidemiyolojivetanipdf.pdf>, (Erişim Tarihi: 27.12.2020)
- Sağlık Bakanlığı, (2021), “*COVID-19 Bilgilendirme Sayfası*”, <https://covid19.saglik.gov.tr/>, (Erişim Tarihi: 13.02.2021)
- Sen, A. (2014), *Birth of a Discourse*, Martin and Owen, ed. Routledge handbook of human security. London ; New York: Routledge.
- Spector, R.H. (2020), “*Vietnam War 1954-1975*”, <https://www.britannica.com/event/Vietnam-War>, (Erişim Tarihi: 20.12.2020)
- Steiner, A. (2019), “*25th Anniversary of the Human Security Concept*”, <https://www.undp.org/content/undp/en/home/news-centre/speeches/2019/25th-anniversary-of-the-human-security-concept.html>, (Erişim Tarihi: 02.01.2021)
- Tadjbakhsh, S. ve Chenoy, A.M. (2007), *Human security: concepts and implications*. Routledge advances in international relations and global politics, London ; New York: Routledge.

ÇALIŞANLARIN İŞVEREN MARKASINA YÖNELİK ALGILARI: BİLİŞİM SEKTÖRÜ ÇALIŞANLARI ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA

Burçak Vatansever Durmaz¹

ÖZ

Son yıllarda örgütler tarafından işveren markasına verilen önem giderek artmıştır, çünkü başarılı olmak isteyen örgütler açısından kalifiye personeli istihdam etme ve elde tutma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bilişim sektörü, kalifiye personelin istihdam edilmesi gerekli olan sektörlerden birisidir. Bu nedenle, çalışma kapsamında bilişim sektöründe çalışan kişilerin işveren markasına yönelik algılarının tespit edilmesi ve bu algının demografik özelliklere göre değişme durumunun incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada nicel araştırma yöntemi kullanılmış ve anket uygulanmıştır. İşveren markası algısını ölçmek için Berthon, Ewing ve Hah (2005) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmıştır. Araştırma 15 Ağustos 2019 ile 15 Kasım 2019 tarihleri arasında bilişim sektöründe çalışan 407 kişi üzerinde yapılmıştır. Çalışma neticesinde, işveren markasının çeşitli demografik özelliklere göre anlamlı şekilde farklılaştığı bulgusu elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çalışan, İşveren, Marka, İşveren Markası, Bilişim

ABSTRACT

In the last years, the importance given into employer brand by organizations increased, because the need to employ and retain the qualified employees appeared for the organizations desiring to become successful. Informatics sector is one of the sectors in which qualified employees should be employed. Thus, it is aimed to determine the perceptions of the employees working in informatics sector towards employer brand, and to examine that this perception is different or not according to demographical characteristics within the scope of the study. In the study, quantitative research method was used, and survey was conducted. In order to measure employer brand perception, the scale developed by Berthon, Ewing and Hah (2005) was used. The research was conducted on 407 individuals working in informatics sector between 15th August 2019 and 15th November 2019. As the result of the study, the finding that employer brand is significantly different according to various demographical characteristics, was achieved.

Keywords: Employee, Employer, Brand, Employer Brand, Informatics

Giriş

Günümüz koşullarında bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı ilerlemeler, gerek sosyal yaşamda gerekse de örgütsel yaşamda pek çok değişimi ve gelişmeyi beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede örgütler sürdürülebilir başarılarını devam ettirmeleri ve diğer örgütlerden farklılaşarak piyasada rekabet üstünlüğü elde etmeleri bir ürün veya kurum markasına sahip olmanın tek başına yeterli olmadığını anlamışlar ve kalifiye çalışanları istihdam etmek ve elde tutmak üzere işveren markasına da yatırımda bulunmaya başlamışlardır. Nitekim kalifiye çalışanlar, örgütler arasında seçim yapma şansına sahip

---

¹ Bahçeşehir Üniversitesi MYO, burcak.vatansever@gs.bau.edu.tr

olan kişilerdir ve bu kalifiye çalışanlar aynı tüketiciler gibi çalışacakları örgütü kendileri belirlemektedirler (Gözen, 2016: 1-2).

Yukarıda bahsedilenler doğrultusunda, çalışmanın amacı, bilişim sektöründe çalışan kişilerin işveren markasına yönelik algılarının tespit edilmesi ve bu algının demografik özelliklere değişme durumunun incelenmesi olarak belirlenmiştir. Literatürde çalışanların işveren markasına yönelik algılarını saptamaya yönelik olarak yapılmış çeşitli çalışmalara rastlamak mümkündür. Bu çalışmada, Türkiye’de bilişim sektöründe çalışan kalifiye personelin incelenmesi nedeniyle çalışma önemlilik arz etmektedir.

1. İşveren Markası

Küreselleşmeyle birlikte artış gösteren rekabet ortamında örgütler, çalıştırdıkları kalifiye personeli elinde tutabilmek ya da yeni kalifiye personeli istihdam edebilmek için kendi örgütleri açısından bir işveren markası yaratma ve bu işveren markasını etkin şekilde yöneterek sürdürülebilir kılma çabası içerisine girmiştir (Ötken ve Yolbulan Okan, 2015: 35). Günümüzde insan kaynakları yönetimi disiplininin önem arz eden bir parçasını meydana getiren işveren markası kavramı; örgütlerin mevcut ve potansiyel personelin örgüte ilişkin algılarını ve farkındalıklarını yönetmek üzere hedeflenen uzun dönemli bir strateji şeklinde tanımlanabilir (Backhaus ve Tikoo, 2004: 502).

İşveren markası kavramı ilk kez Simon Barrow tarafından kullanılmış ve Ambler ile Barrow (1996) kavramı bir faydalar paketi şeklinde betimleyerek, bu faydaların işveren tarafınca sunulmakta olan fonksiyonel, ekonomik ve psikolojik faydalardan meydana geldiğini belirtmiştir. Walker (2007: 10) işveren markasını, bir örgütün kendisini farklı kılan, belli bir kültüre dayanan istihdam tecrübesi oluşturması durumu şeklinde belirtmiştir. Bhatnagar ve Sirivastava (2008: 4) işveren markası kavramını, nitelikli personelin diğer örgütlerin yerine, kişiliğini ideal işveren şeklinde yansıtmakta olan örgütleri seçmeleriyle ilgili bir kavram olarak ifade etmiştir.

İşveren markasındaki temel amaç, aynı marka kavramındaki gibi, bir işvereni bir marka şeklinde ön plana taşıyarak, işverenin ve de örgütün rekabet edebilirlik seviyesini yükseltmek şeklindedir. Burada harcanan çabalar ise, işveren marka algısı olarak tezahür etmektedir (Ören ve Yüksel, 2012: 34). İşveren markası, personelin örgütü ne şekilde gördüğü ve algıladığıyla ilintilidir. Zira çalışanlar işverenlerini başarılı ya da başarısız, pozitif ya da negatif, doğru ya da yanlış gibi şekillerde değerlendirmektedirler (Mosley, 2014: 9).

Örgütler açısından pek çok yarar ve üstünlük getirmekte olan işveren markası, örgütsel amaçlara ulaşılması noktasında oldukça önemli bir role sahiptir. Nitekim örgütler, belirlemiş oldukları amaçlara ancak kendileri ile aynı değerleri paylaşan kalifiye ve örgüte bağlı çalışanlara sahip olmaları durumunda ve onlarla bir amaç birliği yapabilmeleri halinde erişebilmektedirler. Bu bakımdan örgütler, kalifiye çalışanları örgütte istihdam edebilmek ve onları örgütte tutabilmek adına işveren markasına gereksinim duymaktadır (Öksüz, 2012: 6).

Güçlü bir işveren markasının örgütlere sağladığı önemli katkılar bulunmaktadır. Baş'a (2011: 43-47) göre bu katkılar; örgütte çalışanların kuvvetli bir örgütsel bağlılık geliştirmeleri ve motivasyonlarıyla performanslarının yükselmesi, örgütte çalışmak üzere gerçekleştirilen başvuru sayısı ile niteliğinin artması, çalışanların referansları ile yönetici memnuniyetlerinde artış, güçlü örgüt kültürü, işe alım maliyetlerinin düşmesi, piyasadaki rekabet gücünün artması şeklinde ifade etmiştir.

Özgen ve Akbayır (2011: 85) ise güçlü işveren markasının nitelikli personeli örgüte çekeceğinden, rekabette örgütü ileri taşıyacağından, örgütün sahip olduğu imajı pozitif yönde etkileyeceğinden, örgütün kimliği ile değerlerinin hedef kitlenin zihninde yer edinmesini sağlayacağından, ekip çalışmasını güçlendireceğinden, iş amaçlarına erişilmesini ve örgüt içi iletişimi kolaylaştıracağından, iş güvencesi, ücret, kariyer fırsatları ve çalışma koşulları bakımından yarar sağlayacağından, örgütün marka değerini ve itibarını arttıracığından bahsetmiştir.

İşveren markası, bir örgütte görev yapan mevcut çalışanlarla ile o örgütte çalışma ihtimaline sahip durumdaki çalışan adaylarına sağlanan birtakım faydalardan oluşmaktadır. Bu doğrultuda, işveren markası çerçevesinde hedef kitle gerek mevcut gerekse de potansiyel çalışanlardan meydana gelmektedir. Başarılı ve etkili bir işveren markasını oluşturmayı arzu eden örgütlerin, örgütte çalışan başarılı kişileri elde tutmaları, bununla beraber işgücü piyasasındaki kalifiye personel adaylarını etkilemek suretiyle cezbedebilecek faaliyetler gerçekleştirmeleri gerekmektedir (Temoçin, Vatansever Durmaz ve Eysel, 2021: 51).

Çalışma kapsamında işveren markası ile ilgili olarak Berthon, Ewing ve Hah (2005) tarafından önerilen model kullanılmıştır. Bu modele göre, işveren markasının ilgi değeri, sosyal değer, ekonomik değer, geliştirme değeri ve uygulama değerinden meydana gelen beş boyutu bulunmaktadır. İlgi değeri ile sosyal değer psikolojik özelliklerle ilgiliyken; geliştirme değeri ile uygulama değeri fonksiyonel özelliklerle ilintilidir. Ekonomik değer ise, işveren markasının kalifiye personele sağladığı ekonomik faydalarla alakalıdır. Berthon vd.'ne (2005) göre bahsi geçen bu boyutlar şu şekilde özetlenebilir (akt. Altun ve Eysel, 2020: 204-205):

- **İlgi Değeri:** Heyecan verici çalışma ortamını veya yeni çalışma uygulamalarını personeline sağlamakta olan işverenler, çalışanlarca çekici olarak görülmektedir. Bu doğrultuda, çalışanlar yüksek kaliteli ve yenilikçi ürünlerle hizmetler üretmek amacıyla yaratıcılıklarını kullanmaktadır.
- **Sosyal Değer:** Çalışanlara mutlu ve iyi mesleki ilişkiler ile ekip atmosferini sunan işverenler, kalifiye çalışanlarca daha fazla tercih edilmektedir.
- **Ekonomik Değer:** Ortalama maaşın üzerinde maaş veren, maaşa ek yan haklar sağlayan, iş güvenliği olanağı ve terfi fırsatları sunan işverenler, kalifiye çalışanlar açısından daha caziptir.
- **Geliştirme Değeri:** Çalışan bireyler tanınma, öz değer, güven duygularını geliştirebilmek üzere kariyer geliştirici bir deneyim ve ilerideki istihdamları

bakımından sıçrama tahtası şeklinde algılamakta oldukları işverenleri daha çekici bulurlar.

- **Uygulama Değeri:** Çalışanlar gerek müşteri odaklı gerekse de insancıl bir çalışma ortamında öğrendiklerini uygulayabilmek ve diğerlerine öğretebilmek üzere fırsat veren işverenleri daha cazip görürler.

2. Önceki Çalışmalar

Literatürde işveren markası algısının demografik özelliklere göre değişme durumu ile ilgili yapılmış çeşitli çalışmalara rastlamak mümkündür.

Cinsiyet açısından yapılan araştırmalarda bazı araştırmacılar erkeklerin kadınlara kıyasla işveren markası algılarının daha yüksek olduğunu (Kahveci, 2018); bazıları ise kadınların erkeklere kıyasla daha yüksek düzeyde işveren markası algısına sahip olduğunu (Altun, 2020; Saylan, 2020; Temoçin, 2019) bulmuştur.

Medeni durum açısından yapılan araştırmalarda işveren markası algısının bekarlar lehine farklılaştığı bulgusu elde edilmiştir (Altun, 2020; Temoçin, 2019).

Eğitim düzeyi açısından yapılan araştırmalarda işveren markası algısının lisans mezunları ile lisansüstü mezunları arasında lisans mezunları lehine farklılaştığı bulgusu elde edilmiştir (Altun, 2020).

Yaş grubu açısından yapılan araştırmalarda işveren markası algısının gençler lehine farklılaştığı bulgusu elde edilmiştir (Altun, 2020).

Toplam iş tecrübesi açısından yapılan araştırmalarda işveren markası algısının yeni işe başlayanlar lehine farklılaştığı bulgusu elde edilmiştir (Altun, 2020; Temoçin, 2019).

Pozisyon açısından yapılan araştırmalarda işveren markası algısının personel olarak çalışanlar lehine farklılaştığı bulgusu elde edilmiştir (Altun, 2020).

3. Yöntem

Çalışmanın bu bölümünde, araştırmanın evreni ve örnekleme, veri toplama araçları ile verilerin analizi, araştırmanın modeli ve hipotezleri hakkında bilgiler verilmiştir.

3.1 Evren ve Örneklem

Çalışmanın genel evrenini Türkiye’de bilişim sektöründe çalışan kişiler oluşturmaktadır. Araştırma evreni olarak İstanbul ilinde çalışan bilişim sektörü personeli seçilmiştir. Bu doğrultuda, kolayda örnekleme ve kartopu örnekleme tekniklerinden faydalanılarak, 15 Ağustos 2019 ile 15 Kasım 2019 tarihleri arasında 450 kişiyle anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Anket uygulaması esnasında katılımcıların sözlü rızası alınmış ve araştırmaya gönüllü olarak katılım göstermişlerdir. Anket formları üzerinde yapılan ilk kontrollerin ardından, özensiz şekilde doldurulmuş olduğu tespit edilen 43 form analize dahil edilmemiş ve dolayısıyla 407 anket formu üzerinden gerekli istatistiksel analizler yapılmıştır.

Araştırmaya katılanların, cinsiyet açısından 129'u (%31,7) kadın, 278'i (%68,3) erkektir. Medeni durum bakımından 238 kişi (%58,5) bekar, 169 kişi (%41,5) evlidir. Yaş grubuna göre, 82 kişi (%20,1) 18-25 yaş grubunda, 243 kişi (%59,8) 26-34 yaş grubunda, 82 kişi (%20,1) 35 ve üzeri yaş grubundadır. Eğitim düzeyi açısından 291 kişi (%71,5) üniversite mezunu, 116 kişi (%28,5) lisansüstü mezunudur. Bilişim sektöründeki toplam iş tecrübesi bakımından 123 kişi (%30,2) 1 yıldan az, 61 kişi (%15,0) 1-5 yıl arasında, 107 kişi (%26,3) 5-10 yıl arasında, 116 kişi (%28,5) 10 yıldan fazla iş tecrübesine sahiptir. Çalıştıkları pozisyona göre, 374 kişi (%91,9) personel statüsünde, 33 kişi (%8,1) ise yönetici pozisyonunda görev yapmaktadır.

3.2 Veri Toplama Araçları ve Verilerin Analizi

Araştırmada veri toplamak üzere anket tekniğinden faydalanılmıştır. Bu doğrultuda, bir anket formu oluşturulmuş ve katılımcılar üzerinde uygulanmıştır. Uygulanan anket formu iki bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölüm Kişisel Bilgi Formu, ikinci bölüm ise İşveren Markası Ölçeği'dir.

Kişisel Bilgi Formu'nda katılımcıların cinsiyetlerini, medeni durumlarını, eğitim düzeylerini, bilişim sektöründeki toplam iş tecrübelerini ve çalıştıkları pozisyonu tespit etmek üzere sorulmuş olan altı soru yer almaktadır.

Anket formunun ikinci bölümünde yer alan İşveren Markası Ölçeği, Berthon, Ewing, ve Hah (2015) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek toplam 32 madde ve 5 boyuttan meydana gelmektedir. Ölçekte yer alan boyutlar; uygulama değeri, ilgi değeri, ekonomik değer, sosyal değer ve geliştirme değeri şeklindedir. Ölçek maddeleri 5'li Likert tipinde değerlendirilmektedir.

Araştırma kapsamında anket formu vasıtasıyla elde edilmiş olan verilerin analizinde SPSS 22.0 programı kullanılmıştır.

Tablo 1'de İşveren Markası Ölçeği maddelerine ilişkin tanımlayıcı bulgular sunulmuştur. Tabloda görüldüğü üzere, ölçekte yer alan maddelerin çoğunluğunun ortalaması, ortalama değer olan 3,00'ün üzerinde çıkmıştır. Ayrıca tablodaki çarpıklık ve basıklık değerlerine bakıldığında, bir madde (Topluma yarar sağlayan, insancıl bir örgüt olması) haricindeki tüm maddelerin basıklık ve çarpıklık değerlerinin (-2) ile (+2) arasında olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda, araştırma verilerinin normal dağılıma yaklaştığından söz edilebilir.

Tablo 1: İşveren Markası Ölçeği İçin Tanımlayıcı Bulgular

Madde	Sayı	Min.	Maks.	Ort.	SS	Çarpıklık	Basıklık
Yönetim tarafından tasdik edilme / takdir edilme	407	3,00	5,00	4,093	0,621	-0,064	-0,428
Yarı zamanlı çalışma olanağı	407	1,00	5,00	3,413	0,863	-0,375	-0,397
İşlerin çalışma saatleri dışına taşmaması (eve götürülmemesi)	407	1,00	5,00	3,916	0,858	-0,473	-0,273
Eğlenceli bir çalışma ortamının olması	407	2,00	5,00	4,108	0,683	-0,326	-0,183
Gelecekteki işe alım için sıçrama tahtası olması	407	2,00	5,00	3,855	0,766	-0,506	0,162
Belirli bir örgütte çalışmanın sonucu olarak kendini iyi hissetme	407	2,00	5,00	3,666	0,807	-0,506	-0,150
Belirli bir örgütte çalışmanın sonucu olarak daha özgüvenli hissetme	407	1,00	5,00	3,641	0,912	-0,659	0,061
Kariyerinizi geliştirici bir deneyim kazanma	407	3,00	5,00	4,396	0,622	-0,522	-0,627
Esnek çalışma saatleri	407	2,00	5,00	3,914	0,812	-0,340	-0,442
Üstlerinizle iyi bir ilişkiye sahip olma	407	3,00	5,00	4,265	0,642	-0,307	-0,696
İş arkadaşlarınızla iyi bir ilişkiye sahip olma	407	3,00	5,00	4,332	0,659	-0,478	-0,727
Destekleyici ve teşvik edici iş arkadaşlarının olması	407	3,00	5,00	4,138	0,702	-0,198	-0,964
Özel günlerde/acil durumlarda verilen izinler	407	2,00	5,00	4,317	0,688	-0,644	-0,160
Heyecan verici bir işyeri ortamında çalışma	407	2,00	5,00	3,872	0,657	-0,383	0,492
İşverenin yenilikçi olması (yeni iş uygulamalarına ve ileri görüşe sahip)	407	2,00	5,00	4,170	0,708	-0,673	0,616
Örgütün yaratıcılığımıza değer vermesi ve bundan faydalanması	407	3,00	5,00	4,189	0,588	-0,066	-0,338
Örgütün yüksek kaliteli mal ve hizmetler üretmesi	407	2,00	5,00	3,912	0,757	-0,706	0,636
Örgütün yenilikçi ürün ve hizmetler üretmesi	407	2,00	5,00	3,880	0,777	-0,833	0,748
Örgüt içerisinde terfi fırsatlarının iyi olması	407	2,00	5,00	4,211	0,684	-0,574	0,306
Topluma yarar sağlayan, insancıl bir örgüt olması	407	2,00	5,00	2,260	0,667	2,506	5,187
Yemek ödemeleri (Yemek fişleri vs.)	407	2,00	5,00	3,907	0,706	-0,288	-0,006
Kariyere yönelik kurum dışında mesleki eğitimler	407	1,00	5,00	4,025	0,765	-0,870	2,056
İşyerinde sosyal aktivite olanakları ve dinlenme alanları	407	2,00	5,00	3,865	0,669	-0,185	-0,012
Üçüncü bir kurumda (üniversite, önceki işyeri) öğrenilenleri uygulama fırsatı	407	1,00	5,00	3,518	0,887	-0,662	0,880
Öğrendiğinizi başkalarına öğretme fırsatı	407	1,00	5,00	3,595	0,730	-0,619	0,450
Kabul görme ve ait hissetme	407	2,00	5,00	4,125	0,605	-0,667	2,179
Örgütün müşteri odaklı olması	407	1,00	5,00	2,880	0,884	-0,429	-0,327
Örgüt içerisinde iş güvenliğinin olması	407	2,00	5,00	3,921	0,768	-0,357	-0,202
Departmanlar arası deneyim kazandırması	407	1,00	5,00	3,563	0,880	-0,530	-0,060
Mutlu iş ortamının olması	407	3,00	5,00	4,337	0,532	0,090	-0,827
Ortalamanın üzerinde maaş	407	3,00	5,00	4,386	0,633	-0,532	-0,636
Çekici bir ücretlendirme ve ödüllendirme paketinin olması	407	3,00	5,00	4,467	0,594	-0,615	-0,563

Tablo 2’de ise İşveren Markası Ölçeği üzerinde gerçekleştirilmiş olan açıklayıcı faktör analizi ve güvenilirlik analizi bulguları görülmektedir.

Açıklayıcı faktör analizi yaparken öncelikle KMO ve Bartlett Küresellik Testi sonuçlarına bakılmıştır. Zira bu sonuçlar, örneklem büyüklüğünün faktör analizi yapmak üzere yeterli olup olmadığını göstermektedir. Tablo 2’den görüleceği üzere, KMO değerinin 0,744 ($>0,500$) çıkmış olması ve Bartlett Küresellik Testi sonucunun ($p=0,000$) anlamlı olması ($p<0,05$), araştırmada kullanılmış olan İşveren Markası Ölçeği üzerinde açıklayıcı faktör analizinin kullanılabilirliğini ve örneklem büyüklüğünün bu hususta yeterli olduğunu belirtmektedir.

Yapılan faktör analizi neticesinde, ölçekte yer alan 32 maddenin 11’i düşük faktör yüküne ($<0,50$) sahip olduğundan elenmiştir. Kalan 21 madde üzerinden yapılmış olan değerlendirme neticesinde, ölçekte yer alan İlgi Değeri Boyutu elenmiş ve orijinal ölçekteki boyutlarla uyumlu bir şekilde dört faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Bu faktörler sırasıyla Sosyal Değer (SD), Geliştirme Değeri (GD), Uygulama Değeri (UD) ve Ekonomik Değer (EKD) şeklinde isimlendirilmiştir.

Tablo 2’de her bir faktörün ölçeği açıklama oranlarına yer verilmiştir. Buna göre, SD faktörü varyansın %20,70’ini, GD faktörü varyansın %13,80’ini, UD faktörü varyansın %12,71’ini, EKD faktörü varyansın %11,69’ünü açıklamaktadır. Açıklanan toplam varyans ise %58,895’tir.

Tablo 2’de son olarak açıklayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen faktörlerin güvenilirlik düzeyleri yer almaktadır. Buna göre, SD faktörünün güvenilirliği 0,833; GD faktörünün güvenilirliği 0,804; UD faktörünün güvenilirliği 0,700; EKD faktörünün güvenilirliği ise 0,776 ile yüksek düzeyde tespit edilmiştir.

Tablo 2: İşveren Markası Ölçeği İçin Açıklayıcı Faktör Analizi ve Güvenilirlik Analizi Bulguları

Maddeler	SD	GD	UD	EKD	Güvenilirlik
İş arkadaşlarınızla iyi bir ilişkiye sahip olma	0,800				0,833
Destekleyici ve teşvik edici iş arkadaşlarının olması	0,746				
Özel günlerde/acil durumlarda verilen izinler	0,701				
Örgütün yaratıcılığınıza değer vermesi ve bundan faydalanması	0,681				
Üstlerinizle iyi bir ilişkiye sahip olma	0,638				
Eğlenceli bir çalışma ortamının olması	0,603				
Esnek çalışma saatleri	0,589				
Kariyerinizi geliştirici bir deneyim kazanma	0,572				
Yarı zamanlı çalışma olanağı	0,533				
Belirli bir örgütte çalışmanın sonucu olarak daha özgüvenli hissetme		0,848			0,804
Belirli bir örgütte çalışmanın sonucu olarak kendini iyi hissetme		0,815			
Kabul görme ve ait hissetme		0,778			
Yönetim tarafından tasdik edilme / takdir edilme		0,606			
Örgütün yenilikçi ürün ve hizmetler üretmesi			0,867		0,700
Örgütün yüksek kaliteli mal ve hizmetler üretmesi			0,620		

İşverenin yenilikçi olması (yeni iş uygulamalarına ve ileri görüşe sahip)			0,589		
Gelecekteki işe alım için sıçrama tahtası olması			0,553		
Departmanlar arası deneyim kazandırması			0,496		
Ortalamanın üzerinde maaş				0,910	
Çekici bir ücretlendirme ve ödüllendirme paketinin olması				0,887	0,776
Örgüt içerisinde terfi fırsatlarının iyi olması				0,580	
Açıklanan Varyans	20,70%	13,80%	12,71%	11,69%	Toplam %58,895
KMO: 0,744; Ki-Kare: 5007,174; sd: 210; Sig.: 0,000					

Tablo 3'te, İşveren markası Ölçeği üzerinde uygulanan açıklayıcı faktör analizi ve güvenilirlik analizi neticesinde elde edilen faktörlere ilişkin tanımlayıcı bulgular gösterilmiştir. Tabloda görüldüğü üzere, her bir faktörün ortalaması yüksek düzeyde çıkmıştır. Sırasıyla; EKD'nin Ortalaması $\bar{x}=4,355$; SD'nin ortalaması $\bar{x}=4,119$; GD'nin ortalaması $\bar{x}=3,881$ ve UD'nin ortalaması $\bar{x}=3,876$ şeklindedir. Ayrıca tablodaki çarpıklık ve basıklık değerlerine bakıldığında, tüm faktörlerin basıklık ve çarpıklık değerlerinin (-2) ile (+2) arasında olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda, açıklayıcı faktör analizi ve güvenilirlik analizi sonrasında ortaya çıkan yapı açısından da verilerin normal dağılıma yaklaştığından bahsedilebilir. Bu nedenle, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde hipotez testlerini gerçekleştirmek üzere parametrik testlerden faydalanılmıştır.

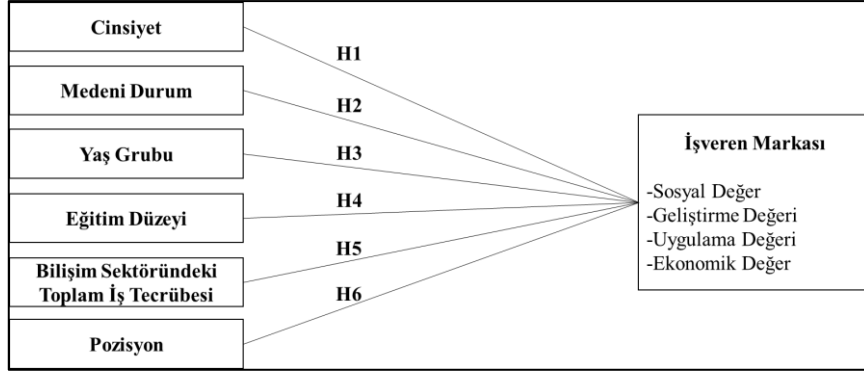
Tablo 3: Faktörlere İlişkin Tanımlayıcı Bulgular

Değişken	Sayı	Min.	Maks.	Ort.	SS	Çarpıklık	Basıklık
Sosyal Değer	407	2,89	4,78	4,119	0,459	-1,079	1,107
Geliştirme Değeri	407	2,00	5,00	3,881	0,593	-0,808	0,696
Uygulama Değeri	407	2,00	4,80	3,876	0,526	-0,843	2,434
Ekonomik Değer	407	2,67	5,00	4,355	0,530	-0,430	-0,429

3.3 Araştırma Modeli ve Hipotezleri

Araştırma kapsamında, bilişim sektöründe çalışanların işveren markasına yönelik algılarının demografik özelliklere göre farklılaşma durumunu incelemek amacıyla bir araştırma modeli oluşturulmuş ve bu doğrultuda araştırma hipotezleri geliştirilmiştir. Araştırmanın modeli Şekil 1'de sunulmuştur.

Şekil 1: Araştırma Modeli

Şekil 1’de yer alan araştırma modeli çerçevesinde aşağıda yer alan ana ve alt araştırma hipotezleri oluşturulmuştur:

H1: Bilişim sektöründe çalışanların işveren markasına yönelik algıları cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaşır.

H1a: Bilişim sektöründe çalışanların sosyal değer algıları cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaşır.

H1b: Bilişim sektöründe çalışanların geliştirme değeri algıları cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaşır.

H1c: Bilişim sektöründe çalışanların uygulama değeri algıları cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaşır.

H1d: Bilişim sektöründe çalışanların ekonomik değer algıları cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaşır.

H2: Bilişim sektöründe çalışanların işveren markasına yönelik algıları medeni duruma göre anlamlı olarak farklılaşır.

H2a: Bilişim sektöründe çalışanların sosyal değer algıları medeni duruma göre anlamlı olarak farklılaşır.

H2b: Bilişim sektöründe çalışanların geliştirme değeri algıları medeni duruma göre anlamlı olarak farklılaşır.

H2c: Bilişim sektöründe çalışanların uygulama değeri algıları medeni duruma göre anlamlı olarak farklılaşır.

H2d: Bilişim sektöründe çalışanların ekonomik değer algıları medeni duruma göre anlamlı olarak farklılaşır.

H3: Bilişim sektöründe çalışanların işveren markasına yönelik algıları yaş grubuna göre anlamlı olarak farklılaşır.

H3a: Bilişim sektöründe çalışanların sosyal değer algıları yaş grubuna göre anlamlı olarak farklılaşır.

H3b: Bilişim sektöründe çalışanların geliştirme değeri algıları yaş grubuna göre anlamlı olarak farklılaşır.

H3c: Bilişim sektöründe çalışanların uygulama değeri algıları yaş grubuna göre anlamlı olarak farklılaşır.

H3d: Bilişim sektöründe çalışanların ekonomik değer algıları yaş grubuna göre anlamlı olarak farklılaşır.

H4: Bilişim sektöründe çalışanların işveren markasına yönelik algıları eğitim düzeyine göre anlamlı olarak farklılaşır.

H4a: Bilişim sektöründe çalışanların sosyal değer algıları eğitim düzeyine göre anlamlı olarak farklılaşır.

H4b: Bilişim sektöründe çalışanların geliştirme değeri algıları eğitim düzeyine göre anlamlı olarak farklılaşır.

H4c: Bilişim sektöründe çalışanların uygulama değeri algıları eğitim düzeyine göre anlamlı olarak farklılaşır.

H4d: Bilişim sektöründe çalışanların ekonomik değer algıları eğitim düzeyine göre anlamlı olarak farklılaşır.

H5: Bilişim sektöründe çalışanların işveren markasına yönelik algıları bilişim sektöründeki toplam iş tecrübesine göre anlamlı olarak farklılaşır.

H5a: Bilişim sektöründe çalışanların sosyal değer algıları bilişim sektöründeki toplam iş tecrübesine göre anlamlı olarak farklılaşır.

H5b: Bilişim sektöründe çalışanların geliştirme değeri algıları bilişim sektöründeki toplam iş tecrübesine göre anlamlı olarak farklılaşır.

H5c: Bilişim sektöründe çalışanların uygulama değeri algıları bilişim sektöründeki toplam iş tecrübesine göre anlamlı olarak farklılaşır.

H5d: Bilişim sektöründe çalışanların ekonomik değer algıları bilişim sektöründeki toplam iş tecrübesine göre anlamlı olarak farklılaşır.

H6: Bilişim sektöründe çalışanların işveren markasına yönelik algıları pozisyona göre anlamlı olarak farklılaşır.

H6a: Bilişim sektöründe çalışanların sosyal değer algıları pozisyona göre anlamlı olarak farklılaşır.

H6b: Bilişim sektöründe çalışanların geliştirme değeri algıları pozisyona göre anlamlı olarak farklılaşır.

H6c: Bilişim sektöründe çalışanların uygulama değeri algıları pozisyona göre anlamlı olarak farklılaşır.

H6d: Bilişim sektöründe çalışanların ekonomik değer algıları pozisyona göre anlamlı olarak farklılaşır.

4. Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde, araştırma hipotezlerinin test edilmesi neticesinde ortaya çıkan bulgulara yer verilmiştir. Hipotez testlerini gerçekleştirmek üzere farklılık analizleri yapılmış ve bu hususta parametrik testlerden faydalanılmıştır. Cinsiyet, medeni durum, eğitim düzeyi ve pozisyon için, bu demografik özelliklerde ikişer grup bulunduğundan, Bağımsız Örneklem T Testi'nden; yaş grubu ve bilişim sektöründeki toplam iş tecrübesi için, bu demografik özelliklerde ikiden fazla grup bulunduğundan, Tek Yönlü ANOVA Testi'nden faydalanılmıştır.

Tablo 4'te cinsiyet için gerçekleştirilen Bağımsız Örneklem T Testi'ne ilişkin bulgular gösterilmiştir. Tabloda görüleceği üzere, SD ($t=-4,191$; $p=0,001$) ve GD ($t=2,723$; $p=0,003$) için anlamlı farklılıklara rastlanmıştır; ancak UD ($t=-0,438$; $p=0,628$) ve EKD ($t=-1,021$; $p=0,308$) için anlamlılık değerleri 0,05'in üzerinde olduğundan, bu değişkenlerde anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır. Tabloda görüldüğü gibi, SD için erkek katılımcılar ($\bar{x}=4,183$), kadınlara ($\bar{x}=3,982$) kıyasla; GD için kadın katılımcılar ($\bar{x}=3,998$) erkeklere ($\bar{x}=3,827$) kıyasla daha yüksek yanıtlar vermişlerdir. Elde edilen bu bulgulara göre; "*H1a: Bilişim sektöründe çalışanların sosyal değer algıları cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaşır.*" ve "*H1b: Bilişim sektöründe çalışanların geliştirme değeri algıları cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaşır.*" alt hipotezleri kabul edilmiş; "*H1c: Bilişim sektöründe çalışanların uygulama değeri algıları cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaşır.*" ve "*H1d: Bilişim sektöründe çalışanların ekonomik değer algıları cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaşır.*" alt hipotezleri reddedilmiştir. Bu bağlamda, "*H1: Bilişim sektöründe çalışanların işveren markasına yönelik algıları cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaşır.*" ana hipotezi kısmen kabul edilmiştir.

Tablo 4: Cinsiyet İçin Yapılan Bağımsız Örneklem T Testi Bulguları

Değişken	Cinsiyet	Sayı	Ort.	SS	t-değeri	sd	p-değeri
Sosyal Değer	Kadın	129	3,982	0,638	-4,191	405	0,001
	Erkek	278	4,183	0,327			
Geliştirme Değeri	Kadın	129	3,998	0,491	2,723	405	0,003
	Erkek	278	3,827	0,629			
Uygulama Değeri	Kadın	129	3,859	0,427	-0,438	405	0,628
	Erkek	278	3,883	0,566			
Ekonomik Değer	Kadın	129	4,315	0,497	-1,021	405	0,308
	Erkek	278	4,373	0,544			

Tablo 5'te medeni durum için gerçekleştirilen Bağımsız Örneklem T Testi'ne ilişkin bulgular gösterilmiştir. Tabloda görüleceği üzere, SD ($t=8,855$; $p=0,000$); GD ($t=2,037$; $p=0,045$) ve UD ($t=3,172$; $p=0,002$) için anlamlı farklılıklara rastlanmıştır; ancak EKD ($t=1,572$; $p=0,099$) için anlamlılık değeri 0,05'in üzerinde olduğundan, bu değişkende anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır. Tabloda görüldüğü gibi, SD için bekar katılımcılar ($\bar{x}=4,275$), evlilere ($\bar{x}=3,900$) kıyasla; GD için bekar katılımcılar ($\bar{x}=3,932$) evlilere ($\bar{x}=3,811$) kıyasla; UD için bekar katılımcılar ($\bar{x}=3,945$) evlilere ($\bar{x}=3,779$) kıyasla daha yüksek yanıtlar vermişlerdir. Elde edilen bu bulgulara göre; "*H2a: Bilişim sektöründe*

çalışanların sosyal değer algıları medeni duruma göre anlamlı olarak farklılaşır.”, “H2b: Bilişim sektöründe çalışanların geliştirme değeri algıları medeni duruma göre anlamlı olarak farklılaşır.” ve “H2c: Bilişim sektöründe çalışanların uygulama değeri algıları medeni duruma göre anlamlı olarak farklılaşır.” alt hipotezleri kabul edilmiş; “H2d: Bilişim sektöründe çalışanların ekonomik değer algıları medeni duruma göre anlamlı olarak farklılaşır.” alt hipotezi reddedilmiştir. Bu bağlamda, “H2: Bilişim sektöründe çalışanların işveren markasına yönelik algıları medeni duruma göre anlamlı olarak farklılaşır.” ana hipotezi kısmen kabul edilmiştir.

Tablo 5: Medeni Durum İçin Yapılan Bağımsız Örneklem T Testi Bulguları

Değişken	Medeni Durum	Sayı	Ort.	SS	t-değeri	sd	p-değeri
Sosyal Değer	Bekar	238	4,275	0,311	8,855	405	0,000
	Evli	169	3,900	0,538			
Geliştirme Değeri	Bekar	238	3,932	0,575	2,037	405	0,045
	Evli	169	3,811	0,612			
Uygulama Değeri	Bekar	238	3,945	0,479	3,172	405	0,002
	Evli	169	3,779	0,572			
Ekonomik Değer	Bekar	238	4,389	0,590	1,572	405	0,099
	Evli	169	4,306	0,429			

Tablo 6’da yaş grubu için gerçekleştirilen Tek Yönlü ANOVA Testi’ne ilişkin bulgular gösterilmiştir. Tabloda görüleceği üzere, SD (F=6,849; p=0,001); GD (F=20,802; p=0,000); UD (F=26,526; p=0,000) ve EKD (F=3,126; p=0,045) için anlamlı farklılıklara rastlanmıştır. Bu farklılıkların kaynağını anlamak üzere önce Levene varyans homojenliği testi uygulanmıştır. Yapılan test neticesinde; SD (Levene=20,831; p=0,000) ve GD (Levene=25,856; p=0,000) için varyansların homojen olmadığı; UD (Levene=0,351; p=0,704) ve EKD (Levene=1,334; p=0,265) için varyansların homojen olduğu saptanmıştır. Bu doğrultuda, ileri düzey analizler olarak, SD ve GD için Tamhane’s T2 post hoc testleri, UD ve EKD için ise Tukey post hoc testleri uygulanmıştır. Gerçekleştirilen post hoc testleri neticesinde şu bulgular elde edilmiştir:

- SD için 18-25 yaş grubundakiler ($\bar{x}=4,279$), 26-34 yaş grubundakilere ($\bar{x}=4,065$) ve 35 ve üzeri yaş grubundakilere ($\bar{x}=4,118$) kıyasla daha yüksek yanıtlar vermişlerdir.
- GD için 18-25 yaş grubundakiler ($\bar{x}=3,905$) ve 26-34 yaş grubundakiler ($\bar{x}=3,993$), 35 ve üzeri yaş grubundakilere ($\bar{x}=3,527$) kıyasla daha yüksek yanıtlar vermişlerdir.
- UD için 18-25 yaş grubundakiler ($\bar{x}=4,232$), 26-34 yaş grubundakilere ($\bar{x}=3,787$) ve 35 ve üzeri yaş grubundakilere ($\bar{x}=3,783$) kıyasla daha yüksek yanıtlar vermişlerdir.
- EKD için 18-25 yaş grubundakiler ($\bar{x}=4,427$), 35 ve üzeri yaş grubundakilere ($\bar{x}=4,232$) kıyasla daha yüksek yanıtlar vermişlerdir.

Elde edilen bulgulara göre; “H3a: Bilişim sektöründe çalışanların sosyal değer algıları yaş grubuna göre anlamlı olarak farklılaşır.”, “H3b: Bilişim sektöründe çalışanların geliştirme değeri algıları yaş grubuna göre anlamlı olarak farklılaşır.”, “H3c: Bilişim sektöründe çalışanların uygulama değeri algıları yaş grubuna göre anlamlı olarak farklılaşır.” ve “H3d: Bilişim sektöründe çalışanların ekonomik değer algıları yaş grubuna göre anlamlı olarak farklılaşır.” alt hipotezleri kabul edilmiştir. Bu bağlamda, “H3: Bilişim sektöründe çalışanların işveren markasına yönelik algıları yaş grubuna göre anlamlı olarak farklılaşır.” ana hipotezi de kabul edilmiştir.

Tablo 6: Yaş Grubu İçin Yapılan Tek Yönlü ANOVA Testi Bulguları

Değişken	Yaş Grubu	Sayı	Ort.	SS	F-değeri	p-değeri	Anlamlı Fark
Sosyal Değer	18-25	82	4,279	0,250	6,849	0,001	1-2, 1-3
	26-34	243	4,065	0,519			
	35 ve üzeri	82	4,118	0,393			
Geliştirme Değeri	18-25	82	3,905	0,741	20,802	0,000	1-3, 2-3
	26-34	243	3,993	0,436			
	35 ve üzeri	82	3,527	0,694			
Uygulama Değeri	18-25	82	4,232	0,448	26,526	0,000	1-2, 1-3
	26-34	243	3,787	0,538			
	35 ve üzeri	82	3,783	0,398			
Ekonomik Değer	18-25	82	4,427	0,530	3,126	0,045	1-3
	26-34	243	4,372	0,519			
	35 ve üzeri	82	4,232	0,549			

Tablo 7’de eğitim düzeyi için gerçekleştirilen Bağımsız Örneklem T Testi’ne ilişkin bulgular gösterilmiştir. Tabloda görüleceği üzere, SD ($t=-2,428$; $p=0,016$); GD ($t=7,218$; $p=0,000$) ve UD ($t=-2,657$; $p=0,004$) için anlamlı farklılıklara rastlanmıştır; ancak EKD ($t=0,442$; $p=0,674$) için anlamlılık değeri 0,05’in üzerinde olduğundan, bu değişkende anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır. Tabloda görüldüğü gibi, SD için lisansüstü mezunu katılımcılar ($\bar{x}=4,206$), üniversite mezunlarına ($\bar{x}=4,084$) kıyasla; GD için üniversite mezunu katılımcılar ($\bar{x}=4,008$) lisansüstü mezunlarına ($\bar{x}=3,565$) kıyasla; UD için lisansüstü mezunu katılımcılar ($\bar{x}=3,984$) üniversite mezunlarına ($\bar{x}=3,832$) kıyasla daha yüksek yanıtlar vermişlerdir. Elde edilen bulgulara göre; “H4a: Bilişim sektöründe çalışanların sosyal değer algıları eğitim düzeyine göre anlamlı olarak farklılaşır.”, “H4b: Bilişim sektöründe çalışanların geliştirme değeri algıları eğitim düzeyine göre anlamlı olarak farklılaşır.” ve “H4c: Bilişim sektöründe çalışanların uygulama değeri algıları eğitim düzeyine göre anlamlı olarak farklılaşır.” alt hipotezleri kabul edilmiş; “H4d: Bilişim sektöründe çalışanların ekonomik değer algıları eğitim düzeyine göre anlamlı olarak farklılaşır.” alt hipotezi reddedilmiştir. Bu bağlamda, “H4: Bilişim sektöründe çalışanların işveren markasına yönelik algıları eğitim düzeyine göre anlamlı olarak farklılaşır.” ana hipotezi kısmen kabul edilmiştir.

Tablo 7: Eğitim Düzeyi İçin Yapılan Bağımsız Örneklem T Testi Bulguları

Değişken	Eğitim Düzeyi	Sayı	Ort.	SS	t-değeri	sd	p-değeri
Sosyal Değer	Üniversite	291	4,084	0,469	-2,428	405	0,016
	Lisansüstü	116	4,206	0,422			
Geliştirme Değeri	Üniversite	291	4,008	0,463	7,218	405	0,000
	Lisansüstü	116	3,565	0,748			
Uygulama Değeri	Üniversite	291	3,832	0,548	-2,657	405	0,004
	Lisansüstü	116	3,984	0,450			
Ekonomik Değer	Üniversite	291	4,362	0,512	0,442	405	0,674
	Lisansüstü	116	4,336	0,574			

Tablo 8’de bilişim sektöründe toplam iş tecrübesi için gerçekleştirilen Tek Yönlü ANOVA Testi’ne ilişkin bulgular gösterilmiştir. Tabloda görüleceği üzere, SD (F=29,888; p=0,000); GD (F=12,201; p=0,000) ve EKD (F=7,135; p=0,000) için anlamlı farklılıklara rastlanmıştır; ancak UD (F=2,002; p=0,113) için anlamlılık düzeyi 0,05’in üzerinde olduğundan, bu değişkende anlamlı farklılığa rastlanmamıştır. Tespit edilen farklılıkların kaynağını anlamak üzere önce Levene varyans homojenliği testi uygulanmıştır. Yapılan test neticesinde; SD (Levene=84,813; p=0,000) ve GD (Levene=15,540; p=0,000) için varyansların homojen olmadığı; EKD (Levene=1,860; p=0,136) için varyansların homojen olduğu saptanmıştır. Bu doğrultuda, ileri düzey analizler olarak, SD ve GD için Tamhane’s T2 post hoc testleri, EKD için ise Tukey post hoc testi uygulanmıştır. Gerçekleştirilen post hoc testleri neticesinde şu bulgular elde edilmiştir:

- SD için 1 yıldan az tecrübeye sahip olanlar ($\bar{x}=4,180$) ve 5-10 yıl arasında tecrübeye sahip olanlar ($\bar{x}=4,229$); 1-5 yıl arasında tecrübeye sahip olanlara ($\bar{x}=3,656$) kıyasla daha yüksek yanıtlar vermişlerdir.
- GD için 1 yıldan az tecrübeye sahip olanlar ($\bar{x}=3,953$) ve 5-10 yıl arasında tecrübeye sahip olanlar ($\bar{x}=4,103$); 1-5 yıl arasında tecrübeye sahip olanlara ($\bar{x}=3,676$) ve 10 yıldan fazla tecrübeye sahip olanlara ($\bar{x}=3,709$) kıyasla daha yüksek yanıtlar vermişlerdir.
- EKD için 1 yıldan az tecrübeye sahip olanlar ($\bar{x}=4,371$), 5-10 yıl arasında tecrübeye sahip olanlar ($\bar{x}=4,424$) ve 10 yıldan fazla tecrübeye sahip olanlar ($\bar{x}=4,420$), 1-5 yıl arasında tecrübeye sahip olanlara ($\bar{x}=4,077$) kıyasla daha yüksek yanıtlar vermişlerdir.

Elde edilen bulgulara göre; “H5a: Bilişim sektöründe çalışanların sosyal değer algıları bilişim sektöründeki toplam iş tecrübesine göre anlamlı olarak farklılaşır.”, “H5b: Bilişim sektöründe çalışanların geliştirme değeri algıları bilişim sektöründeki toplam iş tecrübesine göre anlamlı olarak farklılaşır.” ve “H5d: Bilişim sektöründe çalışanların ekonomik değer algıları bilişim sektöründeki toplam iş tecrübesine göre anlamlı olarak farklılaşır.” alt hipotezleri kabul edilmiş; “H5c: Bilişim sektöründe çalışanların uygulama değeri algıları bilişim sektöründeki toplam iş tecrübesine göre anlamlı olarak farklılaşır.” alt hipotezi reddedilmiştir. Bu bağlamda, “H5: Bilişim sektöründe

çalışanların işveren markasına yönelik algıları bilişim sektöründeki toplam iş tecrübesine göre anlamlı olarak farklılaşır.” ana hipotezi kısmen kabul edilmiştir.

Tablo 8: Bilişim Sektöründe Toplam İş Tecrübesi İçin Yapılan Tek Yönlü ANOVA Testi Bulguları

Değişken	Toplam İş Tecrübesi	Sayı	Ort.	SS	F-değeri	p-değeri	Anlamlı Fark
Sosyal Değer	1 yıldan az	123	4,180	0,279	29,888	0,000	1-2, 3-2
	1-5 yıl	61	3,656	0,717			
	5-10 yıl	107	4,229	0,321			
	10 yıldan fazla	116	4,196	0,402			
Geliştirme Değeri	1 yıldan az	123	3,953	0,627	12,201	0,000	1-2, 1-4, 3-2, 3-4
	1-5 yıl	61	3,676	0,560			
	5-10 yıl	107	4,103	0,358			
	10 yıldan fazla	116	3,709	0,663			
Uygulama Değeri	1 yıldan az	123	3,961	0,709	2,002	0,113	
	1-5 yıl	61	3,777	0,405			
	5-10 yıl	107	3,837	0,356			
	10 yıldan fazla	116	3,872	0,474			
Ekonomik Değer	1 yıldan az	123	4,371	0,494	7,135	0,000	1-2, 3-2, 4-2
	1-5 yıl	61	4,077	0,559			
	5-10 yıl	107	4,424	0,473			
	10 yıldan fazla	116	4,420	0,560			

Tablo 9’da pozisyon için gerçekleştirilen Bağımsız Örneklem T Testi’ne ilişkin bulgular gösterilmiştir. Tabloda görüleceği üzere, GD ($t=4,740$; $p=0,001$) ve UD ($t=3,035$; $p=0,003$) için anlamlı farklılıklara rastlanmıştır; ancak SD ($t=0,455$; $p=0,469$) ve EKD ($t=0,469$; $p=0,475$) için anlamlılık değeri $0,05$ ’in üzerinde olduğundan, bu değişkende anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır. Tabloda görüldüğü gibi, GD için personel statüsündeki katılımcılar ($\bar{x}=3,922$) yönetici pozisyonundakilere ($\bar{x}=3,424$) kıyasla; UD için personel statüsündeki katılımcılar ($\bar{x}=3,899$) yönetici pozisyonundakilere ($\bar{x}=3,612$) kıyasla daha yüksek yanıtlar vermişlerdir. Elde edilen bulgulara göre; “H6b: Bilişim sektöründe çalışanların geliştirme değeri algıları pozisyona göre anlamlı olarak farklılaşır.” ve “H6c: Bilişim sektöründe çalışanların uygulama değeri algıları pozisyona göre anlamlı olarak farklılaşır.” alt hipotezleri kabul edilmiştir; “H6a: Bilişim sektöründe çalışanların sosyal değer algıları pozisyona göre anlamlı olarak farklılaşır.” ve “H6d: Bilişim sektöründe çalışanların ekonomik değer algıları pozisyona göre anlamlı olarak farklılaşır.” alt hipotezleri reddedilmiştir. Bu bağlamda, “H6: Bilişim sektöründe çalışanların işveren markasına yönelik algıları pozisyona göre anlamlı olarak farklılaşır.” ana hipotezi kısmen kabul edilmiştir.

Tablo 9: Pozisyon İçin Yapılan Bağımsız Örneklem T Testi Bulguları

Değişken	Pozisyon	Sayı	Ort.	SS	t-değeri	sd	p-değeri
Sosyal Değer	Personel	374	4,122	0,472	0,455	405	0,469
	Yönetici	33	4,084	0,264			
Geliştirme Değeri	Personel	374	3,922	0,554	4,740	405	0,001
	Yönetici	33	3,424	0,811			
Uygulama Değeri	Personel	374	3,899	0,527	3,035	405	0,003
	Yönetici	33	3,612	0,441			
Ekonomik Değer	Personel	374	4,358	0,545	0,469	405	0,475
	Yönetici	33	4,313	0,322			

Sonuç

Bu çalışmada, bilişim sektöründe çalışan kişilerin işveren markasına yönelik algılarının tespit edilmesi ve bu algının demografik özelliklere göre değişme durumunun incelenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda bilişim sektöründe çalışan 407 kişi üzerinde bir anket çalışması gerçekleştirilmiştir.

Katılımcıların 129'u kadın, 278'i erkektir. 238 kişi bekar, 169 kişi evlidir. 82 kişi 18-25 yaş grubunda, 243 kişi 26-34 yaş grubunda, 82 kişi 35 ve üzeri yaş grubundadır. 291 kişi üniversite mezunu, 116 kişi lisansüstü mezundur. 123 kişi 1 yıldan az, 61 kişi 1-5 yıl arasında, 107 kişi 5-10 yıl arasında, 116 kişi 10 yıldan fazla iş tecrübesine sahiptir. 374 kişi personel statüsünde, 33 kişi yönetici pozisyonunda çalışmaktadır.

Katılımcıların İşveren Markası Ölçeği maddelerine vermiş oldukları yanıtlar bakıldığında, ölçek maddelerine genellikle ortalamanın üzerinde değerler vermiş oldukları görülmektedir. Ölçek üzerinde gerçekleştirilen faktör ve güvenilirlik analizleri neticesinde ortaya çıkan Sosyal Değer, Geliştirme Değeri, Uygulama Değeri ve Ekonomik Değer faktörlerinin ortalamaları ise yüksek düzeyde tespit edilmiştir. Bu doğrultuda, bilişim sektöründe çalışan araştırma örnekleminin işveren markası algısının yüksek düzeyde olduğundan bahsedilebilir.

Araştırma hipotezlerini test etmek üzere farklılık analizleri yapılmış ve bu doğrultuda işveren markası algısının, araştırma kapsamında ele alınmış olan demografik özelliklere (cinsiyet, medeni durum, yaş grubu, eğitim düzeyi, bilişim sektöründeki toplam iş tecrübesi ve pozisyon) anlamlı şekilde farklılaştığı bulgusu elde edilmiştir. Elde edilen bulguların literatürdeki önceki çalışmaların bulgularıyla genel olarak paralellik gösterdiği tespit edilmiştir (Altun, 2020; Saylan, 2020; Temoçin, 2019).

Çalışmanın çeşitli sınırlılıkları vardır. Konu bazında çalışma işveren markası ile sınırlıdır. Kapsam bakımından çalışma, bilişim sektöründe çalışan kalifiye personel ile sınırlandırılmıştır. Zaman açısından ise araştırma, anket uygulamasının gerçekleştirildiği olduğu 15 Ağustos 2019 ve 15 Kasım 2019 tarih aralığı ile sınırlıdır.

Çalışma neticesinde elde edilen bulguların, özellikle bilişim sektöründe faaliyet gösteren işletmelere, kalifiye personeli istihdam etme ve elde tutma noktasında yol göstereceği öngörülmektedir. Ancak çalışmada elde edilen bulguların tüm sektörler açısından genellenebilmesi mümkün değildir. Bu nedenle, gelecekte yapılacak olan çalışmalarda farklı sektörlerde çalışan özelinde işveren markası algısı ile ilgili araştırmaların yapılması önerilmektedir.

Kaynakça

- Altun, D. K. (2020). *Teknoloji Şirketlerinde Örgütsel Yenilikçiliğin İşveren Çekiciliği Üzerindeki Etkisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Altun, D. K. ve Eysel, C. Ş. (2020). Örgütsel Yenilikçiliğin İşveren Çekiciliği Üzerindeki Etkisi: Teknoloji Şirketlerinde Çalışanlar Üzerinde Bir Araştırma. Mustafa Mete (Ed.), *İktisadi ve İdari Bilimlerde Teori ve Araştırmalar II, Cilt 3* içinde, 199-221. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Ambler, T. ve Barrow, S. (1996). The Employer Brand. *Journal of Brand Management*, 4(3), 185-206.
- Backhaus K. ve Tikoo S. (2004). Conceptualizing and Researching Employer Branding. *Career Development International*, 9(5), 501-517.
- Baş, T. (2011). *İşveren Markası Yüksek Nitelikli Çalışanları Çekmenin ve Elde Tutmanın Anahtarı*. İstanbul: Optimist Yayınları.
- Berthon, P., Ewing, M. ve Hah, L. L. (2005). Captivating Company: Dimensions of Attractiveness in Employer Branding. *International Journal of Advertising*, 24(2), 151-172.
- Bhatnagar, J. ve Sirivastava, P. (2008). Strategy for Staffing: Employer Branding & Person Organization Fit. *Indian Journal of Industrial Relations*, (44), 35-48.
- Gözen, E. (2016). *İşveren Markası "İK İçin Yeni Arena"*. Ankara: Maya Akademi Yayınları.
- Kahveci, N. E. (2018). *Y Kuşağının İşyeri Seçimini Etkileyen Faktörler: İş Veren Markası ve Sosyo-Demografik Özellikler*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Mosley, R. (2014). *Employer Brand Management: Practical Lessons from the World's Leading Employers*. U.S.A.: John Wiley & Sons Inc.
- Öksüz, B. (2012). *İşletmelerde Örgütsel Çekiciliğin Arttırılmasında İşveren Markalaşma ve İnsan Kaynaklarına Yansımaları*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Ören, K. ve Yüksel, H. (2012). "Marka İşveren" veya "İşveren Markası" Kavramı: Bu Kavramın İnsan Kaynakları Yönetimi Bağlamında ve İşçi Devir Hızı Kapsamında Değerlendirmesi. *Kamu-İş*, 12(3), 31-52.
- Ötken, A. B. ve Yolbulan Okan, E. (2015). *Şimdi İşveren Markası Zamanı*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Özgen, E. ve Akbayır, Z. (2011). İletişim Yaklaşımıyla Bir Değer Önermesi: İşveren Markalaması. *Erciyes İletişim Dergisi Akademia*, 2(1), 76-86.
- Saylan, O. (2020). *İşveren Markası Algısının Çalışanların Örgütsel Bağlılığı, Performansı ve Ekstra Rol Davranışı Üzerindeki Etkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çanakkale.

Temoçin, N. (2019). *Özel Bir Havayolu Şirketinde İşveren Markası Algısının Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Temoçin, N., Vatansever Durmaz, İ. B. ve Eysel, C. Ş. (2021). İşveren Markası Algısının Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi: Özel Bir Havayolu Şirketinde Bir Uygulama. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 22(1), 39-55.

Walker, P. (2007). How To Develop An Effective Employer Brand. *People Management*, 13(21), 44-45.

NEW AGE İNANIŞ VE UYGULAMALARINDAN OLAN ASTROLOJİNİN FACEBOOK SOSYAL AĞINDAKİ DOLAYIMLI ANAHTAR KELİMELERLE İÇERİK ANALİZİ (2018-2019)

Gülenay Pınarbaşı¹

Öz

New Age İnanış ve Uygulamalarından olan Astrolojinin Facebook Sosyal Ağındaki Dolayimli Anahtar Kelimelerle İçerik Analizi (2018-2019) isimli çalışmamızın konusu, kadim bir uygulama ve inanış olarak astrolojinin, kültür endüstrisi kuramı bağlamında değerlendirilmesidir. Çalışmada astrolojinin şemsiye kavramları Yeni Dini Hareketler ve New Age inanış ve uygulamaları bir bütün olarak değerlendirilmiş ve yeni iletişim teknolojileri ile ilişkisinin olumlu ve olumsuz yönleri üzerinde durulmuştur. Çalışmanın kuramsal anlayışı, eleştirel teoriden beslenmiştir. Bu kapsamda, 2018 ve 2019 tarih aralığında Facebook'ta yayımlanmış astroloji odaklı iletiler arasından yapılandırılmış anahtar kelimelerle seçilmiş 542 paylaşıma içerik analizi uygulanmıştır. Çalışma öncesinde anahtar kelimelerin objektif kriterlerle belirlenmesi amacıyla literatür taraması, katılımcı gözlem ve derinlemesine görüşme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda Facebook'un antik bir inanışı kozmopolitleştirerek endüstriyel ölçekte tüketimine yol açan bir araca dönüştüğü ve üretim-tüketim dinamiklerine aracılık yaptığı tespitinde bulunmak mümkündür.

Anahtar Sözcükler: Astroloji, Facebook, İçerik analizi, Kültür endüstrisi, New Age.

Abstract

The purpose of our article that is named "Facebook Mediated Keywords Content Analysis of Astrology, A Part of New Age Beliefs and Practices, (2018-2019)" is to analyze and assess astrology, which is an ancient practice and belief, within the context of culture industry hypothesis through social media posts. In this research, New Religious Movements and New Age beliefs and practices, which are umbrella concepts of astrology, were thought of as one and the positive and negative aspects of the relationship they have with the new communication technologies were highlighted. The doctrine of this research utilizes critical theory. Within this scope, among Facebook posts that were published in 12 months, between the dates of 2018 - 2019, we chose 542 posts that were keyword configured and practiced content analysis on them. The research is supported with materials, participant observation and comprehensive interviews. This research aims to understand the relationship between astrology that reaches a wide audience through Facebook, and culture industry. According to the research, it is possible to determine that Facebook hybridizes an ancient belief and turns it into a tool that can be consumed on an industrial scale and it mediates the dynamics of production and consumption.

Keywords: Astrology, Content Analysis, Culture Industry, Facebook, New Age.

---

¹ Doktor.

Giriş

Sanayi Devrimi ile birlikte 18.yy'ın sonu, 19.yy'ın başlarından itibaren değişen toplum yapısının bir yansıması olarak bazı kelimeler ve kavramlar hem yaygın kullanılmaya hem de yeni anlamlar kazanmaya başlamıştır. Bu değişimin ana hatlarını ortaya koyan kelimeler ve kavramlardan ikisi, kültür ve endüstridir. Batıdan başlayarak, tedricen dönüşen toplumlar, eski dünyadan farklı bir yaşam tarzı kurmuşlardır. Sanayi Devrimi öncesi beceri, çalışkanlık, sebat gibi anlamlar içeren endüstri kelimesi, sonrasında imalat ve üretime dönüşmüştür. Endüstri gibi kültür kelimesi de aynı dönemlerde değişikliğe uğramıştır. Eski dünyada doğal yolla büyüme, insanın yetiştirilmesi anlamları taşıyan kültür; anlam genişlemesine uğramış, çeşitli bakımlardan değerlendirilmeye başlanmıştır. Bunlardan biri de kültür endüstrisidir. Kültür ve endüstri kelimelerinin referans alanı geniş ve karmaşık olmakla beraber Adorno'nun kavramsallaştırmasıyla bugüne gelen somut yeni bir alana işaret etmektedir. Çok çeşitli alanları içine alan kültür endüstrisi içinde, inançlar sahası, folklorik unsurlar, mitler, batıl inançlar, antik döneme ait panteist yaklaşımlar hatta kurumsal dinlerin bazı unsurları da yer almaktadır.

Son birkaç yüzyılda ekonomik, sosyal, toplumsal, dinî, yönetsel olarak değişen ve bütün cemaat bağlılıklarını dışlayarak “yükselen” ve “bireyi” tanımlayan modern insan; özgürlük ve bireyselleşme içinde yalnız kalmanın acısını çeşitli biçimlerde dillendirmektedir. Modern insan sekülerleşirken dini yok etmemiş ancak dinî inancın yerini değiştirmiştir. Bugün dünyanın dört bir yanında yükselen dini hareketler hakkında gazeteci, araştırmacı ve akademisyenlerin din ve modern dünya ilişkisi hakkında yaptıkları izahatlar aslında dinlerin hiçbir şekilde ortadan kaybolmadığını, yön değiştirdiğini göstermektedir. Bu yön değiştirme çeşitli biçimde ve uygulamalarda tezahür etmiştir. Bu biçimlerden biri de kadim inanışlara anlam yüklenmesi ve yeniden üretilmesidir. Adeta “yeni” bir kutsal² söz konusudur. Kozmopolitik biçimlerinin (Castells, 2013: 72) tezahürleri olan bu dinî ya da dinî kabul edilmeyen anlamlar, küresel bir ağa dönüşmektedir. Bu “yeni” kutsala dair kültürel içeriklerin üretimi ve dağıtımını medya araçlarının çeşitlenmesi ile paralel bir süreç izlemektedir.

Yeni Dini Hareketler ve New Age olarak isimlendirilen akımların temel sorusu, Pitagoras'tan bugüne uzanan “mutlu yaşam” tartışmasıdır. Kurumsal dinlerle bu mutlu yaşama kavuşamayacaklarını düşünenler önce 19. yy'ın sonunda Hint dinlerini ve Budizmi ardından mitolojik inançları moda gibi dolaşıma sokmuşlardır. Adorno'ya göre bu mutluluk ihtimali, II. Dünya Savaşı sonrası modern toplumların vaatlerini gerçekleştiremeyeceği anlaşıldığı için çok azalmıştır. Adorno'yu doğrulayan bir araştırmacının sonuçlarını Baumann paylaşmıştır; savaş sonrası yıllarda ABD, Britanya gibi ülkelerde yaşam standartlarındaki muazzam ilerlemeye rağmen Amerikalıların mutluluklarının azaldığı tespit edilmiştir (2008). Bauman bu değerlendirmeyi Robert E. Lane'nin Yale Üniversite'sinde 2000 yılında yaptığı araştırmadan aktarmıştır. Adorno,

² Varlık, anlam ve hakikate dair fikirlerle ilişkili olmak kaydıyla dine dair şeyler (Eliade, 1969, s.1).

bu mutlu olmama halini kitle iletişim araçları ile tanıtılan, arzu uyandırılan metalara ulaşamama ile birlikte değerlendirmiş ve “süreğen mutsuzluk” tanımını yapmıştır (akt. Kulak, 2017, s. 42). Bu sözü geçen mutsuzluğun sonuçlarından biri de anlam arayışı, antik dinlerle ve pagan inancıyla harmanlanmış New Age inanış ve uygulamalarına ilgidir. Bu mutsuzluğa dikkat çeken düşünürlerden biri olan Baudrillard, “Simülarklar ve Simülasyon” kitabında (2014), “batı tarihinin yapı taşı moral bozukluğudur ve batı dünyası dışındaki dünyalara bakmalıyız” demiştir. Bu bakış, kimi mecalarda diğer kültürlerle ilgi ve merak şeklinde gelişmişken kimilerinde de ahlak ve moral değerlere, dinî inanışlara yönelik şekilde tezahür etmiştir. Diğer kültürlerle ve okült³ uygulamalara duyulan bu ilgi yeni medya araçlarında çeşitlenerek ve büyük vaatlerle yerini almıştır.

Diğer yandan köklü bir sekülerleşmenin⁴ ve aşırı rasyonelleşmenin⁵ sonuçlarından biri olarak Amerikan yaşam tarzı ve diğer gençlik kültürleri⁶ karşımıza çıkmaktadır (Eliade, 2017: 126). Çeşitli bakımlardan “kutsala dönüş” olgusundan (Bell’den aktaran Arslan, 2011) bahsedilmektedir. Bu kutsala dönüşün biçimi, kurumsal dinlere olacağı gibi “her şeye” inanma olarak da tezahür edebilme kıvraklığına sahiptir (Arslantürk, 1998: 16). Robert Bellah, bu her şeye inanmayı olağan bulur çünkü O’na göre dinin özünde geçmişte kabul edildiği gibi toplumu düzenleyici ve bütünleştirici özellikleri değil insanın varoluşsal sorunlarına cevap bulduğu bir durum vardır.

Din⁷ denilince sadece kurumsal dinleri anlamak yanlış olacaktır. Çünkü insanoğlunun nihai gerçeklikle ilişkisi artık sadece dini kurum ve grupların tekelinde kalmaz (aktaran: Köse, 2014-A). Modern dönemde tekrar gündeme gelen antik çağlara ait inanış ve uygulamaların bir kurum olan din kavramı içinde yer alıp almadığına dair çeşitli görüşler mevcuttur. Gidilen yol, şeriat anlamına gelen din kelimesi, bir inanç sisteminin kapsadığı dogmaların ve ibadet şekillerinin tümüdür. Bu çerçeveden bakınca

---

³ Okültizm: Gizemcilik. İlk kez 19. yy’ın ilk yarısında isim olarak kullanılmıştır. Ana Britanica’da mistisizm ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Ezoterizm ile eş anlamlı kullanım yanlışlığı yaygındır. Ezoterizm tanrı ile bir olma, özne ile nesne arasındaki uzaklığın geçici süre için ortadan kalkması iken okültizm uygulamalar aracılığı ile bir yakınlaşma umududur (Algan, 2006, s. 128)

⁴ İngilizce bir kelime olan sekülerleşmeyi literatüre 1851 yılında George Jacob Holyok, fikirlerini teizmden ayırmak için sokmuştur. Asad, bu kelimeyi ilk ele alanları ve kullananları detaylı tartışmış ve temel hedeflerinin hristiyan dünyasında kafir, ateist suçlamalarına maruz kalmamak olduğunu ifade etmiştir (Asad, 2007, s. 36).

⁵ Rasyonelleşme kelimesinin Türkçe karşılığı akılcılıktır. Klasik sekülerleşme ve modernleşme teorileri, modern toplumların giderek kurumsal dinlere ve geleneğe karşı yabancılaştıklarını ileri sürerler. Aydınlanmaya göre hesaplanabilirlik ve yararlılık ölçütüne uymayan her şey kuşkuludur. Modern toplumlar gittikçe daha rasyonel hale gelmektedirler. Rasyonelleşme, bilgiyi deney ve gözlemlerle doğrulanabilir olarak kabul ederken tinsel bilgi ve geleneksel birikim 19.yy’dan itibaren bu kabulün dışına itilmiştir.

⁶ Kült kavramı, yeni dini hareketlerin en önemli tanımlamalarından birini oluşturur. YDH çerçevesinde Kült, toplumda yaygın olarak kabul gören, kurumsallaşmış dini gruplardan farklı inanç ve ibadetleri benimseyen insanların bir araya gelmesiyle oluşan gruplara verilen bir isimdir. Ezoterik, faydacı, kısa ömürlü, tehlikeli dini gruplar olarak özetlenebilir. Kültürel hareketler ise üyelerine hem spirüel hem de maddi alanda destek sunan daha organize yapılarıdır (Kurt, 2017, s.277).

⁷ Kurumsallaşan dinlerin dört temel özelliği vardır, tabiatüstü bir nitelik taşır, Kutsaldır, değişmezdir, gönülden bağlılık ve teslimiyet gerektirir.

“New Age⁸ inanış ve uygulamaları bir din midir” sorusunun cevabı “bir din değildir” olarak verilebilir. YDH⁹ ve New Age inanış ve uygulamalarının tek bir din olarak tanımlanmasının zor olduğunu ve bir hareket olduğunu düşünenlerle beraber henüz bir form olarak gelişemediğini söyleyenler de vardır (Saliba, J. 2003). Bu inanışların savunucuları bu form olamamayı açıklarken düalizm¹⁰ içerdiğini öne sürmektedir. Oysa bu inanış ve uygulamalar, “oxymoron” yani birbiriyle çelişen durumları barındırmaktadır. Bauman, astroloji özelinde popüler mistik öğelerini değerlendirirken “ekmek bıçağı” benzetmesi yapmaktadır (2002). O’na göre mistik öğelerle insanın ruh dünyasında huzur verici gelişmeler olabileceği gibi insanların sömürülmesi de mümkün görünmektedir. Adorno, YDH ve New Age inanış ve uygulamaları için “New Age kültleri” tanımlamasını kullanmıştır. Adorno ve Horkheimer aydınlanma ile birlikte araçsal aklın ve bilimin, mitik hale geldiğini, daha önce dine atfedilen körü körüne itaat ve tapınma tarzlarını yeniden ürettiğini söylemektedir (Best ve Kellner, 2016).

Eliade, batıda geleneksel kitle iletişim araçlarıyla, astrolojinin çağdaş dünyanın toplumsal ve politik sorunlarına çözüm bulduğunu hatta “kurtuluş bilimi” gibi propaganda yapıldığını vurgulamaktadır (2017, s. 12). Yani insan artık tesadüfen geldiği saçma ve anlamsız bu dünyada yabancılaşmış ve işe yaramaz değildir. Bir biçimde kurtuluş bilimi olarak takdim edilen astroloji, yeni medyanın ortaya çıkmasıyla birlikte bugün daha da itibar kazanmıştır. Pragmatik ve psikolojik açıdan temellendirilmiş astrolojik tavsiye biçimi altındaki rasyonellik ile bu tavsiyenin kaynağında yatıp onu şekillendiren akıl dışılığın birleşmesi Adorno’nun tabiriyle yarı-bilgin insan tipini üretmeye devam etmektedir. Yıldızların hareketi ile büyüden arınmış “popüler” bir psikoloji sistemi anlatılmaktadır. Adorno’ya göre astrolojinin cazibesi, birbiriyle alakasız bu iki alanı birbiriyle ilişkilendirmesinde yatar. Astroloji, eleştirel kuramın¹¹ bir anlamda “toplumsal vicdan azabı”dır; farklı alanlar arasında kurduğu kör sentez, entelektüel iş bölümünün ve eleştirel düşünceye can veren bütünselliğin anlaşılabilirliğinin sonucudur (2011, s.27).

Tarih boyunca bilim adamlarının eğitiminin bir parçası olan astroloji bugün tarihsel kökenlerinden farklı bir form kazanmıştır. Bu yeni formu, New Age inanış ve uygulamaları kapsamında kabul edilmekte ve değerlendirilmektedir. Ağları makro bağlamda kültür endüstrisi ile ilişki içinde değerlendirmeye yönelik bir araştırma olan bu çalışmada astrolojinin Facebook’ta konumlandığı yeri anlama çabası güdülmüştür. Eleştirel medya çalışmaları, üretim, tüketim ve dağıtımın toplumsal ilişkileri bağlamındaki okumaları, yorumları ve nihayetinde eleştirileri yansıtan bir yaklaşımdır (Aydoğan, 2017:3). Douglas Kellner, ağları yorumlayıp anlayabilmek için metin ve

⁸ New Age Movements. Yeni Çağ inanışları.

⁹ New Religious Movements. Yeni dini hareketler. İkisi arasındaki fark Religious yani dini kelimesinin eksikliğidir. Yani biri dini hareketler iken diğeri Yeni Çağ Hareketi’dir.

¹⁰ Düalizm: kâinata olan her şeyi açıklayan birbirinden farklı, birbirine karşıt iki temel ilkenin varlığını kabul eden felsefi görüş; ikircilik

¹¹ Kritische Theorie.

bağlamın diyalektiği ekonomi, politika ve medya kültürünün¹² sosyal ve kültürel boyutları arasındaki bağlantı ve kavşakların önemine dikkat çeker. Araştırmada bu bağlantılar ve kültürel boyutlar, inanç¹³, kutsal ve tüketim bağlamında metalaşma olarak ortaya konmaya çalışılmıştır.

Diğer yandan medya araçları ile kültürler gittikçe medyatikleşmekte¹⁴ ve bu araçlarla dolayım¹⁵ giren konularla toplumsal refleksler şekillenmektedir. Bu noktada öne çıkan durum ise Lyotard'ın bahsettiği bilginin post-endüstriyel çağda statüsünün değişmesidir (2019:12). Çalışmada Batı dünyasında görülen ve bilginin süreç-ürün olarak değişmesi ile ortaya çıkan inançsal dönüşümler, parapsikolojik araştırmalar, simgeciliğe dönüş, spiritüel çevreler gibi bütün bu ezoterik ve egzoterik yaklaşımlar New Age inanış ve uygulamaları olarak isimlendirilmiştir. Astroloji bu şemsiye kavram altında, içinde inanç unsurları da barındıran bir uygulamadır. 5 bin yıllık bir geçmişe dayanan astroloji, bugün birden fazla türe ayrılmaktadır. Çalışmada Facebook üzerindeki içerik analizi Batı astrolojisi kullanarak içerik üretenlerle sınırlanmıştır. Giriş bölümünün ilerleyen başlıkları altında araştırmanın, sorusu, amacı, önemi yer almaktadır.

Araştırmanın Sorusu

Literatürde yeni dinî hareketler şemsiyesi altında New Age olarak tanımlanan birçok inanış ve ritüel mevcuttur. Bir anlamda tekno-çileciliğe varan bu yeni-pagan uygulamalar önemli sayıda takipçiye ulaşmaktadır. Bu yeni inanış ve uygulamaların merkezinde modern birey durmaktadır. Sosyal ağda kurulan bağlantılar, bireyin, evreni¹⁶ anlama çabası, kendini keşfetme arzusu etrafında örülmekte, bu durum bireyin yaşam tarzını etkileyen bir sürece evrilmektedir. Antik devirlerle bağlantılı panteist anlayışlardan, majiye kadar çok çeşitli inanışların gündelik hayatta internet kanalıyla dolaşıma sokulması ve bireylerin dünya görüşlerinde belirgin bir yer edinmesi yeni bir

---

¹² Kellner'in Medya kültürü tanımı şöyledir, kültür endüstrisi ve medya el ele bir kültür yaratmıştır bu kültüre medya kültürü denir.

¹³ İnanma/sanı. İngilizce belief, Yunanca Doxa kelimesi ile ifade edilen duygu (Filiz, 1997, s. 19).

¹⁴ Medyatikleşme kavramı, İngilizce ve Almanca literatürde "mediatization" ve "mediatisierung" olarak yer alır. Burada kastedilen anlam, medyada geniş yer bulan bir kişi ve konunun bireyleri etkileme gücü veya medyanın kültürleri şekillendirmesidir. Bu kullanımdaki medya ile temsil edilenler kitle iletişim araçlarının yanı sıra kişiler arası iletişimde kullanılan mektup, telefon, e-posta ve sosyal medyadır (Hepp, 2014, s. 7-8).

¹⁵ Mediation. Dolayım kelimesini ilk Thompson kullanmıştır. Thompson, Ortaçağ'dan moderniteye geçerken kurumların dönüşümleri birçok bakımdan ele alınmışken medya ve iletişimin bu dönüşümdeki rolüne yeterince değinilmediğini söylemektedir. Baskı teknikleri ve bilginin elektronik kodlanması ile birlikte sembolik biçimler öngörülemez biçimde üretildi, yeniden üretildi ve dolaşıma girdi. İletişim ve etkileşim kalıpları geriye dönülmez biçimde değişti. Thompson, bu süreci kabaca kültürün dolayımlanması olarak tanımlamıştır. Örneğin, gazete ve tvlerde konu olan birinin ya da haberin başka bir mecrada bir daha üretilmektedir. Gelenek bile medyatikleşmiştir. Artık gelenek çıktığı coğrafya ile sınırlı değildir. Misalen Cadılar Bayramı, dünyanın her yerinde hızla gelenekleşmektedir. Diğer yandan Sonia Livingston, 2008'de yeni medya araçları üzerinden "dolayım" kelimesi ile her şeyin artarak medya ve medya üzerinden gerçekleşmesi durumu tarifi yapmıştır.

¹⁶ Universe. Köken olarak orbis univerrumdan gelir. Bir, içine toplayan, birleştiren (versus) yani halkadır (orbis) (Burckhardt, 2018, s. 47).

durumdur. Bu yeni durumun anlaşılması olgunun önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Bu, açıklanmaya muhtaç, yeni ve bu çağa özgü bir sorundur.

Varoluşsal gerekçelendirme, anlam arayışı sonucunda yönelim gösterilen ve New Age inanış ve uygulamaların en popüler türü olan astrolojinin, Facebook dolayısıyla metalaşması olgunun ana omurgasını oluşturmaktadır. Kutsala dair değerli olanın sosyal medyada metalaşmasının çelişkisi araştırma sorusunun somutlaştığı yerdir.

İnanma duygusu ve ihtiyacı elbette yeni bir olgu değildir. Ele alınan yeni kısım, dogmalarla örülü antik inanışların Facebook dolayımı ile karmaşıklaşması ve esnek-geçirgen bir yapıya dönmesi ve nihayetinde metalaşmasıdır. Lyotard, bu süreci bilginin statüsünün değişerek tedarikçileri ile kullanıcılarının arasındaki ilişkinin gittikçe ticari ürünlerin üreticisi ile tüketicisi arasındaki ilişki biçimine benzemesi olarak tanımlamıştır (2019:14). Süreçte etkili olan ise dil oyunları ve meşrulaştırma aracı olan kelimelerdir.

Bu araştırmanın amacı, kültür endüstrisi bağlamında New Age inanış ve uygulamalarından biri olan astrolojinin Facebook'ta yer alış biçimlerini anlamak, metalaşmayla ilişkisel bir betimleme yapmaktır. Bu bağlamda genel amacın gerçekleşebilmesi için cevaplandırılmak istenen ayrıntılı sorular aşağıdaki gibidir.

- Astroloji, Facebook'ta kültür endüstrisinin bir metarı olmuş mudur?
- İletilerde sık tekrar edilen kelimeler hangileridir?
- Bu kullanım kültür endüstrisinin nitelikleri ile ne kadar uyumludur?

Sınırlılıklar

Araştırma, Facebook'ta astroloji içerikli iletilerle sınırlandırılmıştır. Facebook kaynaklı gelişen bazı sınırlılıklar da söz konusudur. Facebook'un sürekli değişken bir ortam olması nedeniyle veri sürekli değişebilmektedir. Verinin sağlığı açısından belirlenen kriterler doğrultusunda kısa süre içerisinde toplanmaya çaba harcanmıştır.

Çalışmada, Facebook'ta erişilebilen tüm astroloji grupları kapsama alınmıştır. Bu gruplarda anlık olarak yüzlerle ifade edilebilecek düzeyde yoğun paylaşımlar olduğu gözlenmiştir. Araştırma evreni belirlenirken araştırmanın amacına uygun olarak kültür endüstrisinin temel öğelerini kapsayan iletilere ulaşmak hedeflenmiştir. Bu çerçevede iletiler, araştırmacının önceden gerçekleştirdiği literatür taraması, gözlem çalışmaları ve derinlemesine görüşmeler neticesinde belirlediği anahtar kelimelerle sınırlandırılmıştır. Yine astrolojinin kendi yapısından kaynaklanan zamana bağlı döngüler göz önünde bulundurularak, iletiler 1 yıllık paylaşımlarla sınırlandırılmıştır.

Yöntem

Çalışmada nitel araştırma yöntemi ve bu yöntemin birkaç tekniği benimsenmiştir. Nitel yöntemin tercih edilme sebebi D. E. Polkinghorne'in altını çizdiği gibi insanla ilgili olayların ve insanların bu olaylara yüklediği anlamın daha iyi anlaşılmasıdır (1991, s. 112). Nitel araştırma, gözlemlerle başlar ve genelde parçadan bütüne doğru devam edilir.

Nitel araştırmada araştırmacı, olayları anlamayı amaçlayarak gözlem, görüşme ve dokümanlardan yola çıkarak kavramları, anlamları ve ilişkileri açıklamaya çalışır (Karasar, 2015, 45). Bu yaklaşımla gerçekleştirilen araştırmada temel olarak Facebook iletilerine içerik analizi yapılmıştır.

İçerik analizi özellikle sosyal bilimlerde çokça kullanılan ve tercih edilen nitel araştırma yöntemlerinden biridir. Analizin farklı zamanlarda pek çok farklı kişi tarafından tanımı yapılmaya çalışılmıştır. Berelson'a göre (1952) içerik analizi, nesnel, sistematik ve nicel bir araştırma tekniğidir. Holsti'ye göre ise bir mesajın özelliklerini sistematik ve objektif bir şekilde çıkarımlar yaparak tanımlayan tekniklerdir. Kerlinger (1986) içerik analizini, iletişimi sistematik, nesnel ve nicel olarak inceleyerek ve analiz ederek değişkenlerin ölçülmesi olarak tanımlamıştır. Farklı içerik analizi tekniklerinin ortak noktaları çıkarıma dayanmaları ve mesajlarda tespit edilen, betimlenen öğelerden hareketle bir yorum getirmeleridir. İçerik analizi uygulayabileceğimiz materyaller mektuplar, günlükler, gazete içeriği, kısa öyküler, radyo programları, sosyal medya paylaşımları, belgeler olabilir (Aktaran Prasad, 2008).

İçerik analizi uygulanan araştırma verileri belirlenen anahtar kelimelerle toplanmıştır. Anahtar kelimelerin bilimsel ve objektif kriterlerle belirlenmesi amacıyla içerik analizi öncesinde nitel araştırma tekniklerinden literatür taraması, katılımcı gözlem ve yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşme çalışmaları yapılmıştır.

Literatür çalışması aşamasında çalışmanın ana konusu çerçevesinde, araştırmacı tarafından ulaşılabilen, ulusal ve uluslararası çapta basılı veya online kaynaklar taranmıştır. Literatür taraması ile astrolojinin içinde yer aldığı alandaki kavramların net anlaşılması, araştırmanın amacına yönelik olarak astrolojiyle ilişkili birçok unsurun ve ilişkiler ağıının tanımlanması, analiz edilmesi, bütünsel ve akademik bir yaklaşımla sosyal medya araçlarından biri olan Facebook'taki yansımalarının analiz edilmesine temel oluşturması amaçlanmıştır.

Katılımcı gözlem çalışmasının başlangıcında kapsamlı bir araştırma yapılarak Facebook'ta tespit edilen 50 ve üzeri üyesi olan 75'ten fazla gruba üye olunmuş, bireysel veya işletme olarak sosyal medyayı aktif kullanan astrologlar ve sayfalar takibe alınmıştır. Bu takipler sürecinde paylaşılan iletiler incelenerek astrologların ve takipçilerin yeni medya ile ilişkisine dair katılımcı gözlem yapılmıştır. Modern astrolojiyle Facebook üzerinden ilgilenen bireyin, eğilimleri, arayışları ve çelişkileri anlaşılmasına çalışılmıştır.

Araştırmaya katkı sunan diğeri bir evren ise katılımcı gözlem çalışmaları kapsamında araştırmacı olarak yer alınan online astroloji eğitimleridir. Eğitimler çeşitlendirilmeye çalışılmış, araştırmacı olarak maddi olanak ve zaman oluşturuldukça değişik gruplardan aylık oturumlar satın alınmıştır. Bu eğitimler sırasında kursiyerlerin ve eğitimi veren astrologların iletişim eğilimlerine, ihtiyaçlarına ve arayışlarına dair gözlem yapılmış bu izlenimler analizlere destekleyici olarak kullanılmıştır.

Ayrıca anahtar kelimelerin belirlenmesinde uzman görüşüne başvurmak amacıyla tümü astrolog olan 7 kişiyle derinlemesine görüşme yapılmıştır. Görüşülen kişiler arasında sektörün önemli/en çok okunan ve sosyal medyada takip edilen astrologları vardır. Görüşmelerin en kısası 1,5 saat en uzununu ise 5 saat sürmüştür.

Evren ve Örneklem

Araştırma evrenini Facebook iletileri oluşturmuştur. Facebook, We Are Social şirketinin dünya genelinde yayımladığı 2017 Küresel Dijital Raporuna göre sosyal medya mecralarındaki aktif üyelik dağılımlarında tüm sosyal ağlar arasında ilk sırada yer almıştır(Kemp, 2017). Bu durum 2020 yılında da devam etmiştir(Kemp, 2020). Araştırmanın gözlem kısmına, 2017 yılında başlanmıştır. New Age inanış ve uygulamaların Facebook'ta yer alış şekli gözlemlenerek içerik analizi yapılacak iletilerin tespit edilmesi için anahtar kelimelerin belirlenmesine yönelik veri toplanmıştır. İçerik analizi yapılacak iletiler 31 Ekim 2018 - 1 Kasım 2019 arasında tarihsel olarak sınırlandırılmıştır. Buradaki amaç temelde zamana bağlı olarak değişimleri takip eden astrolojide bir yıllık periyodun incelenerek olası yılbaşı, resmi ve milli bayramlar, doğa ve hava olayları gibi tüm durumlara dair örnek paylaşımları araştırma kapsamına almaktır.

Facebook'ta verilerin toplanması öncesinde gözlem yapılan süre boyunca gerek astrologların gerekse astrolojiye meraklı gönüllülerin kurduğu sayfa ve gruplarda takip ve üyelik başlatılmış, böylece Facebook'un arama motorlarının ağı genişletilmiştir. Çalışmada maksatlı örnekleme metoduyla 542 ileti tespit edilmiştir. Bu örneklem türünde elde edilen bilgilere dayanılarak, analiz açısından karakteristik özellikler gösteren birimler, olaylar, olgular alınarak örnekleme yapılmaktadır (Yüksel, 2019).

Araştırma evrenini oluşturan iletiler seçilirken aşağıda yer alan kelimelerin yanına astroloji kelimesi eklenerek astrolojinin, varoluşsal ve anlam arayışı ile ilişkisi, antik çağlara göndermesi, kültür endüstrisinde yer alış biçimi ile ilgili içeriklere ulaşılmaya çalışılmıştır.

Tablo 1 Araştırma Evrenini Belirlemede Kullanılan Anahtar Kelimeler (A-Z Dizimi)

1. Akik	22. Giz/Gizem	43. Maji	64. Rasyonelleşme
2. Anlam Arayışı	23. Gnostizm	44. Meditasyon	65. Risk
3. Apollo	24. Gölge Yan/ Gölge Yön	45. Medya/ 46. Medyatik	66. Ritüel
4. Arketip ¹⁷	25. Güven ¹⁸	47. Melek	67. Sarkaç
5. Astronomi ¹⁹	26. Heliosentrizm	48. Metafizik	68. Seminer
6. Aura	27. Hermes/Hermesçi / Hermetik	49. Mineral	69. Sezgi
7. Batın/Batını	28. Himalaya Tuzu	50. Mistagoji	70. Sır Dinleri
8. Batıniyye	29. İnisiyasyon	51. Mistik/ Mistisizm	71. Simya ²⁰
9. Batlamyus	30. İrfan	52. Mithra/ Mithraizm	72. Soteriyoloji
10. Bilimsel	31. İskenderiye/ İskenderiye Okulu	53. Modern	73. Spiritüel/ Spiritüellik
11. Bireyselleşme/ Birey Olma	32. Kabala	54. Neo Paganizm	74. Şifa
12. Bonatti	33. Kadim	55. New Age	75. Tarot ²¹
13. Ceres	34. Karma/Dharma ²²	56. Okul	76. Tekamül ²³
14. Çakra	35. Kaygı	57. Okültizm	77. Teozofi- Teosofi
15. Denkard	36. Kehanet	58. Orpheuşçuluk	78. Tin
16. Doğal Taşlar	37. Korku	59. Paganizm	79. Trismesgetus
17. Eğitim	38. Kozmik/Kozmos	60. Panteizm	80. Tütsü
18. Eskatoloji	39. Kuranı Kerim	61. Parapsikoloji	81. Ücret
19. Ezoterik/ Ezoterizm	40. Kutsal	62. Popokültizm	82. Yin ve Yong- Yang

¹⁷ Archetype. Özgün model, ilk örnek, prototip. Jung'un arketiplere önerdiği son tanımlardan biri, insan doğasının parçası olan "davranış örüntüleri" veya temayülleridir.

¹⁸ Giddens'da modernitede güven ile kastedilen anlam, cehaleti veya bilgi eksikliğini paranteze alan bir "sıkı inanç" temelinde kişiler veya soyut sistemlere itaat etmektir (Giddens, 2014, s. 290).

¹⁹ Astroloji ve astronomi bugün tamamen ayrı alanlar olmakla beraber tarihi olarak çıkış noktası aynıdır.

²⁰ Geleneksel gizli ilimlerde bir uygulama aracı. Antik çağda altın yapmanın yollarını öğreten sanat. Simya, kimya ilminin öncü çalışmaları olarak kabul edilir.

²¹ Astrolojinin içinden çıkmış fal ile özdeşleşmiş bir uygulama. Occult Magazin'in gizemci geleneğe dayalı yaptığı yoruma göre (1885) kökeni Piramitlerden birinde gömülü iken bulan ve Hermes'in kitabının 78 yaprağındaki bilgiden yola çıkılarak bulunmuştur. 14. Yy'dan itibaren sembolik şekillerden oluşan kağıttan kartlar oluşturulmuştur. 18. Yy'dan sonra ise tarot kartları fal aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır (Scognamillo-Arslan, 1999, s.51).

²² Karma: Hint dinlerinin temel kavramlarından biri. Evrenin ezeli düzeninden ortaya çıkan kurallarının yer aldığı doğal bir yasalar sistemidir (Aydın, 2010, s. 574-577).

²³ Bir insanın mümkün olan en yüksek bilinç seviyesine ulaşma. Olgunlaşma, kemale erme (İzutsu, 2001, s. 303).

20. Fal ²⁴	41. Ledünni Hikmet	63. Psyche	83. Zümrüt Tablet
21. Farkında Olarak/ Farkındalık	42. Logos	64. Rasyonel	

Verilerin Toplanması ve Yorumlanması

İçerik analizi verileri, Facebook'ta 31 Ekim 2018 - 1 Kasım 2019 tarihleri arasında paylaşılmış ileteler arasından önceden belirlenen anahtar kelimelerle Facebook arama motorları kullanılarak toplanmıştır. Tüm aramalarda astroloji ve yanı sıra diğer anahtar kelime yer almıştır. İlk aşamada kriterlere uygun 638 iletiden oluşan bir veri tabanı hazırlanmıştır. Kodlama sürecinde aynı iletinin farklı kişilerce tekraren paylaşılmış olması nedeniyle birbiriyle benzerlik gösteren, anahtar kelimelere uygun olmasına rağmen astroloji bağlamından kopuk olan ve tesadüfi olarak veriye eklenen ileteler silinerek 542 veri analize alınmıştır. Birkaç kelime, bir resim veya birkaç cümleden oluşan ileteler olduğu gibi sayfalarca sürecek uzunlukta ileteler de söz konusudur. Tüm ileteler metin olarak kaydedilmiş ve elde edilen veri tabanında anahtar kelimelerin frekansları (tekrar edilme sıklıkları) sayılmıştır.

Microsoft Excel programında araştırmacı tarafından yapılan veri girişleri sonrasında aynı programda frekans verisine dayalı grafik yapılmıştır.

Bulgular ve Yorumlar

1970'lerin, arama motorları öncesi, geleneksel medyadan Web 2.0'a gelişen süreçte Eleştirel Teori'nin ana çalışma konusu olan kültürel ürünlerin endüstriyelleşmesi artmıştır. Dijital medya ortamı, eleştirel medya çalışmalarının ana hatlarını oluşturan üretim-tüketim dinamiklerine her gün daha fazla aracılık etmektedir. Bir anlamda yeni medya, kültürel ürünlerin endüstriyel ölçekte tüketimi amacıyla üretilmelerine ve dağıtılmalarına yarayan fabrikalara dönmüştür (Lievrouw, 2016: 12). Diğer yandan Castells, bu yeni medya ortamının bireycilik kültürü ile Tanrı kültürü arasında iki kutuplu kültürel eğilim meydana getirdiğini söylemektedir. Söz konusu kültürel eğilim başlıca dört kültürel şekillenme doğurmaktadır. Bunlar sırasıyla tüketimcilik, ağırlara dayalı bireycilik, kozmopolitlik (ideolojik ya da dini) ve çok kültürlülük (2013: 158). Küresel ağ toplumunun söz konusu temel kültürel örüntüleri araştırma evrenimizdeki 542 iletide araştırılmıştır. 542 iletide uygulanan içerik analizinde aşağıdaki sorulara cevaplar aranmıştır:

Astroloji, Facebook'ta kültür endüstrisinin bir metaı olmuş mudur?

İletelerde sık tekrar edilen kelimeler hangileridir? Bu kullanım kültür endüstrisinin nitelikleri ile ne kadar uyumludur?

²⁴ "Fal, özellikle kişinin geleceği, kaderi ve talihi hakkında birtakım bilgiler elde edebilmek, ipuçları yakalayabilmek amacıyla çeşitli metotlar kullanılarak yapılan bir kehanet türüdür" (Gündüz 1998, 125). Belirli araçlar²⁰⁸ kullanarak gelecekte olacaklar hakkında anlamlar çıkarma, gaipten haber verme" falın çeşitli açıklamalarıdır. Astroloji ise gökyüzü hareketlerinin belli bir sistem diziliminde insanlara ve olaylara etkisi üzerinden kehanet yapmaya çalışmaktadır.

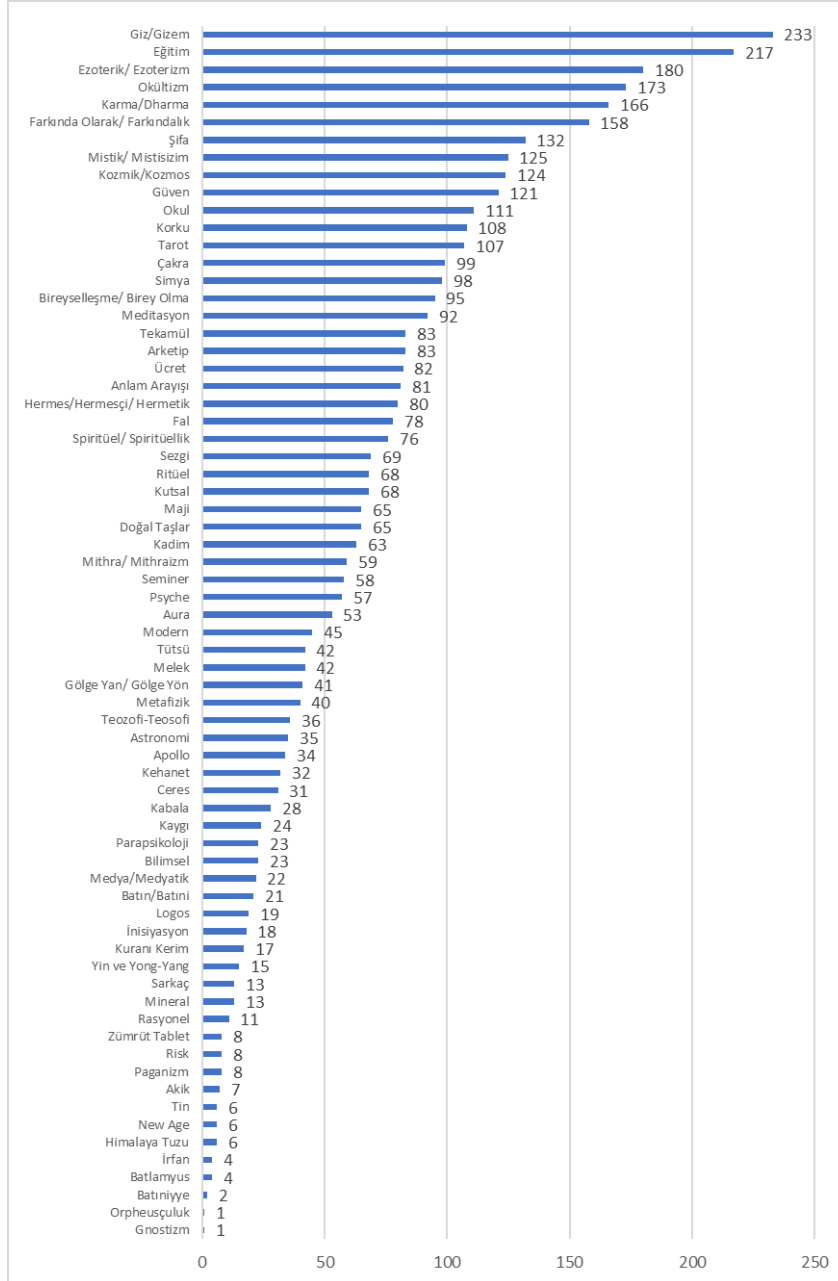
Yukarıda belirtilen sorulara cevap aranırken Facebook'ta astrolojiye yönelik üzerinden modern insanın, inanış ve seküler yaşam ikiliğinin neresinde bulunduğuna yönelik bir anlama çabasına atıflarda bulunulacaktır.

Facebook'ta yer alan iletilerin içerik analizi yapıp belirleyici rolünü kavramlaştırırken dile ait olan göstergelerden faydalanmak gerekmektedir. Bir göstergeler sistemi olan dilin en küçük birimi kelimeler, düz anlamı verdiği gibi yan anlamı da ifade edebilir. Anlam, işitsel ve imgesel olanın birleşerek kelimenin karşılığı olarak alıcının zihninde oluşmaktadır. Söz konusu düz anlam ve yan anlam, ekonomi politikten, egemen ilişkilere kadar bağlayıcı birçok unsurdan meydana gelmektedir. Bu çerçevede dilbilimci Ferdinand Saussure (2001), dilin işleyişini, göstergenin keyfiligi kavramı ile açıklamakta ve kelimelerin anlamlarını göstergenin; gösteren/gösterilen dışında pek çok farklı işleyişi de temsil ettiğini belirtmektedir. Kelimelere yeni anlam parçaları yüklendiğinde kelime halkalarında meydana getirdiği değişim hemen olmasa bile orta ve uzun vadede gözlenecektir. Kutsal alana dair kelimelerin yeni anlamlarla dijital medyanın uzantısı sosyal medyanın dili ile bozuma uğratılması sosyal medyanın uzun vadeli etkileşimdeki önemli etkisini göstermektedir.

Araştırma evrenini oluşturan iletiler seçilirken aşağıda yer alan kelimelerin yanına astroloji kelimesi eklenerek astrolojinin, varoluşsal ve anlam arayışı ile ilişkisi, antik çağlara göndermesi, kültür endüstrisinde yer alış biçimi ile ilgili içeriklere ulaşılmaya çalışılmıştır.

Genel bir değerlendirme olarak birbiriyle bağlantılı ve bağlantısız pek çok kelimenin anlamında, anlamı dışında bağlamında ve bağlamı dışında kullanıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca birbiriyle ilişkisi zor kurulabilecek unsurların aynı cümle ve ileti içinde yer aldığı tespit edilmiştir. Araştırmada yer alan anahtar kelimeler iletilerdeki tekrar sayılarına göre şöyledir:

Şekil 1 Facebook İletilerindeki Anahtar Kelimelerin Tekrar Sayıları (Toplam 4213)

Tablo 2 Aramalarda Bulunmayan Anahtar Kelimeler

Bonatti ²⁵	Neo Paganizm ²⁶
Denkard ²⁷	Panteizm ²⁸
Eskatoloji ²⁹	Pop okültizm ³⁰
Heliosentrizm ³¹	Rasyonelleşme
İskenderiye/ İskenderiye Okulu ³²	Sır Dinleri
Ledünni Hikmet ³³	Soteriyoloji ³⁴
Mistagoji ³⁵	Trismesgetus

Kutsala ait olan bir evrende kelimenin bir kez dahi kullanılması ya da hiç kullanılmaması kritik bir düz anlam ve yan anlam inşasına yol açmaktadır. Kutsal öğeler barındıran inanç ve uygulamalara dair konular kendi içinde aşkın bir anlam bütünlüğüne sahiptir. Pierre Bourdieu'nun *habitus*(2006) kavramıyla ifade ettiği gibi “bir dinin kendini tecessüm ettirdiği gündelik yaşam pratikleri” önemlidir. Bugünün dünyasında inanç pratikleri eski dünya kadar önemli değildir. Buna rağmen bir inanç söz konusu ise bunun anlam bütünlüğünün bilgi bağlamında sürdürülmesi gerekmektedir. Bu noktada karşımıza doğru yani sıhhatli bilginin üretilmesi ve dağıtılması meselesi çıkmaktadır. Facebook'ta paylaşılan astroloji içeriklerine baktığımızda aktarılan çok çok çeşitlenmiş bilginin sıhhatini denetleyecek otoritelerin

²⁵ 13. yy astroloğu. Guido Bonatti (1223-1300). 13. Yy'da Bologno ve Paris'te yaşamış Avrupa saraylarının önemli astrolog ve astronomu.

²⁶ Yeni putperestçilik.

²⁷ Zerdüş't dininin resmi kitabı (Gutas, 2003, s.49). Bu inanç sisteminin astroloji ile ilişkili düşünce biçimi ise kıyamete kadar süre açısından birbirine eşit dört devre ayrılan 12.000 yıl olarak kabul edilmesidir. 12 burç, 12 ay, 12 astrolojik ev sistemi 12.000 bin yıllık dünya ömrü ile uyumlu görünmektedir. Klasik astrolojide kabul edilen bir diğer Batını inanış olan ölen ruhun dünya dışındaki yolculuğu, Zerdüş'tlükteki ölüm sonrasındaki yolculuk ile örtüşmektedir. Buna göre ruh sırasıyla yıldızları, ayı ve güneşi geçerek ancak ilâhî âleme ulaşabilmektedir (Gündüz, 2003, s279-284).

²⁸ Hint kökenli bir doktrin. Pan ile theos kelimelerinden oluşan kelime ve tüm tanrıçılık anlamına gelir (Aydın, 2015, s. 71).

²⁹ İlahiyatın öteki dünya ile ilgilenen alanı.

³⁰ Frater Parush(2003) tarafından kavramlaştırılmıştır.

³¹ Güneş merkezli simgesel bir nazariye. Mısır hermetizmine dayanan bir görüştür (Burckhardt, 1994, s. 26).

³² Eklektik ve mistik özellikler gösteren Yeni Eflatuncu Okul. M.S. III. yy'da Plotinus'un öncülüğünde İskenderiye'de kurulmuştur.

³³ Ledün ilmi yani bilinmeyen, içe dönük ve gizli hakikatleri konu alan insanı mânevî kurtuluşa götüreceğine inanılan ilimdir.

³⁴ Ruhun kurtuluşunun nasıl mümkün olacağı ile ilgilenen bir ilahiyat dalı.

³⁵ Mistik öğeler barındıran ritüel.

olmadığı görülmektedir. New Age inanış ve uygulamaların temel özelliği olan bir kuruma ve otoriteye sahip olmamak bilgilerin sınırsızlığına yol açmaktadır. Bu durumun meydana getireceği mahzurlar mevcuttur. Çalışmada astrolojik mesajı derinleştiren, inanç sistemini ortaya koyabilme ihtimali olan Denkart, Eskatoloji, Heliosentrizm, İskenderiye/ İskenderiye Okulu, Ledünni Hikmet, Mistagoji, Panteizm, Neo Paganizm, Sır Dinleri, Soteriyoloji, Trismesgetus kelimeleri aranmış ve bulunamamıştır. Ezoterik kültürün anlam dünyasına ait kelimelerden olan gnostisizmin 1 kez, Orpheusçuluk³⁶'un 1 kez, Batıniyye'nin 2 kez ve irfan kelimesinin 4 kez tekrar edildiği görülmektedir. Bu kelimelerin kullanılmaması, astrolojinin içine doğduğu felsefi arka planının bilinmediği ya da gerekli görülmediğine dair bir izlenim oluşturmaktadır. Özellikle Trismesgetus, astrolojin doğuşundaki simge isimdir. Mitolojik bir şahsiyet olan Hermes, Yunan'ın büyük habercisidir. Yunan mitolojisine göre Apollon, Hermes'e küçük çakıl taşlarından geleceği bilme sanatını öğretmiştir. Çeşitli kültürlerde değişik isimlerle anılan Hermes (Kılıç, 1998) ve Antik Mısır tanrısı Thoth kültürünün birleşerek oluşturduğu Hermes Trismesgetus, astrolojinin bir anlamda kurucu babasıdır. Dolayısıyla iletilerde bu ifadenin bir kere geçmesi, içerik üreticilerinin bilgi eksikliğine işaret etmektedir. Akdeniz kıyılarındaki İskenderiye ve orada açılan felsefi okul, birinci yüzyılda Mısır'da Helenistik dünyanın astroloji merkezidir. İslam dünyasının astrolojiye dair görüşleri İskenderiye Okulu'nun görüşleri ile birleşmiştir. Astrolojik görüşlerin inşasındaki bu önemli yerin iletilerde yer almaması bilginin bağlamından koparıldığı, derinleşmediği yönündeki izlenimi güçlendirmektedir. Bu bize iletilerde yer alan astrolojik bilginin derinleşmeden metalaştığı ile ilgili bir fikir vermektedir.

İletiler incelendiğinde her bir iletide birden çok anahtar kelimenin yer aldığı görülmektedir. Bütün bu kelimelerin hepsinin birden bu düzeyde dolaşıma girmesi ilk olarak bize Facebook yoluyla inşa edilen medyatik bir spiritüel kültürün izdüşümlerini göstermektedir. Aşağıdaki örnekte görüldüğü gibi birçok gizemci öge astroloji potasında eritilip anlam bütünlüğünden yoksun dolayımına sokulmaktadır. Özellikle uzatılmış, tekraren anlaşılması güç kelimeler kullanmak, yazım hataları ile dolu bir mesaj içeriği, çevirilerle veya sosyal medyada kullanım şekli taklit edilerek yeni kelime türevlerinin ortaya çıkması, takipçi ile içerik üreticisi arasındaki gürültüyü arttırarak iletişimin sıhhatini bozmaktadır. Çalışmanın ilerleyen bölümündeki örneklerde bu tespitleri görmek mümkündür.

---

³⁶ Orpheusçuluk, Mitolojik bir ozan ve kahin olan Orpheus'un anlatıları etkisindeki mistik akım (Erhat, 1984, s. 251). Helenizm öncesi ortaya çıkan dini hareket. Mistik bir okul.

Resim 1 Aynı Anda Birden Çok Anahtar Kelime İçeren İleti Örneği

İncelenen iletiler içinde mistisizm/mistik kelimesi 125 defa ile fazla tekrar edilen kelimelerden biridir. Özünde mistik olarak tanımlanan kişi, ilahi olan hakkında bir takım batınî bilgiler verilmiş olan ve bu bilgileri kimse ile paylaşmaması gereken kişidir. İnsanın görünen nesnelere ardındaki gerçeklik, sonsuzluk ve birliğe ulaşma yönündeki ruhî tecrübesi ve bu tecrübeyi ifade eden doktrin anlamına gelen Mistisizm³⁷ Grekçe “sır” anlamına gelen musterion kelimesinden türetilmiştir. Duygu ve sezgiyi ön planda tutan, belli bir bakış tarzına sahip felsefî bir doktrin olan mistisizmde Tanrı’ya gönül yoluyla ulaşılabileceği kabul edilir. Mistisizmin özü ve hedefi Tanrı ile birliklidir. İslam’da mistisizm³⁸ ise, dinî tecrübenin öne çıkan bir biçimi olup çeşitli doktrinlerin terimleriyle ifade edildiği için basit olarak tanımlanması mümkün olmayan bir alanı oluşturmaktadır. Popüler kültürde mistisizm ruhçuluk, duru görü³⁹, hipnotizma, gizli ilimler ve büyü ile karıştırılmaktadır. Meskalin, liserjik asit veya alkol kullananlarda meydana gelen hal için de mistik dendiği görülmektedir; ancak bu durumların temel bir akım olarak mistisizmle ilgileri yoktur (Aktaran Kutluer, s. 189).

Mistisizmin yukarıda verdiğimiz kısa tanımı ile uyum, paylaşılan iletilerde çok azdır veya yoktur. Mistisizm kelimesi kullanılarak yapılan paylaşımların bir kısmında geçen ve modern bireyin kendisini mistik olarak tanımlaması çelişkili bir duruma işaret etmektedir. Eski Mısır ve Antik Yunan’da bu tür bilgiler, gizli tarikatlarda (Güngör, 2018: 13) gerekli görünen miktar gerekli görünen kişilere verilir. İncelenen iletilerde ise mistisizm hakkında bugün herkes konuşabilmekte, herkesin kendini mistik olarak kabul edebilmekte olduğu tespitini yapmak mümkündür. Mistik baştanbaşa İlahi olanla ilişkili olup dünya ile ilişkisini kesendir ve içinde bulunduğu durum ile ilgili konuşmayandır. İletilerde Mistisizm kavramı ile ilişkili fakat kavramsal ve terimsel olarak başka anlamlara gelen ezoterizm 217 kez ve okültizm ise 173 kez kullanılmıştır. Kavramlar birbiri yerine kullanıldığı gibi aslında 233 kez tekrar edilen gizem kelimesinin ifade ettiği, anlaşılması zor, sır içeren antik döneme ait sembollerle dolu manevi ve kutsal alana işaret etmektedir. Gizem kelimesinin iletilerde en çok çıkan kelime olması insan doğasında bulunan gizemli olana merak duygusu bağlamında anlaşılır bir durumdur. İnsanoğlunun geleceği bilme ve gizciliğe olan merakı eski

³⁷ İng. mysticism; Fr. Mysticisme.

³⁸ René Guenon, İslâm tasavvufunu Batılı tanımıyla mistisizm çerçevesinde kabul etmez (Güngör, 2018,s.13).

³⁹ Clairvoyance.

dönemlere kadar gitmektedir. Ancak modernite ile birlikte aklın öne çıkması bir müddet bu merakı bastırmıştır. Mircae Eliade, bu durumu gizemden arındırma yanılığısı olarak tanımlamıştır (1969, s.93). İnsanoğlunun, olaylar üzerindeki kontrolü sağlayamadığını gördükçe, New Age inanış ve uygulamaları kapsamındaki gizemli öğelere ilgisi artmaktadır. Adeta gizemli dünya üzerinden bilinmezliğe çare üretme çabası görülmektedir. İletilerde gizem kelimesinin bu denli tekrar edilmesi, insanoğlunun gizemli olana merakının metalaşma sürecine katkısını göstermektedir.

Aşağıda yer alan örnekte okültizm ile gizcilik eş anlamlı kullanılmıştır. Oysa okültizm, kavramsal olarak evreni yarattığına inanılan Yaratıcı'ya ulaşma yollarındaki uygulamaların tamamıdır⁴⁰. Allah'a ulaşmak ise ezoterizm ile ifade edilir. Gizcilik ise kavramsal olarak Bâtını yani iç olanla ilişkilidir. Okült uygulamaların tamamının gizli olması gerekmemektedir. Örneğin kurumsal dinlerdeki ibadetlerden biri de bu uygulamalardan olabilir.

Aşağıda yer alan örnek iletideki okültizm ve gizcilik Allah'a ulaşma anlamında olmadığı gibi, mistisizm ve tasavvuf ile açıklanması da mümkün değildir. Her biri ayrı dinlerde ayrı uygulama yollarıdır. Terimsel olarak yanlış kelimelerle yanlış anlam ile başlayan aşağıdaki örnek ileti, ikinci cümlesinde bu yanlış bilgide ısrar etmektedir. Gizcilik bir ekol ya da özne değildir, doğa ve insanları değiştirmeyi ve etkilemeyi hedefleyemez. İletinin ilerleyen cümlelerinde maji, astroloji, numeroloji ve simya doğruya yakın tanımlanmış ve tarih boyunca içinde yer aldığı okültizmin alt başlığında yer almıştır. Ancak iletinin bu doğru bilgi içeren ifadelerinde dahi kısmî doğrular kullanılmaktadır. Metnin alt niyetinde New Age inanış ve uygulamalara gönderme izlenmektedir. Üstelik bu uygulamalar yeni değildir, pagan dönemden beri insanlığın ve kültürlerin içinde çeşitli biçimlerde yer bulmuş yaratıcı öz veya Tanrı'ya ulaşmak için kullanılmıştır.

---

⁴⁰ Okültizmin kavramsal açıklaması araştırmanın giriş bölümünde, tanımlar başlığı altında yer almaktadır.

Resim 2 Astrolojiyle İlgili Doğrudan/dolaylı Kelimeleri Kullanarak Yapay Ruhsal Bir Evren Oluşturmaya Çalışan İleti Örneği

18 Temmuz 2019 · 🌐

Okültizm yani Gizlilik, eğer Allah'a ulaşma anlamında ise, Mistisizm ve Tasavvuf olarak bir açılıma geçmiş demektir.

Ama, doğa ve insanlara müdahil olmayı, etkilemeyi, değiştirmeyi amaç edinmiş bir Gizlilik söz konusu ise, artık bu tip Okültizm; Maji, Astroloji, Numeroloji, Kahinlik ve Simya eşlik edecektir. Böylece, doğaüstü güçler harekete geçirilerek, doğa ve insan etkilenecektir. Okült felsefe, temelde tek bir Tanrı inancı taşımayı öngörür. Tabi, okült bilginin çok tehlikeli olabilecek kısımları da vardır, kötü amaçla kullanımını engellemek ve ehil olmayanlara majikal sırları vermemek gerekeceğinden, tarih boyunca gizli bilgiler olarak özenle saklanmışlardır.

Maji, hem bir bilim hemde gerçekte ince bir sanattır. Utkuları barındırmazsa sadece egolara hizmet için uygulanırsa yüksek maji olmaktan çıkacaktır. Aşağı düzeyde ve sadece bir Büyü halinde kullanılan majik ritüeller, sahibini kısır bir döngüyle karanlıkta bırakır. Bu çalışmaların ona bir şey kazandırması söz konusu olamaz.

Genellikle sembolik diller ve işaretlerle korunan belirli okült bilimleri temel olarak Maji, Simya, Teurji, Psişürji, ve Astroloji şemsiyesi altında toplayabiliriz. Numeroloji, Kahinlik ve Falcılık da, alt dalları olarak ayrılır. Ekol olarak ise, tümüyle Ezoterik, Teozofik ve Parapsikolojik bazda değerlendirilmeleri gerekir.

Parapsikoloji; spirüalist ve metapsişik alanı kapsar. Ezoterizm ise yüksek bilgiler silsilesidir.

Okültizmle ilgili alanlar söz konusu olduğunda şöyle bir dizin yapılabilir: Ezoterizm-Hermetizm-Teozof-Sembolizm-Mistisizm-Spirüalizm-Gnostisizm-Neoplatonizm-Neopisagorculuk-Kabalistik Öğretiler-Parapsikoloji

👍 3

2 Yorum 1 Paylaşım

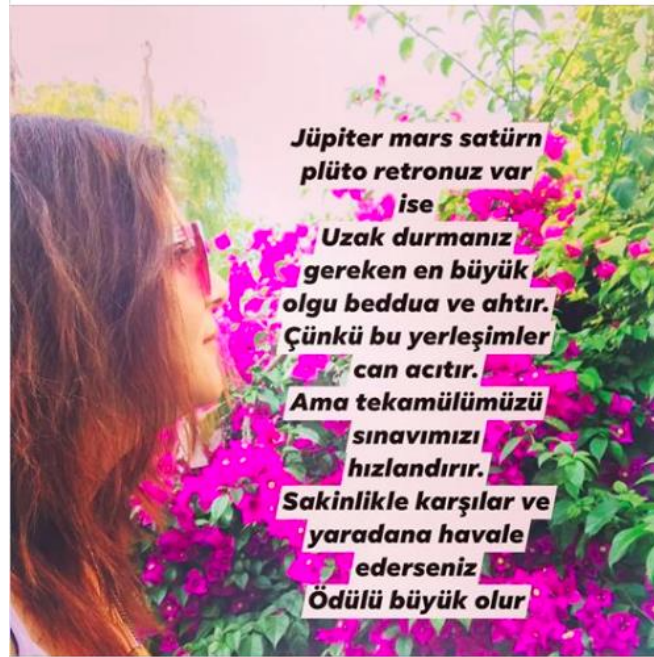
👍 Beğen

💬 Yorum Yap

➦ Paylaş

Dile ait olan göstergelerin başında gelen kelimeler son derece esnek yapılardır. Kelimeleri gerçek, doğru bilginin yanında yapay doğrular üretmek için kullanmak mümkündür (Macdonald, 2020, s.22). Yukarıda yer alan örnekte görüldüğü gibi iletilerde yer alan kelimelerle yapay ruhsal bir evren oluşturulmaya çalışılmaktadır. İletide yer alan numeroloji, simya, maji, tasavvuf, teozofi vs. ifadeleri farklı yüzyıllarda farklı toplumların inanışları içinde yer almış ve ilişkili/ilişkisiz kavramlardır. Bunları bir araya getirmek gerçekte mümkün değildir. Bunlar ancak Facebook'un sınırsız ağında kelimelerle bir araya gelebilmektedir. Facebook'un karşılıklı etkileşime olanak sağlayan yapısında inşa edilen kutsala ve varoluşsal sorunlara yönelik cevabın gerçeğe ilişkisi tartışmaya açıktır.

Resim 3 Coşkulu Kelimelerle Manevi Fakirleşmeye İleti Örneği

İnternetin telefonla birleşip karşılıklı etkileşime olanak sağlaması bu inşa edilen kültürdeki dinamikleri düşündürmektedir. Yeni bir spiritüel ağla yeni dini bir evren oluşturmak şimdi için pek mümkün gözükmesi dahi bunun araçlarının olduğu tespitini yapmak mümkündür. Bu yeni kutsal alan bütün mesaj yoğunluğuna, kelime zenginliğine rağmen kültürel bir fakirleşme içermektedir. İletilerde yer alan kelimeler ve kavramların anlamları dışında kullanılması dahi bu fakirleşme ve kısırlaşmayı göstermektedir. Coşkulu iletilere, kelimelere ve aşkın çağrılara rağmen aslında gözden kaçan gerçek anlamdır. Anlam, Facebook ve diğer iletişim araçlarının hızı içinde erimektedir. Melting potta eriyen diğer anlamlar gibi iletinin anlamı enformasyon bombasına⁴¹ uğratılmaktadır.

⁴¹ Paul Virilio'ya ait bir iletişim kuramı. Kuram, bilgilerin kitle iletişim araçları ile yayılırken mekan ve zaman algısını yok ederek bir kafa karışıklığı yarattığı fikrinden hareket eder.

Resim 4 Anlam Bütünlüğü Olmayan Bir İleti Örneği

Kelimelerin kullanım sıklığı ve inşa edilmek istenen anlamın otantikliği iletilerin bazılarının hiper gerçeklik yani aşırılık eğilimlerini göstermektedir. Aynı cümle içinde birbiriyle ilişki içinde olan ve olmayan kavramların sıralanışı dikkat çekmek için yapılmış aynı zamanda endüstrinin bir özelliği olan rekabeti göstermektedir. Ayrıca bu kadar bağlantılı bağlantısız metafizik evrene ait kelimelerin ve farklı inanışların kullanılması yani sınırların kalkması bir içe patlamayı⁴² göstermektedir. Giderek bütün iletiler birbirine benzemekte, sınırsızlıkta yarışmaktadırlar. İletilerin bir kısmı arka arkaya okunduğunda anlamsızlık noktasında bir benzerlik olduğu anlaşılmaktadır. Diğer yandan yukarıdaki iletide, modern bireyin ihtiyaç duyduğu huzur, bolluk berekete önce yeni ay, en sonunda ise iletiyi üretenin iletişim bilgileri eklenmektedir. Anlam arayışı içinde olanlara anlam bütünlüğünden yoksun ama sonuçta kültür endüstrisine hizmet eden bir içerik üretilmiştir.

Kutsal evrene ait kelimelerin kullanımı için bir kutsal ve mistik simülasyon tanımı yapmak mümkündür. İletiler, fabrikadan çıkmışçasına imge ile hakikat arasındaki ilişkiyi değiştirmektedir. Teknolojinin imkânı ile görsel ve yazınsal destekle ayırt edilmesi zor bir atmosfer sunmaktadır. Facebook üzerinden yapılan iletileri incelediğimizde, her türlü olayın küçültülmesi, değersizleştirilmesi, manayı kaybettiren bölünmüşlük⁴³ içinde görmek mümkündür.

Okul, katılım vs. gibi kelimeler en yüksek sayıda tekraren kullanılan kelimelerdir. Bu kelimeler pazar oluştuğunun işareti, dolayısıyla kültür endüstrisinde metalaşmaya ispat

⁴² Jean Baudrillard'ın kavramsallaştırması.

⁴³ Atomize etmek. İctimai bir meselenin tüm yönlerini kamuoyuna sunmadan hatta saklayarak rastgele parçaları enformasyon olarak sunmak (Schiller, 1993, s. 45).

niteliğindedir. Kelime sayma yoluyla gerçekleştirilen içerik analizinde kültür endüstrisine ait kelimeler daha çok tekrarlanırken, astrolojinin kökenine ve fikir sistemine dair kelimelerin daha az tekrar edildiği görülmüştür.

Sonuç

Bu çalışmanın konusu, eski bir bilgi olan astrolojinin Facebook'ta yeniden inşa edilmesi sürecinin kültür endüstrileri çerçevesinde değerlendirilmesidir. Çalışmada astrolojinin şemsiye kavramları Yeni Dini Hareketler ve New Age inanış ve uygulamaları bir bütün olarak değerlendirilmiş ve yeni iletişim teknolojileri ile ilişkileri üzerinde durulmuştur. Çalışmanın kuramsal anlayışı, eleştirel teoriden beslenmiştir. Araştırma kapsamında anahtar kelimelerle tespit edilmiş 542 Facebook iletisine içerik analizi yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda anlam arayışı ve kutsalla ilişkili olan astrolojinin Facebook'ta kültür endüstrisinin metaı olduğu tespit edilmiştir. Sekülerleşme ve dinî olan süreçler çelişkili olarak birbirinin içine girmiş kurumsal inançlar bireysel süreçlerle inşa edilmiş olan inanışlarla yer değiştirmiştir. Diğer yandan modern bireyin animik eğilimlere sahip, mistik gibi görünse dahi özü itibarıyla seküler olduğu gözlemlenmiştir. Teknoloji tabanlı spiritüel ağda, kutsal derinleşmemiş, söylemde kalmıştır. Modern öncesi insan, gökyüzüne tefekkür perspektiften bakarken modern insan Facebook'tan gökyüzüne şansları görmek için bakmaktadır. Yani kutsal, metalaşmış ve anlam kaybına uğramıştır. Araştırma evreninde yer alan iletilerdeki kelimeleri sayma yoluyla yapılan içerik analizine göre eğitim 217 kez, okul 111 kez, ücret kelimesi 82 kez, seminer kelimesi ise 58 kez kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu kelimelerin bu sayılarda kullanılması kültür endüstrisinde metalaşmaya ispat niteliğindedir. Kelimelerin kullanım sıklığına ile inşa edilmek istenen anlamın karmaşıklığı iletilerin bazılarının hiper gerçeklik yani aşırılık eğilimlerini göstermektedir. İletilerde bu karmaşık anlamın inşasında kullanılan ezoterik kültüre ait kelimeler, kavramlar ve tekrar sayıları şöyledir: Ezoterizm 217, okültizm 173, mistik 125, kozmik 124, çakra 99, simya 98, meditasyon 92, tekamül 83, Hermes 80, spiritüel 76, kutsal 68, maji 65, Mitra 59, aura 53, tasavvuf 36, İnisiyasyon 19, Yin ve Yong 15, Paganizm 8, Zümrüt Tablet 8, Tin 6, Batlamyus 4, Batıniyye 2, Orpheus 1, Gnostisizm 1 kere kullanılmıştır. Bu noktada astrolojinin ait olduğu ezoterik kültürün ana hatlarına hiç girilmediği tespiti yapılabilir. Bu da bize Facebook'ta üretilen astrolojik iletilerin anlamda derinleşmediğini göstermektedir. Diğer yandan iletilerde bizatihi oluşturulmaya çalışılan giz/gizem ifadesi 233 kez tekrar edilmiştir. Astroloji, metafizik çerçevesinden bakıldığında bireyin anlam arayışına cevap potansiyeli taşımaktadır ve yalnızlaşmış, yabancılaşmış modern bireye bir destek sunabilir. Bu bakımdan modern sonrası dönemde kurumsal dinî yapılarla mesafeli olanların New Age inanış ve uygulamaları bir nevi telafi mekanizması olarak gördükleri söylenebilir. Astrolojik iletilerde anlam arayışına cevap ve bireyi manevi bakımdan tatmin etme isteği ile gizemcilik harmanlanmıştır. İletilerde anlam arayışı kavramı ile ilişkili ifadeler ve tekrar sayıları şöyledir: Farkındalık 158, tekamül 83, arketip 83, sezgi 69, kutsal 68, gölge yön 41.

İletilerde şifa ve şifacılık vaadi ile ilgili tekraren kullanılan kelime ve kavramlar şöyledir: Şifa 132, çakra 99, doğal taşlar 65, tütsü 42, mineral 13, akik 7 ve Himalaya tuzu 6. Bulgular, astroloji bağlamında şifa ile ilgili çeşitli materyallerin öne çıktığını göstermektedir.

İletilerde kişiye özel mistisizme ait ipuçlarına rastlanılmıştır. Bu bağlamda üretilen mesajlarda ayırt edici kelimeler ve tekrar sayıları şöyledir: Farkındalık 158, birey olma 95, tekâmül 83, anlam arayışı 81 ve modern kavramları 45.

İletilerde, gelecek ve geleceğe duyulan merak bağlamındaki kelimeler ve sayıları şöyledir: Güven 121, korku 103, fal 78, kehanet 32, kaygı 24, risk 8'dir.

İletilerde ayrıca direk dini kavramlara yer verilmiştir. Bu incelemede, karma 166, maji 65, melek 42 ve Kuran-ı Kerim 17 defa kullanılmıştır. Araştırma sonucunda din ile ilgili tespit edilen kelime sayısının diğerlerine oranla az olması yanıltıcı olmamalıdır. Çünkü kurumsal dinlere göre bir küçük bilgi yanlışı dahi anlamlıdır. Bu noktada sosyal medyada viral olma yani yayılma ihtimalini içinde barındırdığı dikkate alınmalıdır.

Bugün astroloji, hatırı sayılır biçimde geleceğe merak motivasyonu ile bir eğlence aracı olmuştur. Facebook'ta birleşen medya formatları, biraz eğlence biraz kutsal biraz merak giderme gibi yaklaşımlarla ortak bir spiritüel medyatik dil inşasını mümkün kılmıştır.

Araştırma evreninde incelenen iletilerdeki kelimelerin seçimi ve kullanım sıklığı, insan varlığını açıklamaya çalışan astrolojik bilginin Facebook'ta amacını aşarak ve değerini azaltarak metalaştığı ve satışa yönelik üretildiğini ortaya koymuştur.

Kabala'dan, Kuran-ı Kerim'e, Jüpiter'den ölüm ötesine çok geniş bir çerçevede kutsala dair her türlü bilginin herhangi süzgeçten geçmeden dolaşıma girmesi ilgili kurumların izleyip değerlendirme yapma ihtiyacını ortaya koymaktadır. Ağda, varoluşa dair bilginin statüsündeki değişim, dünyayı anlama tarzlarına varan geniş bir alanı kapsama potansiyeli taşımaktadır.

Çalışma sırasında Facebook ve New Age inanış ve uygulamaları arasındaki ilişkiye dair Türkiye'de yapılmış araştırmaların az sayıda olduğu fark edilmiştir. Spiritüel bir ağda hem üretici hem de tüketici olarak yer alan bireylerin profilleri, ihtiyaçları noktasında derinlikli araştırmalar yapılabilir.

Okült fenomenler olarak özetleyebileceğimiz New Age unsurlar, irrasyonellik barındırdığı için akademik sahada değersiz görülmemelidir. Batıda büyük ilgi gören bu akımlar hızlı değişimin içinde olan Türkiye'de sosyal medyanın etkisi ile önümüzdeki yıllarda daha geniş kesimleri etkileme potansiyeline sahiptir. Bu durum yeni medya aracılığıyla yeni bir inançsal, batıl kültür inşasına yol açabilir dolayısıyla yeni toplumsal sorunlara kapı arayabilir. Bu bakımdan çeşitli disiplinler kendi pencerelerinden New Age inanış ve uygulamalarını incelemeli, bireylere ve topluma etkilerini ortaya koymalıdır. Olası sorunlarla karşı karşıya kalındığında bu sahayı tanımış ve anlamış olmalıdır.

Facebook'ta yer alan astroloji içerikli iletilerde tartışılması gereken diğer sorular ise "Geleceği görmek faydalı mıdır?", "Geleceği görmek ne işe yarar?" olmalıdır. Yeni araştırmalar geliştirilerek bu sorular çerçevesinde analiz edilebilir.

Geleneksel toplumları hızla etkisi altına kalan küreselleşme yeni medya araçları ile yeni toplumsal olgular ortaya çıkarmaktadır. Bunlardan biri de kutsala dönüş olgusudur. Ezoterik bir altyapısı olan astroloji ile yeni kutsal anlayışları oluşma potansiyeli mevcuttur. Yeni medya araçlarında bu noktadaki kavram karmaşası, okuyucu-takipçinin bilgisizliğinden istifade etmektedir. Aktif bir kullanıcı görünümündeki okuyucu-takipçi aslında beklentileri, merakları ve manevi ihtiyaçları harekete geçirilerek pasif bir tüketici konumunda kalmaktadır. Bu bağlamda, yeni medya araçlarının yeni egemenlik alanları oluşturduğu ve kültürün yeniden yapılandırılmasında başat rol üstlendiği söylenebilir.

Kaynakça

- Adorno, T.W. (2002). *The Stars Down to Earth And Other Essays on The Irrational in Culture*. Stephen Crook (Ed.). London and New York: Routledge Yayınları.
- Adorno, T.W. (2017). *Metafizik Kavram ve Sorunlar*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Algan R. (2006). Ezoterizme Genel Bir Giriş. *Cogito Dergisi*. 46. s.126-142 İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Arroyo, S. (2000). *Astroloji, Psikoloji ve dört element*. İstanbul: İlhan Yayınevi.
- Arslan, M. (2011). *Paranormalizm ve Din*. İstanbul: Bilsam Yayıncılık.
- Arslantürk, Z. (1998). *Kutsal'ın dönüşü yeni toplum arayışları*. İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- Asad, T. (2007). *Sekülerliğin biçimleri, Hristiyanlık, İslamiyet ve Modernlik*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Baudrillard, J. (2014), *Simülarklar ve Similasyon*. İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Bauman, Z. (2002). *Kuşatılmış Toplum*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Beck, U. (2011). *Risk Toplumu Başka Bir Modernliğe Doğru*, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Best, S.; ve Kellner, D. (2016). *Postmodern Teori*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bourdieu, P. (1997) *Toplumbilim Sorunları*. İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- Bourdieu, P. (1999) *Sanatın Kuralları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bourdieu, P. (2006) *Televizyon Üzerine*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. Bourdieu, P. (2006) *Pratik Nedenler*. İstanbul: Hil Yayınları.
- Burckhardt, T. (1994). *Aklın Aynası*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Burckhardt, T. (1999). *Astroloji ve Simya*. İstanbul: Verka Yayınları.
- Castells, M. (2013). *İletişimin Gücü*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Eliade M., (1969). *Arayış, Tarih ve Dinde Anlam*, Ankara:Doğubatı Yayınları.
- Eliade M., (2017-A). *Okültizm, Büyücülük ve Kültürel Modalar*, İstanbul: Doğu Batı Yayınları. Filiz, Ş. (1995). *İslam Felsefesi'nde Mistik Bilgi'nin Yeri*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Giddens, A., (2014). *Modernite ve Bireysel Kimlik*. İstanbul: Say Yayınları.

- Gutas, D. (2003). *Yunanca Düşünce Arapça Kültür*, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Gündüz, Ş. (1998). *Din ve İnanç Sözlüğü*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Gündüz, Ş. (2003). Mecusilik. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 28 , s. 279-284). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Güngör, E. (2018), *İslâm Tasavvufunun Meseleleri*, İstanbul: Yer-su Yayınevi.
- Hanegraaff, Wouter J. (2000). New Age Religion and Secularization, *NVMEN.*, 47(3), 288-312..
- Hepp A. (2014). *Medyatikleşen Kültürler*, İstanbul: Dipnot Yayınları.
- İzutsu, T. (2001). *Tao-culuk'daki Anahtar Kavramlar*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Karasar, N. (2015). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kemp, S. (2017, Ocak 24). Digital In 2017: Global Overview. We Are Social and Hootsuite Web Sitesi: <https://wearesocial.com/special-reports/digital-in-2017-global-overview> adresinden alındı.
- Kemp, S. (2020, Ocak 31). Digital In 2020. We Are Social Inc. Web Sayfası: <https://wearesocial.com/digital-2020> adresinden alındı.
- Kurt, A. (2017). *Din Sosyolojisi*. İstanbul: Sentez Yayınları.
- Kutluer, İ. (2004). *Mistisizm*. İslam Ansiklopedisi (Cilt 30, s. 188-190). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Lievrouw, L.A. (2016). *Alternatif ve Aktivist Yeni Medya*. İstanbul: Kafka.
- Liotard, J-F. (2019). *Postmodern Durum*. Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Prasad, B. D. (2008). Content analysis. *Research methods for social work*, 5, 1-20.
- Polkinghorne, D. E. (1991). "Qualitative procedures for counseling research". In C. E. Watkins, Jr. & L. J. Schneider, *Research in counseling* (p. 163–204). Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Saliba, J. (2003). *Understanding New Religious Movements*. Newyork, Toronto: Altamira Press.
- Saussure, F. (2001). *Genel Dilbilim Dersleri*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Schiller, H. (1993). *Zihin Yönlendirenler*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Yüksel, Y. (2019, 12 18). İçerik Çözümlemesi. https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/:https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/44540187/icerik_cozumlemesi.pdf?response-content-disposition=inline%3B%20filename%3DICERIK_COZUMLEMESI.pdf&X-Amz-Algorithm=AWS4-HMAC-SHA256&X-Amz-Credential=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A%2F20191222%2Fus-east-1%2Fs3%2 adresinden alındı

COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNDE ORDU İL SAĞLIK MÜDÜRLÜĞÜ VE GİRESUN İL SAĞLIK MÜDÜRLÜĞÜNÜN INSTAGRAM KULLANIMINA İLİŞKİN BİR ARAŞTIRMA

Hasan Basri ZAVALSIZ¹

Öz

İletişim ağlarının gelişen teknolojiye ayak uydurması sosyal medya platformlarının kullanımını artırmaktadır. Küresel olarak yaşanan gelişmeler bireyleri ve kurumları etkileyerek sosyal medya platformlarını kullanmaya teşvik etmektedir. Evrensel çapta internet kullanım oranının pik yapması ve bu oranın çoğunluğunu sosyal medya platformlarının oluşturması, kamu kurumlarının da dikkatini çekmiştir. Bu çalışmada Ordu İl Sağlık Müdürlüğü ve Giresun İl Sağlık Müdürlüğü'nün 11.03.2020 – 11.04.2020 tarihleri arasında Instagram platformundan yapmış olduğu paylaşımlar içerik analizi yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Çalışmanın amacı; ilgili kurumların Instagram profili üzerinden hedef kitlesine Covid-19 pandemisiyle ilgili farkındalık oluşturup oluşturmadığını tespit etmektir. Çalışmanın sonuç bölümünde; ilgili kurumların Instagram platformu üzerinden bahsedilen tarih aralığında yaptıkları paylaşımların, pandemi sürecinde hedef kitleye yönelik kullanım biçimi incelenmiş olup, konu ile ilgili uyarıcı ve farkındalık oluşturacak yaklaşımlara yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, Instagram, Covid-19, Pandemi.

A RESEARCH ON INSTAGRAM USE OF ORDU PROVINCIAL HEALTH DIRECTORATE AND GİRESUN PROVINCIAL HEALTH DIRECTORATE DURING COVID-19 PANDEMIC PROCESS

Abstract

Communication networks keep pace with developing technology, increasing the use of social media platforms. Global developments affect individuals and institutions and encourage them to use social media platforms. The global internet usage rate peaked and social media platforms constitute the majority of this rate, attracting the attention of public institutions. In this study, the shares of Ordu Provincial Health Directorate and Giresun Provincial Health Directorate on Instagram platform between 11.03.2020 - 11.04.2020 were analyzed using content analysis method. The aim of the study; To determine whether the relevant institutions have created awareness about the Covid-19 pandemic for their target audience through their Instagram profile. In the conclusion part of the study; During the pandemic process, the use of the posts made by the relevant institutions on the Instagram platform during the mentioned date range was examined, and stimulating and awareness-raising approaches were included.

Keywords: Social Media, Instagram, Covid-19, Pandemic.

---

¹Serbest Araştırmacı, zavalsizhasanbasri@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1242-6933

Giriş

İnsanlığın var olduğu günden bu yana, iletişime duyulan ihtiyaç her geçen gün artmaktadır. İnsanlar, topluluklar, kurum ve kuruluşlar kendilerini ifade edebilmek için iletişime ihtiyaç duymaktadır. Teknolojide yaşanan bazı gelişmeler bireylerin yaşam kalitesini etkilediği gibi kurum ve kuruluşları da etkilemektedir. Kurum ve kuruluşların çevresiyle ve bireylerle kurmuş olduğu iletişim, elektronik cihazların gelişmesiyle daha çeşitli hale gelmiştir. Başta sosyal medya platformları olmak üzere yeni medya araçlarının kullanımının yaygınlaşması ve gelişmesi, bireyler kadar kamu kurum ve kuruluşlarını da etkilemekte ve kurumsal davranışlarına yön vermektedir.

İletişim ve pazarlama ağını tetikleyen sosyal medya platformları gün geçtikçe daha önemli bir noktaya gelmektedir. Ortaya çıktığı ilk yıllarda bireysel olarak kullanılan sosyal medya platformları günümüzde pek çok resmi kurum tarafından da kullanılmaktadır. İnternet kullanımının zamanla yükseliş trendi göstermesi ve bu yükselişin en önemli kanadını sosyal medya platformlarının oluşturması resmi kurumların da dikkatini çekmektedir (Samur, 2020:437).

2019 Aralık ayı sonlarında Çin Halk Cumhuriyeti'nin Hubei eyaletine bağlı Wuhan şehrinde ortaya çıkan ve hızla yayılan Covid-19 vakaları, geleneksel medya ve sosyal medya başta olmak üzere tüm yayın organlarında yer almıştır. Birçok sosyal medya platformunda yer alan gerçeği yansıtmayan haberlerin toplum üzerinde yarattığı korku ve panik kaosa yol açmıştır. Salgının oluşturduğu endişe sonucu, bireylerin edinmiş oldukları bilgileri doğrulamadan kişisel sosyal medya platformlarında paylaşmaları bilgi kirliliğine neden olmuştur. Bu duruma sessiz kalmayan Dünya Sağlık Örgütü sosyal medya platformlarında yer alan bilgi kirliliğini infodemi terimiyle ifade etmiştir. Bunun yanı sıra infodemi teriminin halkın sağlığını tehdit eden bir virüs kadar tehlikeli olduğunu da vurgulamıştır. Dolayısıyla pandemi gibi bazı süreçlerde bilginin doğru kaynaktan edinilmesi, bireyler ve kurumlar açısından oldukça önemlidir. Çalışma kapsamında; Ordu İl Sağlık Müdürlüğü ve Giresun İl Sağlık Müdürlüğü'nün 11.03.2020 – 11.04.2020 tarihleri arasında Instagram platformundan yapmış olduğu paylaşımlar, içerik analizi yöntemi kullanılarak incelenmeye çalışılmıştır. Nitel araştırma yöntemleri kullanılarak yapılan bu çalışma sonucunda; sosyal medya platformlarındaki bilgi kirliliğinin, Covid-19 pandemi sürecinin toplum üzerinde yarattığı olumsuz yansıması görülecektir. Kurumlar tarafından Instagram platformunun hedef kitle üzerinde farkındalık bilinci yaratacak nitelikte ve daha aktif biçimde kullanılması halinde; bu platformların ülke çapında pandemi sürecinin yönetimini kolaylaştıracağı varsayılmaktadır.

1. İnternet ve Sosyal Medya Kavramı

1.1. İnternet Kavramı

Microsoft'un bilgisayar terimleri sözlüğüne göre internet; dünya ölçeğinde bilgisayar ağ ve ağ geçitlerinin birbirine TCP/IP protokolleri aracılığıyla bağlı olduğu sistem olarak belirlenmiştir. Ayrıca internet; birden fazla bilgisayarın ilk olarak kendi aralarında, daha sonra gelişen sistemler aracılığıyla da diğer bilgisayar ağlarıyla bağlantı kurması sonucu

ortaya çıkan ve network ağı olarak da bilinen bir sistemdir. İnternet; yeryüzünde bulunan bütün bilgisayar ağlarının birbirleri ile entegre olması sonucu oluşan bir ağ sistemidir. İnternetin asıl işlevi iletişimdir. Tercih edilmesinin en temel sebebi ucuz ve işlevsel olmasıdır. Aynı zamanda internet; teknolojik ve sosyal alanlarda birtakım değişikliklerden faydalanarak kısa bir zaman diliminde bu değişikliğe ayak uydurup önemli imkânlar sunabilen bir iletişim aracı olmuştur (Yavuz ve Zavalı, 2020:9).

İnternet 1990 yılı itibariyle tüm dünyada hızla yaygınlaşarak kullanılmaya başlanmıştır. Teknolojinin hız kazanması neticesinde internetin hızla popüler hale gelmesinde; bilgiye ulaşmada sağladığı hız ve ekonomik oluşunun yanı sıra kullanımı için modem, bilgisayar, telefon ya da internet hattından başka teknik bir bileşene ihtiyaç duyulmaması da etkili olmuştur. Dolayısıyla dünya çapında kullanımı hızla yayılan internet, Türkiye’de de kullanılmaya başlanmıştır (Konor, 2016:9).

1.2. Sosyal Medya Kavramı

Literatürün derin havuzunda sosyal medya kavramı ile ilgili birçok tanıma ulaşabiliriz. Yapılan bu tanımların ortak noktası; sosyal medya enstrümanlarını diğer iletişim organlarından ayıran çift yönlü ve eş zamanlı paylaşımlar olarak imkân sunmasıdır (Erkek, 2016:142). Teknolojinin ileri seviyeye ulaşmasıyla günlük hayatın trendleri arasında yer alan sosyal medya platformlarının gücü ve etkisi yadsınamaz bir gerçektir (Durmuş, 2020:218).

İnsanların internet ortamında birbirleri ile yaptığı konuşmalar ve çevrimiçi paylaşımlar sosyal medya konseptini oluşturmaktadır (Zavalı, 2020:10). Sosyal medya; kullanıcılara haberleşme ve bilgi paylaşımı gibi imkânlar sunarak karşılıklı etkileşime yön veren online bir ortamdır. Dijital ortamlarda yer alan sosyal ağlar, bloglar, mikrobloglar; hedef kitlesine aradıkları içeriklere ulaşma imkânı tanıyan araçlardır. Bu ağlar hedef kitleye düşünce ve yorumlarını iletme fırsatını sunarken, fotoğraf ve videoların paylaşılmasına da imkân tanımaktadır (Vural ve Bat, 2010:3349).

Çağımızda yaşanan teknolojik gelişmeler sonucunda gündeme gelen sosyal medya platformları, popülasyonunu her geçen gün genişletmektedir. Aynı zamanda iletişim uygulamalarına da altyapı oluşturması oldukça önemlidir. Sosyal medya platformlarında yer alan paylaşımlar, diğer iletişim araçlarına nazaran zaman ve mekân olgusunun üzerinde hızlı bir şekilde yayılmaktadır (Durmuş, 2020:219).

1.2.1. Sosyal Medyanın Özellikleri

Sosyal medya platformlarını diğer iletişim argümanlarından ayıran en önemli özelliklerden bir diğeri ise bireylerin yabancı kullanıcıları tanıyabilmelerine izin vermesi ve bu platformlarda kendilerini açıkça ifade edebilme özgürlüğüne sahip olmalarıdır (Boyd ve Ellison, 2007:210).

Sosyal medya günümüzün en önemli iletişim araçlarından sadece bir tanesidir. Sosyal medya platformlarının en avantajlı özellikleri arasında, her geçen gün erişim hızının artması, ekonomik olarak maliyetinin minimum olması ve internet ortamında içerik

oluşturarak bu içeriği anında paylaşma olanağı sağlaması yer alır. Bu özellikler geniş bir perspektifle değerlendirildiğinde, bu platformlar kendilerine özgü kullanım becerisi geliştiren geniş bir kullanıcı kitlesine sahip olmuşlardır. Gazete ve televizyon gibi geleneksel medya ortamlarında, alanında uzman kişiler faaliyet gösterirken, sosyal medya mecralarında herhangi bir konuda uzmanlığı olmayan bireyler de yer almakta ve bu mecraların kullanım ve yönetiminde etkin rol almaktadır (Asan, 2012:127).

Günümüzde geleneksel medyanın alternatifi olan sosyal medya platformları; en fazla paylaşımın yapıldığı, en güncel ve en yeni fikirlerden oluşan çevrimiçi ortamlardır. Sosyal medyanın özelliklerini şu başlıklarla sıralayabiliriz (Zavalsız, 2020:12):

Katılımcılık: Sosyal medya; bu alanla ilgilenen bireylerin katılımları ile zenginlik kazanırken, geri bildirimleriyle kullanıcıları teşvik etmektedir. Aynı zamanda izleyici, dinleyici ve medya arasındaki mesafeyi de ortadan kaldırmaktadır.

Açıklık: Sosyal medya alanlarının çoğu geri bildirimine açıktır. Bu sebepten dolayı sosyal medya yapılan paylaşıma yorum yapmayı, oy vermeyi ve bilginin paylaşılmasını özendirilmektedir.

Karşılıklı Konuşma: Geleneksel medya argümanları, medya platformundan izleyici, dinleyici veya okuyucuya tek yönlü bir bilgi aktarımı ve iletişim sağlamaktadır. Sosyal medya argümanları ise medya platformundan kitlelere aktarım sağlamakla birlikte, bu aktarımın kitleler üzerinde yarattığı etkiyi medya platformuna geri bildirim olarak iletebilen karşılıklı bir iletişim ağına sahiptir.

Toplumsallaşma: Sosyal medya platformlarında bulunan bireyler aktif ve etkili iletişim seviyesinde ilişki kurmaktadır. Bu kişiler grupların beğendikleri fotoğraf, politik konular ve favori televizyon programlarını sosyal medya platformlarında birbirleri ile paylaşmaktadırlar.

Bağlantısallık: Birçok sosyal medya platformu bağlantısaldır. Kullanıcılar diğer web sitelerine, kaynaklara ve kişilere bir link aracılığı ile bağlanabilirler.

Medyada İçerik Oluşturma: Sosyal medya platformlarında içerik oluşturan kitle yalnızca gazeteciler, muhabirler, özel ve kamu kuruluşlarında çalışan bireylerle sınırlı kalmamıştır. Orta seviyede bilgisayar kullanabilen herkes kendi düşüncesini, tecrübesini, fotoğraf ve videolarını üretip yayınlamak için başka kullanıcılarla paylaşabilmektedir.

Yeni Etkileyenler Tabakası Oluşturma: Medyanın daha demokratik hale gelmesi ile birlikte sosyal medya kullanıcıları yeni etkileyenler tabakası olarak bilinmektedir. Bu tabakanın varlığı profesyonel ve geleneksel gazetecilerin varlığını da desteklemektedir. Hatta sosyal medya kullanıcıları arasında kendine yer edinen bazı bireyler, neredeyse gazetecilerle aynı seviyede önem taşıırken bazen de onlardan işlevsel olarak daha önemli kişiler olarak algılanmaktadır.

1.2.2. Sosyal Medya Platformları (Instagram)

Sosyal medya birtakım verilerin paylaşılabilirdiği çift taraflı etkileşim yapıma imkân sunabilen ve etkileşim oluşturulabilen çevrimiçi ortamlardır. Bu tür ortamlar birbirinden farklı fikir ve düşüncelerin, web siteleri aracılığıyla kullanıcıya ulaşmasını sağlar ve kullanıcıları sosyal medya ortamlarına bağlı kılar. Geleneksel medyadan oldukça farklı olan sosyal medya, kullanıcısının sosyal medya platformundaki içeriğini oluşturmasına ve etkileşimde bulunmasına katkı sağlamaktadır. Hızla değişmekte ve gelişmekte olan teknolojik ortamlar sosyal medya ortamlarının değişmesinde ve güncellenmesinde yol oynamaktadır. Güncelleme görmeyen ve altyapısı yetersiz olan eski sosyal ağlar, kullanıcı kitlesini kaybetmiştir. Buna karşılık her geçen gün kendisini yenilemiş ve güncellenmiş olan sosyal ağların ise kullanım oranı hızla artmaktadır. Artık; “Facebook, Twitter, Instagram ve YouTube” gibi sosyal medya platformlarının, bilgiye ulaşmak ve paylaşmak adına kullanıcılarına öncülük ettiği bir dönemde yaşamaktayız (Zavalı, 2020:12).

Kevin Systrome ve Mike Krieger tarafından 2010 yılında kurulan Instagram; fotoğraf ve video ağı olarak kullanıcıları ile buluşmuştur. İngilizce kökenli bir kelime olan Instagram, “instant” ve “telegram” sözcüklerinden türeyerek Instagram adını almıştır. Kurulduğu günden itibaren iki yıl içerisinde, teknolojinin de hız kazanmasıyla sürekli olarak güncellenmiştir. Yükselişi dikkat çeken Instagram, 2012 yılında Facebook tarafından satın alınmıştır. Süreç içerisinde popülasyonundan ödün vermeyen Instagram; filtre özelliğini kazanarak kullanıcılarına fotoğraf ve videolarına özgü filtreler sunarak daha kullanılabilir hale gelmiştir. Instagram ve Facebook’un birbirine entegre olmasıyla beraber, Instagram’da yapılan paylaşımlar eş zamanlı olarak Facebookta’da yayınlanabilir hale gelmiştir (Hekimoğlu, 2019:28).

Instagram’ın birbirinden farklı 24 adet patentli filtresi bulunmaktadır. Fotoğraf ve videoların paylaşıldığı bir platform olan Instagram; iOS ve Android tabanlı cihazlarda aktif olarak kullanılmaktadır. Kullanıcılar fotoğraflarını ve videolarını Instagram’da paylaşarak takipçileri ile beğenme, yorum yapabilme ve görüntüleme gibi etkileşimlerde bulunmaktadır. Sosyal medya platformları arasında yer alan Instagram’ın günümüzde yoğun talep görmesi kullanıcılarına teknik anlamda, fotoğraf ve videolar üzerinde basit değişiklikler yapabilme imkânı tanınması ile de ilintilidir.

We Are Social ve Hootsuite’in ortak olarak sunmuş olduğu verilere göre "Digital in 2020" raporunda; 4,54 milyar internet kullanıcısı varken, 3,80 milyar da sosyal medya kullanıcısı bulunduğu belirtilmiştir. İstatistiklere göre 2019 yılında 894,9 milyon Instagram kullanıcı olduğu belirtilmiş olup bu sayının Ocak 2020’de 928,5 milyona, Nisan 2020’de ise 970 milyona ulaştığı açıklanmıştır (Bayrak, 2020).

1.2.3. Sosyal Medya ve Resmi Kurumlar

Geleneksel medya argümanlarını kullanmaya alışkın olan kamu kurum ve kuruluşlarının, günümüzde yeni medya platformlarını da tercih ettiği görülmektedir. Kurumlar bu tür platformlarda kurum ve kurumsal imaj yönetimi, kriz yönetimi, tanınma, tanıtma ve

bilgilendirme gibi bazı faaliyetleri gerçekleştirmektedir (Kazaz ve Tümen, 2013:89). Küreselleşmeyle hız kazanan sosyal medya platformları dijital haberciliğinin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Bu tür gelişmeler haber ve duyuru gibi bazı kavramlara ulaşmayı kolaylaştırmış ve bu kavramların sosyal medya platformlarında yer almasını sağlamıştır (Durmuş, 2020:221). Bilgi üretiminin hız kazanmasıyla kamu kurum ve kuruluşlarının dijital platformları azami ölçüde kullanmaya yönelik dönüşümleri bir zorunluluk haline gelmiştir (Yeşilorman ve Koç, 2012:772). Yeni medya argümanlarının her geçen gün gelişmesiyle haber yayıncıları, kaynak olarak sosyal medya araçlarından faydalanmaktadır. Yayımlanan haberin kaynağı Facebook, Twitter ve Instagram gibi bazı sosyal medya platformlarında yapılan haber, duyuru vb. paylaşımlardır (Durmuş, 2020:221). Bu durumda resmi kurum ve kuruluşlar, kurum içerisinde gelişen durumları sosyal medya organları aracılığıyla hedef kitleleriyle buluşturmaktadır.

Sosyal medya mecraları kurum yöneticilerine; hedef kitlenin gerçek ihtiyaçlarını öğrenebilme ve bazı bir politikalarla hedef kitlenin nabzını ölçebilme fırsatı sunmaktadır. Bu mecralar aynı zamanda bireylerin ihtiyaçlarının doğru tespit edilmesine, kaynakların doğru ve verimli aktarılmasıyla birlikte hizmet kalitesinin artırılmasına yardımcı olmaktadır (Yüksel, 2005:253). Resmi kurum ve kuruluşlarda yöneticiler halkın nabzını -istek, talep ve düşüncelerini- sosyal medya platformları üzerinden daha kolay tutabilmektedir. Örneğin Sağlık Bakanı tarafından herhangi bir sosyal medya platformunda Covid-19 ile ilgili yapılacak uyarıcı nitelikteki bir paylaşım, hedef kitlenin kurum ile entegre hareket edebilmesini sağlayabilecektir. Bu sayede ilgili kurum ve kuruluşların hedef kitle ile entegre olması, kurumların faaliyetlerine ilişkin bilgileri sosyal medya platformlarından duyurarak daha hızlı geri dönüş alabilmesini sağlamaktadır.

Resmi kurum ve kuruluşlar sosyal medya platformlarında yaptığı paylaşımlar sayesinde toplumun her kesimine ulaşarak, bireylerin ihtiyaçlarına ve sorunlarına yönelik çözüm elde etmekte ve hedef kitle ile her geçen gün daha aktif etkileşim kurabilmektedir. Kamu düzeyinde yapılan hizmetlerde bilgi ve fikir alışverişi için hedef kitlenin yapılan hizmetin merkezinde yer aldığını genel olarak yerel yönetim faaliyetlerinde görebilmekteyiz. Yapılan bu hizmetlere hedef kitlenin şahit olması kamu hizmetlerinin sunumu noktasında şeffaflık ve hesap verilebilirlik ilkesini akıllara getirmektedir. Yapılan hizmetlerin sonucundaki başarı yönetişimden, yönetişimin yolu ise katılımdan geçmektedir. Resmi kurum ve kuruluşlar etkinliklerine olan katılımı artırmak için sosyal medya platformlarını etkin bir şekilde kullanmalıdır (Erkek, 2020:143).

Bireylerin günlük yaşantısının bir uzvu haline gelen sosyal medya platformları, olumlu ya da olumsuz yaşanan günlük olaylardan haberdar olma ihtiyaçlarını da etkilemektedir (Durmuş, 2020:234). Bu nedenle bireyler sosyal medya platformları aracılığıyla sorunlarını hızlı bir şekilde dile getirebilmektedir. Bu tür platformlarda merkezi ve yerel yöneticilerin yer alması, hedef kitlenin ihtiyaç ve taleplerine yanıt verebilmesi ve bu konuya ilişkin içerikler oluşturarak hedef kitlenin erişimine kolaylık sağlaması sosyal medya platformlarının takip edilebilirliğini artırabilmektedir. Resmi kurum ve

kuruluşların sosyal medya platformlarını kullanarak başarılı olabilmesi herhangi bir platforma üye olmakla sınırlı değildir. İlgili platformlarda aktif olarak rol alınması ve platformların uzman bir kadro ile yönetilmesi gibi kamu kurum ve kuruluşlarının başarılı olmak adına bazı hazırlıkların yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Resmi kurum ve kuruluşların bu çerçevede dikkat etmesi gereken hususlara çalışmanın sonuç kısmında yer verilmiştir.

2. Covid-19 Pandemisi

Dünyanın ilk kez karşılaştığı Covid-19 virüsü ile ilgili mücadelesi hala devam etmektedir. Toplumlar arasında hızla yayılan bu virüsün karakteriyle ilgili çalışmalar uzmanlar tarafından sürdürülmektedir. Başta Türkiye olmak üzere dünya genelinde bazı ülkelerin Covid-19 pandemisi ile ilgili almış olduğu önlemler hala ilk günkü sıcaklığını korumaktadır. Virüsün yayılmasını engellemek için tedbir almakta geç kalan ülkelerde hızla artan vaka sayıları ve gerçekleşen ölüm sayıları nedeniyle toplumda oluşan panik ve endişe birçok ülkeyi ekonomik, sosyal ve siyasal anlamda belirsiz bir sürece sokmuştur.

2.1. Dünyada Covid-19 Pandemisi

Pandemi ülke sınırlarını aşarak farklı kıtalarda yayılan ve etkisi hızla gösteren salgın hastalıklara verilen isimdir. Dünya Sağlık Örgütü'nün tanımlamasına göre bir hastalığın pandemi olabilmesi için yeni bir virüsün tespit edilmesi veya mutasyona uğramış olması ve bu virüsün insanlar arasında hızla yayılması gibi kriterler aranmaktadır. Pandeminin ilan edilmesi ise Dünya Sağlık Örgütü tarafından birtakım kriterler gerçekleştiğinde yapılmaktadır. Gerekçe olarak küresel bir tehdit oluşturması ve bireyler arasında hızla yayılması gösterilmektedir (Türkiye Bilimler Akademisi, 2020:19).

Dünya üzerinde milyonlarca yıldır birtakım küresel çapta hastalık vakaları ve toplu ölümler yaşandığı bilinmektedir. Bir kaynaktan ortaya çıkarak hızla yayılan ve toplumda risk oluşturarak sağlık, sosyo-ekonomik ve kültürel anlamda ciddi tehdit olarak tanımlayabileceğimiz 'pandemi', ortaya çıktığı ilk günden beri pek çok maddi ve manevi zarara neden olmuştur. 2019 yılının sonunda Çin Halk Cumhuriyeti'nin Hubei eyaletine bağlı Wuhan şehrinde ortaya çıkan Covid-19 vakaları (CoV); Orta Doğu Solunum Sendromu (MERS-CoV) ve Şiddetli Akut Solunum Sendromu (SARS-CoV) gibi geçmişte yaşanan salgınları hatırlatmaktadır. Bu geniş ailenin yeni mensubu olan Covid-19'un yayılma hızına bakıldığında kısa bir süre içerisinde dünya genelinde ekonomik ve sosyal sistemler başta olmak üzere birçok konuda yeni bir dünya düzeni oluşturmaya başladığı görülmektedir (Subölen, 2020:131). Bireyler arasında hızla bulaşan Covid-19, 2020 yılı başlarında hızla yayılarak Avrupa, Kuzey Amerika ve Asya-Pasifik'te yer alan çeşitli ülkelerde de etkisi göstermiştir. Küresel çapta etkisini gösteren salgın nedeniyle bazı ülkeler farklı tedbirler alarak bulaşın yayılmasını engellemek amacıyla birtakım kısıtlamaları uygulamaya koymuştur (Tiftikçi, 2020:1). Covid-19 Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından 11 Mart 2020 tarihinde küresel salgın olarak ilan edilmiştir (Samur, 2020:437). CNN Türk'ün 19 Aralık 2020 tarihli haberine göre dünya genelinde toplam

76.133.030 vaka, 21.043.213'ü aktif vaka, 106.721 kritik vaka olduğu belirtilmiştir. Ayrıca 1.683.907 kişi ise Covid-19 nedeni ile hayatını kaybederken sağlığına kavuşan hasta sayısı ise 53.405.910 kişi olarak kayıtlara geçmiştir.

2.2. Türkiye'de Covid-19 Pandemisi

Ülkemizde 11 Mart 2020 tarihinde ilk Covid-19 vakası görülmüş ve hastalığın yayılmasını önlemek için bazı eylemler hayata geçirilmiştir. Pandemi nedeniyle ülkemizde hemen hemen her sektör etkilenmiş ve bu yönde ülke genelinde salgın planı düzenlenerek toplumun her kesimini kapsayan önleyici tedbirler alınmıştır (Samancı, 2020:392). Sağlık Bakanlığı başta olmak üzere ülke genelinde İl Sağlık Müdürlüklerince salgın ile ilgili fiyasyon ekipleri kurularak salgının yayılımını engellemek için yurt genelinde aşamalı olarak tedbirler alınmaya başlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığınca pandemi ile mücadelede sosyal ve toplumsal önlemler alınarak süreç etkin ve hızlı bir şekilde yürütülmüştür. Ülke genelinde vatandaşların topluca bulunacağı alanlarda virüsün buluşma riskine yönelik tedbirler alınmıştır. Kamu ve özel sektörde esnek ve dönüşümlü mesai, evden çalışma gibi alternatif uygulamalar hayata geçirilmiş (Türkiye Bilimler Akademisi, 2020:31), ülke genelinde seyahat kısıtlamaları uygulanmış ve salgının ciddi boyutlara ulaştığı ülkelere sınırlar kapatılmıştır. Türkiye'de ilk vaka çıktıktan sonra virüsten korunma ile ilgili 14 kural, Sağlık Bakanlığı ve İl Sağlık Müdürlüklerince sosyal medya platformları başta olmak üzere bütün yayın organlarından yayınlanmıştır. Covid-19 nedeni ile kurulan Bilim Kurulu Üyeleri geleneksel medya araçları ve dijital platformlarda gerekli bilgilendirmeleri aralıksız olarak yapmıştır. Sağlık Bakanlığınca virüsün görüldüğü ilk günden itibaren sürekli olarak basın toplantıları düzenlenmiş ve kamuoyu; maske, sosyal mesafe ve temizlik kurallarına uyması konusunda bilgilendirmiştir (Çınar ve Oğuz, 2020:5). CNN Türk'ün 19 Aralık 2020 tarihli haberine göre Türkiye genelinde toplam 1.982.090 vaka, 210.928'ü aktif vaka, 5.707 kritik vaka olduğu belirtilmiş olup 17.610 kişinin ise Covid-19 nedeni ile hayatını kaybettiği açıklanmıştır. Sağlığına kavuşan hasta sayısı ise 1.753.552 kişi olarak kayıtlara geçmiştir.

2.3. Dijital Platformlarda Covid-19 Pandemisi

Sosyal medya platformları ve kitle iletişim araçları her geçen gün bireylerin günlük hayatında daha etkili rol almaktadır. Geleneksel medyanın yerini alan sosyal medya platformları aracılığıyla ulaşılan bilgiler kimi zaman toplumun algısına yanlış yön vermektedir (Sarman, Tuncay ve Sarman, 2020:71). Dolayısıyla bilgiyi doğru kaynaktan edinmenin önemi ortaya çıkmaktadır. Bilhassa sosyal medya platformları ve internet ağı ile servis edilen yalan haberlerin oluşturduğu bilgi dezenformasyonu Covid-19 ile mücadele noktasında alınan tedbirleri olumsuz yönde etkilemektedir. Bireylerin her koşulda güvenilir bilgiyi resmi kurum ve kuruluşların yönettiği platformlardan temin etmesi gerekmektedir. Bu nedenle bireylerin toplumsal panik ve güvensizlikten uzak tutularak sağlıklı bilgi edinme ve gerçekçi önlem alabilme gibi donanımlara daha kolay sahip olacağı düşünülmektedir. Pandemi sürecinde sosyal medya platformları aracılığı ile

yetkisiz kişilerin manipülatif ve dezenformatif bilgi paylaşımında bulunması vatandaşların yanlış bilgilenebilmesine neden olmuştur. Bu süreçte Sağlık Bakanlığı başta olmak üzere ilgili kurum ve kuruluşların kamuoyu ile doğru bilgiyi paylaşması son derece önemlidir. Salgın boyutuna taşınan Covid-19 ile mücadelede en önemli adım; dijital ortamlarda yer verilen sayısal verilerin kamuoyu ile doğru platformlar aracılığı ile paylaşımıdır. Dünya genelinde ve ülkemizde web teknolojileriyle birlikte sosyal medya platformlarının kullanım oranı incelendiğinde; ortaya çıkan verilerin hedef kitleye, kitle iletişim araçları ve sosyal medya platformları aracılığıyla ulaştırılması kurum ve kuruluşlara güçlü bir seçenek sunmuştur (Türkiye Bilimler Akademisi, 2020:47).

3. Yöntem ve Bulgular

Yapılan bu çalışmada 11.03.2020 – 11.04.2020 tarihleri arasında; Ordu İl Sağlık Müdürlüğü ve Giresun İl Sağlık Müdürlüğü'nün Instagram platformları, araştırma tekniklerinden içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Çalışmada öncelikle analiz edilecek konu seçilmek suretiyle analiz edilecek kategoriler oluşturulmuş ve örneklem olarak iki kurum seçilmiştir. İlgili kurumların Instagram profilinden elde edilen veriler niceliksel olarak tablo halinde sunulmuş ve bu verilerle sosyal medya kullanım oranı ve etkinliğine ilişkin niteliksel yargılara varılmıştır. İlgili kurumların Instagram platformlarından yapılan paylaşımlar; Anma/Kutlama, Bilgilendirme, Duyuru, Farkındalık ve Uyarı gruplarında ele alınmıştır. Bu kategoriler ise ilgili kurumların Instagram profilleri aracılığı ile yaptığı paylaşımlar üzerinden hareketle, çalışmanın 4.1. bölümünde yapılan tanımlamalara göre yazar tarafından oluşturulmuştur. Çalışma kapsamında elde edilen veriler doğrultusunda; bahse konu kurumların Instagram platformları aracılığıyla Covid-19 pandemi sürecinde yaşanan bilgi kirliliğini ortadan kaldırarak doğru bilgiyi, kurumların resmi organlarından paylaşacak şekilde yönetilmesine ilişkin öneriler sunulmuştur.

Her iki kurumun da belirtilen gruplar bazında yapmış olduğu paylaşımların sayıca farklı olduğu, çalışmanın bulguları arasında yerini almıştır. Örnek olarak Ordu ve Giresun İl Sağlık Müdürlüklerinin farkındalık nitelikli grupta yapmış oldukları paylaşımların sayısı eşit olmakla birlikte, diğer gruplar bazında Giresun İl Sağlık Müdürlüğü daha fazla paylaşım yapmıştır. Bu durum Giresun İl Sağlık Müdürlüğü'nün ilgili platformu çok daha aktif ve etkin kullanma eğilimi içerisinde olduğunu göstermektedir

3.1. Amaç

Bu çalışmanın amacı; Ordu İl Sağlık Müdürlüğü ve Giresun İl Sağlık Müdürlüğü'nün sosyal medya platformları arasında yer alan Instagram platformunun kullanım biçimini ele alarak Covid-19 pandemi sürecinde hedef kitleye yönelik sağladığı katkıları incelemektir. İçerik analizi yöntemi uygulanan bu çalışmada bahse konu kurumların Instagram platformundan elde edilen verilerin çalışmanın genelinde, belirtilen amaç kapsamında kullanılabilir nitelikte olduğu düşünülmektedir. Çalışma Covid-19 pandemi sürecinde her iki kurumun internet teknolojileri ve sosyal medya mecralarını

hedef kitleye doğru bilgiyi, doğru zamanda ve doğru kaynaktan ileterek hedef kitle üzerinde farkındalık yaratacak şekilde daha efektif ve daha profesyonel bir biçimde kullanılmasına yönelik öneriler getirmek amacıyla hazırlanmıştır.

3.2. Sınırlılıklar

Çalışmanın analizi 19.12.2020 tarihinde yapılmış olup Ordu İl Sağlık Müdürlüğü ve Giresun İl Sağlık Müdürlüğü'nün Instagram platformları incelenmiştir. Çalışma tarihi itibarıyla bahse konu sosyal medya platformunda yapılan paylaşımlara ait yorum, beğeni, görüntülenme sayıları, paylaşımların platforma eklenme ve kaldırılma durumuna göre değişkenlik gösterebilmektedir.

Çalışmanın sınırlılıkları aşağıda belirtilmiştir:

- Çalışmada Ordu İl Sağlık Müdürlüğü ve Giresun İl Sağlık Müdürlüğü örneklem olarak seçilmiştir.
- Ordu İl Sağlık Müdürlüğü ve Giresun İl Sağlık Müdürlüğü tarafından kullanılan ve sosyal medya platformlarının en popülerleri arasında yer alan Instagram platformu, çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.
- Çalışma Ordu İl Sağlık Müdürlüğü ve Giresun İl Sağlık Müdürlüğü'nün Instagram platformundan 11.03.2020 – 11.04.2020 tarihleri arasında yapılan paylaşımları incelenmiştir.

Adı geçen kurumlardan elde edilen bilgilerin diğer il sağlık müdürlüklerine genellenemeyecek olması çalışmanın sınırlılığını oluşturmaktadır.

Çalışmada esas alınan kurumların Ordu İl Sağlık Müdürlüğü ve Giresun İl Sağlık Müdürlüğü olarak seçilmesinin nedeni; iki ilin birbiri ile çok yakın ilişkiler içinde olması, nüfusun demografik yapısı ile illerin ekonomik, coğrafi ve kültürel özelliklerinin benzerlik göstermesidir.

Çalışmanın konusu olarak Instagram platformunun tercih edilmesinin en önemli nedeni her geçen gün artan kullanım oranıdır. Sosyal medya denildiğinde akla gelen önemli platformlardan Facebook ve Twitter'a göre daha genç bir platform olan Instagram, diğer köklü platformlara nazaran büyük bir ivme ile kullanıcı sayısını artırmıştır. Ülkemizde Şubat 2020 tarihi itibarıyla 2004 yılında kurulan Facebook'un kullanıcı sayısının 37 milyon olduğu, 2006 yılında kurulan Twitter'ın kullanıcı sayısının ise 11,8 milyon olduğu belirtilmiştir (Bayrak, 2020). Yine aynı kaynağın verilerine göre 2010 yılında kurulan Instagram'ın ülkemizdeki kullanıcı sayısının 38 milyona ulaşmış olması çalışmada Instagram platformunun esas alınmasında etkin rol oynamıştır.

4. Ordu İl Sağlık Müdürlüğü ve Giresun İl Sağlık Müdürlüğü'nün Instagram Kullanımına Genel Bir Bakış

Sosyal medya platformları günümüzde bireylerin vazgeçemediği bir ihtiyaç unsuruna dönüşmüştür. Sosyal medya platformları arasında yer alan Instagram, filtreleriyle birlikte gündelik hayatın rengini yakalayıp fotoğraf ve videoların paylaşıldığı bir mecra olarak

kullanıcılarının karşısına çıkmaktadır. Kurum ve kuruluşların sosyal medya platformlarında yer almaları, hedef kitle ile daha hızlı etkileşim sağlayabilmeleri adına oldukça önemlidir. Bu nedenle birçok kurum ve kuruluşların da kullanmayı tercih ettiği Instagramın her geçen gün kullanım oranı hızla artmaktadır. Pandemi döneminde özellikle sağlık kuruluşlarının sosyal medya platformlarında yer alması ve toplumun her kesimini etkileyecek olan bilgilendirme, uyarı ve duyuru gibi bilgi akışının bu platformlar aracılığı ile sağlanması ve hedef kitleye hızlı bir şekilde ulaşılabilmesi yadsınamayacak bir önem arz etmektedir.

Tablo 1: Ordu İl Sağlık Müdürlüğü ve Giresun İl Sağlık Müdürlüğü'nün Instagram Platformunun Genel Görünümü

Kurumun Adı	Hesap Adı	Hesap Onayı	Takip	Takipçi	Gönderi
Ordu İl Sağlık Müdürlüğü	orduilsaglik	Yok	42	1700	1288
Giresun İl Sağlık Müdürlüğü	giresunism	Yok	300	1332	1691

Sosyal medya platformları veri alışverişinin yapılmasına ve bilgilerin hızla yayılmasına olanak tanıyan platformlardır (Tarhan, 2012:84). Pandemi döneminde bazı sosyal medya platformlarında salgın ile ilgili birçok habere rastlamak mümkündür. Dolayısıyla bu mecralarda yetkili ve yetkisiz kurum ve bireyler tarafında da birtakım veriler servis edilmektedir. Türkiye’de sağlık kuruluşlarının sosyal medya platformlarını kullanması, salgının her aşamasında doğru bilginin yetkili kuruluşlar aracılığı ile hedef kitleye aktarılması açısından son derece önemli bir husustur. Araştırmada Ordu İl Sağlık Müdürlüğü ve Giresun İl Sağlık Müdürlüğü'nün Instagram profilleri ele alınarak, Covid-19'un ülkemizde ilk görüldüğü tarih olan 11.03.2020 ile 11.04.2020 tarihleri arasında ilgili platformdan yapılan paylaşımları incelenmiştir. Yukarıdaki tabloda her iki kurumun Instagram platformunun genel görünümü ele alınarak; hesap bilgisi ve bu hesapların onaylı olup olmaması, takipçi ve takip edilen profil sayıları ile platformda yapılan gönderi sayıları belirtilmiştir.

4.1. Pandemi Döneminde Ordu İl Sağlık Müdürlüğü ve Giresun İl Sağlık Müdürlüğü'nün Instagram Platformundan 11.03.2020 – 11.04.2020 Tarihleri Arasında Yapılan Paylaşımların Gruplarına Göre Değerlendirilmesi

Çalışmanın bu kısmında Ordu İl Sağlık Müdürlüğü ve Giresun İl Sağlık Müdürlüğü'nün, Instagram platformundan 11.03.2020 – 11.04.2020 tarihleri arasında yapılan paylaşımları gruplarına göre incelenmiştir. Yazar tarafından yapılan gruplandırmalara ilişkin açıklamalara aşağıda yer verilmiştir.

Duyuru: Kurum ve kuruluşların yapmış olduğu hizmetlere ilişkin gerek metinsel, gerek görsel materyalleri hedef kitlesine duyurmak için yaptığı çalışmalardır (Zavalı, 2020:85).

Bilgilendirme: Kurum ve kuruluşların bazı konularda toplumun bilgi sahibi olması için konu ile ilgili yaptığı açıklamalardır.

Farkındalık: Güncelliğini koruyan mevcut bir duruma odaklanılmasını ve içsel tecrübelerin gözlemlenerek farkında olunması durumu olarak tanımlanmaktadır.

Uyarı: Yaşanan bir konu ya da durumla ilgili olarak dikkat çekmek için ifade edilen metin, görsel vb. iletilerdir.

Anma/Kutlama: Takvim yılı içinde yer alan belirli gün ve haftalarda düzenlenen anma ve kutlama etkinlikleridir.

Ordu İl Sağlık Müdürlüğü Instagram Profilinden 11.03.2020 – 11.04.2020 Tarihleri Arasında Yapılan Paylaşımların Gruplarına Göre Değerlendirilmesi

Ordu İl Sağlık Müdürlüğü, Instagram profilinden 11.03.2020 – 11.04.2020 tarihleri arasında 110 paylaşım yaparak Covid-19 salgını başta olmak üzere yukarıda da söz edilen içeriklere ilişkin paylaşımlarda bulunmuştur. Yapılan paylaşımlar gruplandırılarak ele alındığında; bahse konu tarihler arasında Ordu İl Sağlık Müdürlüğü'nün Instagram profilinden 'Uyarı' grubunda 40 paylaşımında bulunduğu görülmüştür. Uyarı grubunu 27 paylaşım ile 'Bilgilendirme', 24 paylaşım ile da 'Farkındalık' grubu takip etmektedir. Ordu İl Sağlık Müdürlüğü'nün Instagram profilinden en az paylaşım yaptığı grup ise 11 paylaşım ile 'Duyuru', 8 paylaşım ile da 'Anma/Kutlama' grubu olduğu görülmüştür. Konuya ilişkin gruplandırma aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 2: Ordu İl Sağlık Müdürlüğü'nün Instagram Platformundan Yapılan Paylaşımların Gruplarına Göre Dağılımı

Paylaşım İçeriği	Paylaşım Sayısı	Paylaşım İçeriği	Paylaşım Sayısı
Anma/Kutlama	8	Bilgilendirme	27
Duyuru	11	Farkındalık	24
Uyarı	40	-	-

Çalışmada ele alınan 11.03.2020 – 11.04.2020 tarihleri; Covid-19 pandemi döneminde bulaşın en hızlı olduğu dönemlerin başında gelmektedir. Toplumun belirsiz bir sürece doğru sürüklendiği bilgi edinilen kaynakların güvenilirliğinin teyit edilemediği ve panik ortamının hakim olduğu bir dönemde başta Dünya Sağlık Örgütü, ülkemizde ise Sağlık Bakanlığı olmak üzere resmi organlar kitleler üzerinde hakimiyetini arttıran bilgi kirliliğini ortadan kaldırmak adına geleneksel ve yeni medya organları ile toplumu bilinçlendirmeye odaklı birtakım çalışmalar gerçekleştirmiştir.

Çalışma içerisinde ele alınan her iki kurum da hedef kitlesinin bazı gruplar çerçevesinde bilinçlenmesine yönelik paylaşımlarda bulunmuştur. Yukarıdaki tablo incelendiğinde ise Ordu İl Sağlık Müdürlüğü'nün, Instagram profili aracılığı ile 'Uyarı' grubunda 40 paylaşım yaparak Covid-19 ile ilgili bazı bilgileri görsel, metinsel olarak ve video formatı ile hedef kitlesine ulaştırabilme çabası içerisinde olduğu gözlemlenmiştir.

Giresun İl Sağlık Müdürlüğü Instagram Profilinden 11.03.2020 – 11.04.2020 Tarihleri Arasında Yapılan Paylaşımların Gruplarına Göre Değerlendirilmesi

Giresun İl Sağlık Müdürlüğü Instagram profilinden 11.03.2020 – 11.04.2020 tarihlerinde toplamda 180 paylaşımda bulunmuştur. Yapılan paylaşımlar gruplarına ayrıldığında en fazla paylaşım yapılan 76 paylaşım ile 'Bilgilendirme' grubunda yer almıştır. Bahse konu tarihlerde bilgilendirme grubunda yapılan paylaşımları; 50 paylaşım ile 'Uyarı' grubu, 24 paylaşım ile ise 'Farkındalık' grubu izlemektedir. Giresun İl Sağlık Müdürlüğü'nün Instagram profilinden en az paylaşım yapılan grup ise 'Anma/Kutlama' (11) ve 'Duyuru' (19) gruplarıdır. Konuya ilişkin gruplandırma aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 3: Giresun İl Sağlık Müdürlüğü'nün Instagram Platformundan Yapılan Paylaşımların Gruplarına Göre Dağılımı

Paylaşım İçeriği	Paylaşım Sayısı	Paylaşım İçeriği	Paylaşım Sayısı
Anma/Kutlama	11	Bilgilendirme	76
Duyuru	19	Farkındalık	24
Uyarı	50	-	-

Yukarıdaki tabloda Giresun İl Sağlık Müdürlüğü'nün Instagram platformundan çalışmaya esas tarihler arasında Covid-19 ile ilgili yapılan paylaşımları incelenmiştir. Bilgilendirme grubunda yapılan 76 paylaşım ile uyarı grubunda yapılan 50 paylaşım; pandeminin sağlık, ekonomik ve sosyal açıdan evrensel çaptaki önemine dikkat çekmektedir. Hedef kitlesine doğrudan ulaşmayı amaçlayan Giresun İl Sağlık Müdürlüğü'nün, ilgili platformda 11.03.2020 – 11.04.2020 tarihleri arasında yaptığı toplam 180 paylaşım ile Covid-19 konusunda gereken hassasiyeti gösterdiği ve bu paylaşımlar ile halkı bilinçlendirmeyi amaçladığı düşünülmektedir. Aynı zamanda bahse konu tarihler arasında diğer gruplarda da yapılan paylaşımların şeffaf bir hizmet anlayışıyla kurumun hedef kitlesiyle paylaşılması ilgili kurumun Instagram platformunun çalışmanın konusu ile bağlantılı olarak aktif ve bilinçli bir ilkeyle yönetildiğini de göstermektedir.

4.2. Pandemi Döneminde Ordu İl Sağlık Müdürlüğü ve Giresun İl Sağlık Müdürlüğü'nün Instagram Platformundan 11.03.2020 – 11.04.2020 Tarihleri Arasında Yapılan Paylaşımların Sayılarına Göre Değerlendirilmesi

Çalışmanın bu bölümünde Ordu İl Sağlık Müdürlüğü ve Giresun İl Sağlık Müdürlüğü'nün, sosyal medya platformları arasında yer alan Instagram platformu üzerinden yapılan paylaşımlar sayılarına göre değerlendirilerek platformun kullanım etkinliği incelenmiştir. Yapılan paylaşımlar tarihsel olarak gruplandırılarak her iki kurumunda 11.03.2020 – 11.04.2020 tarihleri arasında yapılan paylaşımları Tablo 1 ve Tablo 2 de gösterilmiştir. Her iki kurum açısından bahse konu tarihler arasında, Instagram platformu aracılığıyla kurumların hedef kitlesine sunmuş olduğu hizmetleri ve yaptığı çalışmaları takipçileriyle ne sıklıkta paylaştığı incelenmiştir.

Ordu İl Sağlık Müdürlüğünün 11.03.2020 – 11.04.2020 Tarihleri Arasında Instagram Platformundan Yapılan Paylaşımların Sayısı

Tablo 4: Ordu İl Sağlık Müdürlüğünün Instagram Platformundan Yapılan Paylaşımların Sayılarına Göre Dağılımı

Tarih	Paylaşım	Tarih	Paylaşım	Tarih	Paylaşım
11.03.2020	6	22.03.2020	9	02.04.2020	1
12.03.2020	3	23.03.2020	4	03.04.2020	7
13.03.2020	3	24.03.2020	8	04.04.2020	2
14.03.2020	2	25.03.2020	9	05.04.2020	2
15.03.2020	0	26.03.2020	3	06.04.2020	3
16.03.2020	4	27.03.2020	5	07.04.2020	5
17.03.2020	2	28.03.2020	4	08.04.2020	0
18.03.2020	4	29.03.2020	4	09.04.2020	2
19.03.2020	2	30.03.2020	1	10.04.2020	0
20.03.2020	4	31.03.2020	3	11.04.2020	0
21.03.2020	4	01.04.2020	4	-	-

Yukarıdaki tabloda da belirtildiği gibi Ordu İl Sağlık Müdürlüğü Instagram platformundan 11.03.2020 – 11.04.2020 tarih aralığında 110 paylaşım yapmıştır. 22 ve 25 Mart 2020 tarihlerinde yapılan 9’ar paylaşım, Ordu İl Sağlık Müdürlüğünün Instagram platformunda en fazla paylaşım yaptığı tarihler olarak çalışmaya eklenmiştir. Bahse konu tarihler arasında yapılan paylaşımlar değerlendirildiğinde 30 Mart ve 2 Nisan 2020 tarihlerinde Ordu İl Sağlık Müdürlüğü Instagram platformundan sadece 1’er paylaşım yapıldığı görülmüş olup; bu tarihler en az paylaşım yapılan günler olarak çalışmaya dâhil edilmiştir. Ayrıca 15 Mart, 8 – 10 – 11 Nisan 2020 tarihlerinde de Ordu İl Sağlık Müdürlüğü Instagram platformundan herhangi bir paylaşım yapılmadığı görülmüştür.

İl genelinde sağlıkta en yetkili kurum İl Sağlık Müdürlüğü olarak bilinmektedir. Pandeminin ülkemizde görülmeye başladığı dönem çalışmada esas alınan tarihin başlangıcı olup bu dönemde birçok yayın organında pandemi sürecinin nasıl yürütüleceği ve bu süreçte halkın Covid-19’dan ne şekilde korunacağı ile ilgili haberler yer almıştır. Sosyal medya platformlarında da pandemi süreci ile ilgili birçok veriye rastlamak mümkündür. Ancak pandemi ve benzeri durumlarda insan sağlığının tehlikeye girdiği dönemlerde gerçeği yansıtmayan haberler neticesinde kaygı, endişe ve panik gibi birçok durumla karşılaşabilmekteyiz. Dolayısıyla resmi kurum ve kuruluşların halkı en doğru iletişim araçlarıyla bilgilendirmeleri önemli bir ihtiyaçtır. Son dönemlerde sosyal medya platformlarının kullanımının, geleneksel medya organlarına nazaran artmış olması kurum ve kuruluşlar açısından oldukça önemlidir. BBC’nin 02.07.2020 tarihli haberine göre

Türkiye’de sosyal medya platformlarının kullanıcı sayısının 54 milyona ulaşmış olması (24.12.2020) göz önünde bulundurulursa; başta sağlık kuruluşları olmak üzere diğer kamu kurum ve kuruluşlarının da pandemi ile ilgili uyarı, duyuru, bilgilendirme ve farkındalık nitelikli halk sağlığı için önem arz eden hususları bu platformlar aracılığıyla hedef kitleye doğrudan iletebilmesi sosyal medyanın gücünü gözler önüne sermektedir. Yukarıdaki tabloda verilen bilgiler incelendiğinde Ordu İl Sağlık Müdürlüğü'nün bahse konu tarihler arasında bazı günlerde paylaşım yapmadığı görülmüş olup bu hususun pandemi sürecinin önemi göz önünde bulundurulduğunda doğru bir yaklaşım olmadığı düşünülmektedir. Toplum için ehemmiyet taşıyan böyle durumlarda gerek sosyal medya gerekse geleneksel medya platformlarının aktif ve etkin biçimde kullanılması, hedef kitlenin doğru bilgiye en güvenilir kaynaktan ulaşması sağlanmalıdır.

Giresun İl Sağlık Müdürlüğü'nün 11.03.2020 – 11.04.2020 Tarihleri Arasında Instagram Platformundan Yapılan Paylaşımların Sayısı

Tablo 5: Giresun İl Sağlık Müdürlüğü'nün Instagram Platformundan Yapılan Paylaşımların Sayılarına Göre Dağılımı

Tarih	Paylaşım	Tarih	Paylaşım	Tarih	Paylaşım
11.03.2020	16	22.03.2020	8	02.04.2020	8
12.03.2020	7	23.03.2020	1	03.04.2020	10
13.03.2020	6	24.03.2020	7	04.04.2020	12
14.03.2020	9	25.03.2020	5	05.04.2020	2
15.03.2020	4	26.03.2020	6	06.04.2020	4
16.03.2020	6	27.03.2020	3	07.04.2020	7
17.03.2020	4	28.03.2020	3	08.04.2020	3
18.03.2020	5	29.03.2020	4	09.04.2020	5
19.03.2020	6	30.03.2020	2	10.04.2020	2
20.03.2020	8	31.03.2020	4	11.04.2020	5
21.03.2020	5	01.04.2020	3	-	-

Tablo 5’te gösterildiği gibi Giresun İl Sağlık Müdürlüğü'nün Instagram platformunda 11.03.2020 – 11.04.2020 tarihleri arasında toplamda 180 paylaşım yaptığı görülmüştür. Yapılan paylaşımlar kategorilerine bakılmaksızın paylaşım sayılarına göre gruplandırılmıştır. Giresun İl Sağlık Müdürlüğü Instagram platformunda, ülkemizde Covid-19’a ilişkin ilk vakanın görüldüğü tarih olan 11.03.2020’de 16 paylaşım yapmıştır. Bu tarih ilgili platformda en çok paylaşım yapılan gün olarak çalışmaya dâhil edilmiştir. Pandeminin dünya genelinde etkisini göstermesi ve ülkemizde de gündeme gelmesi bütün kurum ve kuruluşları harekete geçirmiştir. Giresun İl Sağlık Müdürlüğü'nün, pandeminin ehemmiyetine özen göstererek 11.03.2020 tarihinden itibaren ilgili platformu bahse konu

tarihler arasında, Ordu İl Sağlık Müdürlüğünün Instagram platformuna göre daha aktif olarak kullandığı görülmüştür. Yine aynı tarihler arasında Giresun İl Sağlık Müdürlüğünün Instagram platformunda en az paylaşım yaptığı tarih 1 paylaşım 23.03.2020 olarak çalışmaya dâhil edilmiştir.

Sonuç

Yeni bir iletişim modeli olan sosyal medya platformları etkili ve yaygın bir etkileşim ağına sahiptir. Resmi kurumlar icra ettikleri faaliyetlerin hedef kitlesine hızla ulaşabilmesi bakımından sosyal medya platformlarını tercih etmektedir. Hedef kitlenin anında geri bildirimde bulunabilmesi her iki taraf açısından da önem arz etmekte olup bu platformlar aracılığıyla elde edilen geri bildirimler kurumların sosyal medyaya olan ilgisini artırmaktadır. Covid-19 pandemisinin görülmesiyle birlikte ivme kazanan sosyal medya kullanımı literatürde tamamlanan ve hala üzerinde çalışılmakta olan bazı akademik çalışmalara dayanak teşkil etmektedir. Çalışma kapsamında Ordu İl Sağlık Müdürlüğü ve Giresun İl Sağlık Müdürlüğünün 11.03.2020 – 11.04.2020 tarihleri arasında sosyal medya ağlarından biri olan Instagram platformu incelenmiş ve araştırma sonucunda genel hatları çizilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın sonucunda; her iki kurumun da Instagram platformunda hedef kitle üzerinde uyarıcı nitelikli ve farkındalık oluşturacak paylaşımlarda bulunduğu gözlenmiştir. Çalışmanın pandemi sürecinin ilk bir aylık zaman dilimini kapsadığı göz önünde bulundurulduğunda, Ordu İl Sağlık Müdürlüğünün bu tarih aralığında yapmış olduğu 110 paylaşımın Giresun İl Sağlık Müdürlüğünün yapmış olduğu 180 paylaşıma nazaran yetersiz olduğu düşünülmektedir. Yetkili kurum ve kuruluşların pandemi döneminde sosyal medya platformları aracılığıyla kamuoyunu bilinçlendirme çalışmalarına hız vermesinin ve güncel bilgileri hedef kitle ile paylaşmasının, toplumun içinde bulunduğu kaotik ortamın kontrol altında tutulmasına yardımcı olabileceği düşünülmektedir. Bu nedenle kurumların sosyal medya platformları aracılığı ile yaptığı paylaşımlar her zaman güncelliğini korumalıdır. Aynı zamanda kurumlar, sosyal medya platformlarında yapılacak olan paylaşımların platformun teknik özelliğine uygun olarak yapılmasını sağlamalıdır. Kurumların sosyal medya platformlarını daha etkin ve faydalı bir biçimde kullanabilmesi için bu konuda geniş bir vizyon ve misyona sahip olmaları gerekmektedir. Pandemi, savaş ya da halkın güvenliğinin tehlikeye gireceği bazı olağanüstü hal durumlarında bireyler doğru bilgiyi edinme uğraşı içindeyken, kaynağı belli olmayan ve gerçeği yansıtmayan bazı bilgiler geleneksel ve yeni medya organlarında her zaman karşımıza çıkabilmektedir. Her dakikanın önemli olan bu tip durumlarda toplumun galeyana duygusuyla hareket etmesi olasıdır. Şu an içinde bulunduğumuz Covid-19 pandemi döneminde sağlık kuruluşlarının sosyal medya platformlarında aktif yer alması hedef kitle açısından bir şans olarak değerlendirilmektedir. Covid-19 pandemisine ilişkin hedef kitlesini bilgilendirme amacı güden Ordu İl Sağlık Müdürlüğü ve Giresun İl Sağlık Müdürlüğünün ilgili sosyal medya platformundaki güncel bilgi paylaşımını daha yoğun ve tutarlı olacak şekilde yapması gerektiği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Asan, A. (2012), *Eğitimde Bir Yeni Yönelim Alanı: Sosyal Medya*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Bayrak, H. (2020), *İnternet Kullanımı ve Sosyal Medya İstatistikleri*, <https://dijilopedi.com/2020-dunya-internet-sosyal-medya-ve-mobilkullanim-istatistikleri/> (Erişim Tarihi 19.02.2020).
- Bayrak, H. (2020), *Dünya İnternet, Sosyal Medya ve Mobil Kullanım İstatistikleri – 2. Çeyrek*, <https://dijilopedi.com/2020-dunya-internet-sosyal-medya-ve-mobil-kullanim-istatistikleri-2-ceyrek/> (Erişim Tarihi 19.12.2020).
- Bayrak, H. (2020), *2020 Türkiye İnternet Kullanımı ve sosyal Medya İstatistikleri*, <https://dijilopedi.com/2020-turkiye-internet-kullanimi-ve-sosyal-medya-istatistikleri/> (Erişim Tarihi 19.02.2020).
- Boyd, D. ve Ellison, N. (2007), Social Network Sites: Definition, History and Scholarship, *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13 (1), 210.
- Çınar, F. ve Oğuz, M. (2020), Türkiye'nin Covid-19 Pandemisine Yönelik Stratejilerinin Swot Analizi ile Değerlendirilmesi, *Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 1-11.
- Durmuş, K. S. (2020), Sosyal Medya Kaynaklı Olayların Geleneksel Haber Mecralarında Kullanımı, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (42), 218-236.
- Erkek, S. (2016), Kamu Kurumlarında Sosyal Medya Kullanımı: Sağlık Bakanlığı Örneği, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35, 141-150.
- Hekimoğlu, H. (2019). *Sosyal Ağlarda Mahremiyetin Dönüşümü: Instagram Örneği*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- <https://www.cnnturk.com/corona-virusu-haberleri> (Erişim Tarihi 19.12.2020).
- <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-53259275> (Erişim Tarihi 19.12.2020).
- Kazaz, M. ve Tümen, E. (2013), *Tanıtım Amaçlı Sosyal Medya Kullanımı: Gençlik ve Spor Bakanlığı Örneği*, Konya, 1. KOP Bölgesel Sempozyum Kitabı.
- Konor, B. (2016), *Facebook Aracılığıyla Teşhir Edilen ve Dikizlenen Gündelik Hayat*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Samancı, V. M. (2020), Birinci Basamak Sağlık Hizmetleri ve Pandemi Süreci, *Konuralp Tıp Dergisi*, 12 (1), 391-393.
- Samur, S. (2020), Covid-19 Pandemi Sürecinde Ankara'daki Devlet Üniversitelerinin Instagram Kullanımları Üzerine Nicel Bir Araştırma, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7 (6), 436-457.
- Sarman, A. ve Tuncay, S., Sarman, E. (2020), Covid-19 Pandemi Sürecinde Medyanın 3-18 Yaş Arasındaki Çocuklar Üzerindeki Olumsuz Psikolojik Etkisinin Önlenmesi, *Van Sağlık Bilimleri Dergisi*, 13, 69-75.
- Subölen, S. (2020), Covid-19 Pandemi Sürecinde Stresle Baş Etme Yöntemi Olarak Sosyal Medyada Mizah Olgusu: cezmikalorifer ve saykodelipaylaşımlar İsimli Instagram Hesaplarının Analizi, *Bilişim Teknolojileri Online Dergisi*, 11 (42), 123-142.
- Tarhan, A. (2012), Büyükşehir Belediyelerinin Sosyal Medya Uygulamalarına Halkla İlişkiler Modellerinden Bakmak, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 35, 79-101.
- Tiftikçi, İ. (2020), *Covid-19 Pandemi Sürecinin Acil Tıp Asistanlarının Eğitimine ve İş Gerginliğine Etkisi*, Akdeniz Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Türkiye Bilimler Akademisi (2006), *Covid-19 Pandemi Değerlendirme Raporu*, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Yayın No:34, TÜBA Raporları, ISBN: 978-605-2249-43-7.
- Vural, B. A. ve Bat, M. (2010), Yeni Bir İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi'ne Yönelik Bir Araştırma, *Journal of Yaşar University*, 5, 3348-3382.
- Yavuz, C. ve Zavalısız, H. B. (2020), *Yerel Yönetimlerin Kurumsal İmajında Sosyal Medya*, Ankara: Detay Yayıncılık.

Yeşilorman, M. ve Koç, F. (2012), Yerel Yönetimlerde E-Devlet Uygulamaları ve Yerel Demokrasiye Katkıları, *İnönü Üniversitesi, Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi II*, 769-783.

Yüksel, F. (2005), Bilgi Teknolojileri ve Yerel Yönetimler, *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 10, 247-259.

Zavalsız, H. B. (2020), *Yerel Yönetimlerde Kurumsal İmajın Gelişmesinde Sosyal Medyanın Rolü Ordu Büyükşehir Belediyesi ve Altınordu Belediyesi Örneğinde*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

GÜNEY DAL'IN "FABRİKADA BİR SARAYLI" ROMANI ÜZERİNE POSTMODERN BİR İNCELEME

Mustafa KARABULUT¹

Melek GÜLCÜ²

ÖZ

Postmodernizm, modernizme karşı bir tepki olarak ortaya çıkan bir akım olup modernizme ait fikirlerin ve teorilerin çoğunu reddeder. Postmodernizm, toplumlardaki sosyal ve politik hususlarda da görülmesine rağmen, genel olarak sanat, edebiyat, felsefe, kültür, mimari, sinema, tiyatro ve fotoğraf vb. alanlarda çıkar. Postmodernizm, edebiyatta özellikle roman türünde belirgin biçimde görülür. Güney Dal, Türk edebiyatında önceleri toplumcu-gerçekçi bir sanat anlayışıyla romanlar kaleme almıştır. Yazar, daha sonraları bu çizgisinden uzaklaşarak postmodern bir çizgiye yönelir. Yazarın önemli eserlerinden olan *Fabrikada Bir Saraylı*, kimlik sorunsalı izleği çerçevesinde yazılmıştır. Bu bakımdan bu eser, bir arayışın ve kayıp benliğin izlerini sürmektedir. Bu romanda Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu yıllarda ülkeden ayrılmak zorunda kalan Osmanlı soylusundan söz edilir. Bu romanda postmodern romanlarda çokça görülen unsurlar dikkat çeker. Güney Dal, bu eserinde üstkurmaca, metinlerarasılık, karnavallaştırma, dezenformasyon, arayış, ironi vb. unsurları kullanır. Bu makalede amaç, Güney Dal'ın *Fabrikada Bir Saraylı* adlı romanındaki postmodern unsurları tespit edip yorumlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Güney Dal, Fabrikada Bir Saraylı, Postmodernizm, Postmodern Roman.

THE POSTMODERN ANALYZE OF THE NOVEL NAMED "FABRİKADA BİR SARAYLI" BY GÜNEY DAL

ABSTRACT

Postmodernism is a trend that emerges as a reaction to modernism and rejects most of the ideas and theories of modernism. Although postmodernism can be seen in social and political issues in societies, it is generally used in art, literature, philosophy, culture, architecture, cinema, theater and photography, etc. exists in areas. Postmodernism is evident in literature, especially in the genre of novel. Güney Dal previously wrote novels with a socialist-realistic sense of art in Turkish literature. The author then turns away from this line and turns to a postmodern line. One of the important works of the author, *Fabrikada Bir Saraylı* was written within the framework of the identity problematic. In this respect, this work traces a search and the lost self. In this novel he is forced to leave the country during the years he founded the Republic of Turkey referred to the Ottoman nobility. In this novel, the elements seen in postmodern novels draw attention. In this work, Güney Dal is engaged in metafiction, intertextuality, carnivalization, disinformation, search, irony, etc. uses the elements. The aim of this article is to identify and interpret the postmodern elements in Güney Dal's novel *Fabrikada Bir Saraylı*.

Keywords: Güney Dal, Fabrikada Bir Saraylı, Postmodernizm, Postmodern Novel.

---

¹ Prof.Dr., Adıyaman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mkarabulut@adiyaman.edu.tr

² Doktor, melek.gulcu@hotmail.com

Giriş

Postmodernizm sözcüğü, ‘modern’ kelimesine ‘post’ ön ekinin getirilmesiyle oluşan genel olarak ‘modern sonrası’ anlamında kullanılan bir sözcüktür. Bu kelimedeki ‘-izm’ eki bağlandığı sözcüğü bir düşünce veya sanat akımı olduğunu gösterdiğinden dolayı, modern sözcüğü artık bu çağa ait anlamında değil; bir sanat ve düşünce akımı manasında kullanılacaktır (Menteşe, 1992: 217). Tanımlanması güç bir kavram olan postmodernizm hakkında karmaşık ifadeler de dikkat çeker. Postmodernizm, kimine göre modern sonrası, kimine göre modernizmin doğurduğu, kimine göre de modernizmden esinlenen bir akım, şeklinde algılanmıştır (Timur, 2017: 3).

Gencay Şaylan, postmodernizmi içinde yarışan farklı eğilim ve yaklaşımların yer aldığı, sınırları belli olmayan bir alan olarak düşünmek (Şaylan, 2009: 34) gerektiğini ifade eder. Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere postmodern söylem, sınırları kesin olmayan bir yapıdır. Postmodernizmin temelinde çok seslilik vardır (Özsevgeç, 2017: 138). Bunu yazarların çoğulcu anlatımı çokça kullanmaları ve benlik parçalanmasına yer vermeleri ile açıklamak mümkündür. Çünkü postmodernizmde teklik yerine çokluk vardır. Postmodernizm söylemleri çokça önemser. Hatta söylemlerin çokluğu ve çeşitliliği için Rus edebiyat kuramcısı Mihail Bakhtin, karnaval ve diyaloji gibi kavramları kullanır (Sağlık, 2017: 74). Dolayısıyla postmodern düşünce kaynağını çoğulculuktan alır. Onda tek ve mutlak olana yer verilmez. Örnek olarak postmodern sayı tablosunda “bir” sayısı yer almaz. Tablo “iki” ile başlar (Ecevit, 2011: 68). Lyotard postmodernizm ve postmodernite gibi terimlerle açıklanan süreci, modernitenin reddedilmesi değil, onun yeniden yazılması (1991: 8-9) olarak ifade eder. Ayrıca Lyotard düşüncenin sürekli kendini yenilemesi ve yeni durumların olanaklarını yaratması gerektiğini söyler (2013: 121).

Postmodernizm, 20. yüzyılının ikinci yarısında modernitenin eleştirisi olarak kendisine yeni bir söylem alanı açar (Sazyek, 2002: 493). Sanat ve edebiyatta da postmodernizmin yeni açılımları kendini gösterir. Bu akım, dokunduğu edebi türlerde ciddi değişiklikler yapar. Özellikle romanda bu husus daha belirgindir. Postmodern romanda, nesnel gerçeklikten uzaklaşılarak farklı bir algı yer alır. Bu bağlamda nedenselliğin de yapısı değişir. Çünkü nedenselliğin kaynağı olarak çoğulcu bakış açısı ve kurmacanın kendisi ön plana çıkar. Postmodern romanda tarih ile tarih dışı, dinsel ile dindışı, olgu ile tasavvur, her şey, her değer, birbirine karşı üstünlüğünü veya alçaklığını kaybeder ve eşitlenir. Bu da insandaki “gerçeklik” algısının yitimine, en azından sarsılmasına yol açar. Sözü edilen “gerçeklik yitimi”nin, modernizmin ve modern romanın iddiası olan tarihsel, olgusal ve deneysel gerçekliğin yitimi anlamında kullanıldığı bilinmelidir (Narlı, 2009: 122). Postmodernist tarzda kaleme alınmış romanlarda özellikle şu yöntem ve yönelimler vardır:

1. Üstkurmaca,
2. Metinlerarasılık (pastiş, gülünç dönüştürüm, parodi),
3. Çoğulculuk,
4. Polisiye/gerilim,
5. Karnavallaştırma,
6. Dezenformasyon,

7. Tarihe yönelme,
8. Arayış izleği,
9. Kimlik sorunsalı
10. Bilinçaltı ve bilinçdışıılık,
11. İmge/sembol/metafor
12. Entrika ve gizem
13. İroni,
14. Taklit,
15. Parçalanma,
16. Oyunsuluk,
17. İç gerçeklik
18. Okur merkezlilik

Batı'da modernizmden postmodernizme geçişin önemli temsilcileri arasında Roland Barthes, Umberto Eco, Georges Perec, Italo Calvino, Paul Auster, Vladimir Nabokov, A. Robbe Grillet, Milan Kundera vb. isimleri saymak mümkündür. Türk edebiyatında postmodernizm, Batı'dakinden farklı bir gelişim gösterir. "Batıda modern sonrasını ifade eden postmodern kavramı, Türk edebiyatında modern olanla bir arada görülür" (Baş, 2011: 390). Türkiye'de postmodernizmin ne zaman ve nasıl başladığı üzerinde değişik görüşler vardır. Bu akımın Türkiye'de 1990'larda ciddi anlamda görülmeye başladığını söylemek yanlış olmaz. Dilek Doltaş, Türk edebiyatında postmodern edebiyat algısında farklılıklar olduğunu (Doltaş, 2003: 31) söylerken, Yıldız Ecevit ise Türk edebiyatında postmodernizmin geç kalmasında sanatçıların realizmi gerçekliğin tek anlatım yolu olarak görmelerinin de etkisi olduğunu ifade eder (Ecevit, 2001: 30).

Türkiye'de postmodern romanın ilk ciddi yansıması Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* romanında görülür. Atay'dan sonra Orhan Pamuk'u anımsamamak olmaz. Pamuk, *Benim Adım Kırmızı*, *Kara Kitap*, *Kar*, *Kırmızı Saçlı Kadın* vb. romanları kaleme alır. Bu isimlerden başka bu tarzda roman yazan bazı sanatçılar şunlardır: Bilge Karasu (*Gece*, *Troyoda Ölüm Vardı*), Süreyya Evren (*Kanlar Ülkesinde Karnaval*, *Postmodern Bir Kız Sevdim*), Hasan Ali Toptaş (*Bin Hüzünlü Haz*, *Gölgesizler*, *Beni Kör Kuyularda*), Metin Kaçan (*Ağır Roman*, *Fındık Sekiz*), İhsan Oktay Anar (*Puslu Kıtalar Atlası*, *Kitabü'l Hiyel*), Pınar Kür (*Bir Cinayet Romanı*), Adalet Ağaoğlu (*Bir Düşün Gecesi*), İnci Aral (*Yeni Yalan Zamanlar I*), Latife Tekin (*Sevgili Arsız Ölüm*), Buket Uzuner (*İki Yeşil Su Samuru*, *Kumral Ada Mavi Tuna*, *Uzun Beyaz Bulut ve Gelibolu*).

Bazı eserlerinde postmodern yapı gösteren bir yazar da Güney Dal'dır. 11 Ağustos 1944 tarihinde Çanakkale'nin Gelibolu ilçesinde dünyaya gelen Dal, 1972'de Almanya'ya göç eder. O, 1980 ile 1982 yılları arasında, Berlin'de Anadil adında sadece 6 sayı yayımlanabilen bir dergi çıkarır. Yazarın ilk romanı 1976'da *İş Sürgünleri* adıyla basılır. Yazarın diğer eserleri ise, *Memeleri Büyüyen İşçi* (1976), *E-5* (1979), *Fabrikada Bir Saraylı -ya da Şimdi Tango Zamanı-*, *Kılları Yolunmuş Maymun* (1988), *Gelibolu'ya Kısa Bir Yolculuk* (1994), *Sabri Mahir'in Ring Kıyısı Akşamları* (1998), *Aşk ve Boks* (2003), *Küçük "g" Adında Biri* (2003) isimlerini taşımaktadır. Dal'ın ayrıca *Buzul Döneminden Haberler* (1983), *Yanlış Cennetin Kuşları* (2004) adlı hikâye kitapları mevcuttur.

Türk edebiyatında, modernist ve postmodernist ögelerin birbirine harmanlandırılmasıyla ortaya çıkan avangardist çizgi içinde (Ecevit, 2011: 92) bir yazar olan Güney Dal, 1981’de yayımlanan *Fabrikada Bir Saraylı* adlı romanında okuyucuları gizemli ve bir o kadar da sıradışı olan Saraylı Ethem’in sırrını çözmeye, Türk asıllı Alman gazeteci Tansu Çağlar’ın benlik arayışını bulmaya davet ediyor.

Fabrikada Bir Saraylı -ya da Şimdi Tango Zamanı-, kimlik sorunsalı bağlamında kimliğini oluşturmak isteyen Türklere, Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu yıllarda ülkeden ayrılmak zorunda kalan Osmanlı soylusundan söz eden bir romandır. Bu eser, bir benlik arayışının, romanıdır. Klasik ve modern romanların aksine postmodern romanlarda olay örgüsünü özetlemek oldukça zordur. Modern metinlerde kronolojik bir sıra ve mantıksal bir düzen içeren olay örgüsü postmodern metinlerde birbirinden kopuk, parçalı, karmaşık, determinizmden yoksun bir yapı arz etmektedir. “Zorunlu Bir Ön Söz”le başlayan *Fabrikada Bir Saraylı* toplam on sekiz bölümden oluşur -her bölüm, anlatılan muhtevaya uygun olarak kendine özgü başlıklar taşır- ve yine “Zorunlu Bir Son Söz”le biter. Romanın yapısıyla alakalı şaşırtıcı ilk ögeler yazara göre zorunlu ya da gerekli sayılan bu “ön söz / son söz”lerdir. Romanı oluşturan bölümler içerisinde anlatılan olayların rastgele sıralandığı, monolog, bilinç akışı veya geriye dönüşler nedeniyle olay akışının kesintiye uğradığı, anlatıların yarım bırakılarak başka bir anlatıya geçildiği, ana bölümle alakasız alt başlıkların olması nedeniyle postmodern olay örgüsü niteliği taşıdığı söylenebilir.

Romanın yazarı Güney Dal olsa da romandaki kurgunun, olay örgüsünün mimarı Türk asıllı Alman bir gazeteci olan Tansu Çağlar’dır. Bu “story”i oluştururken bambaşka emellerle yola çıkan Tansu Çağlar ne yazık ki hedefine ulaşamayarak pes etmiş ve yazarın “İkinci Kuşak” konulu araştırmasında işine yarayacağını düşündüğünden bin bir zahmetle hazırladığı “Saraylı Ethem” hikâyesini Güney Dal’a vermiştir.

1. FABRİKADA BİR SARAYLI’DA OLAY ÖRGÜSÜ

Roman, Tansu Çağlar’ın kendi iç sesiyle konuşmasıyla başlar. Fakat bu konuşma birden yarım bırakılarak Saraylı Ethem’in tanıtılmasına, yaşadığı trajikomik öyküye geçilir. Saraylı Ethem, yedi yıldır aynı fabrikada çalışan, çalışkanlığı ile ustabaşlarının ve patronların dikkatini çeken kendi halinde bir fabrika işçisidir. Fabrikanın iki katlı yurdunda kalmaktadır. Bir süre sonra Tansu Çağlar, Saraylı Ethem’i araştırmak için fabrika yurdunda gelir. Burada Yönetici Kemal’le anlaşarak fahiş bir fiyat karşılığında- iki haftalık geceleme için 200 mark- yurttan kalmaya başlar. Böylelikle Ethem’in uzun yıllar kaldığı bu yaşam alanını tanıma ve onun hakkında detaylı bilgiler edinebilme fırsatı yakalamış olur. Söylediklerine göre Ethem yaşı elliye geçmiş, Fransa, İngiltere gibi Avrupa ülkelerini dolaşmış, yaşlı bir Osmanlı hanedanı üyesinin Zürih’teki evinde boğaz tokluğuna yıllarca bahçıvan olarak çalışmış, yetmişli yılların başında Berlin’e gelmiş, AEG’nin Wedding’teki dinamo yapım atölyelerinden birine niteliksiz işçi olarak girmiş, aynı fabrikada yıllarca yorulmadan, şikayet etmeden, her türlü güçlüğü katlanarak çalışmış biridir.

Tansu Çağlar, Ethem’in oda arkadaşı Ali Gürcü ile konuşur. Yaklaşık otuz yaşında, sokak ağzıyla konuşan köylü kökenli bir Anadolu işçisi olan Ali Gürcü, Ethem’in

oldukça bakımlı, saçına, sakalına, bıyığına boya yapan, ayna karşısında saatler geçirip kokular, pomatlar sürünen, çiçeklere aşırı derecede düşkün, İngilizce ve Fransızcayla yazılmış kitapları okuyabilen, kültürlü, romanın ismine yakışır tam bir saraylı İstanbul beyefendisi olduğunu söyler.

Yönetici Kemal'e göre Ethem ilk bakışta "Türk" tanımlamasına uymayan bir görünüşe sahiptir. Zira kırılmış saçlarına rağmen güzel ve alımlı bir yüzü, ütülü kıyafetleri, herkesle konuşmak istemeyen edası olan göngörmüş, efendi biridir. Ethem, fabrikada en çok Kemal'le konuşur, Kemal'in yurdun zemin katındaki bir bölümde karısı ve çocuklarıyla yaşadığı haneye konuk olur.

Sonraki kısımlarda anlatıcı-yazar Tansu Çağlar'ın Mehmet Harman'la yaptığı konuşmalar ön plana çıkar. Burada anlatıcı, diğer bölümlerden farklı olarak Mehmet Harman'dır. Saraylı Ethem'in Kreuzberg'e taşınmasına yardım eden, fabrika yurdunda Ethem'i gören son kişidir. Harman; otuz beş yaşında, bol ve kara burma bıyıklı, yassı burunlu olup fabrikada kaynak işçisi olarak çalışmaktadır. Doğma büyüme İstanbulludur. Fakat olayları bir İstanbul beyefendisi edasıyla değil külhanbeyi ağzıyla anlatır. Zira argo ve küfür kullanmaktan çekinmez. On beş yıldır Berlin'de olan Mehmet Harman, Almanya'ya gelmeden önce dolmuş şoförlüğü yaparak geçimini sağlar. Yazar konuşmayı Mehmet Harman'ın odasında yapar. Saraylı Ethem'den, yaşamı boyunca kendisine yararı dokunmamış hayırsız bir oğul tavrıyla ve de saygısıyla bahseder. Onu uzaktan seyredilen ve saygı duyulması gereken bir baba gibi görür. Bir gün birlikte Ethem'in yerini kimsenin bilmediği, gizli tuttuğu bir meyhaneye- Bodos Amca'nın Meyhanesine- giderler. Mehmet Harman burada Saraylı Ethem'in hem inanılmaz derecede çok içmesine hem de entelektüel birikimine çok şaşırır. Bodos amca ile Ethem birbirlerine bakıp bakıp "C'est la vie³ Bodos Efendi, C'est la vie Ethem Bey" der, uzun süre hiç konuşmadan rakılarını yudumlar, Baudelaire'den Fransızca şiirler okuyup Hafız Burhan'dan gazeller söylerler. Harman'a göre davranışlarında herhangi bir sıradışılık yoktur. Hatta bazı arkadaşların söylediği gibi tango söyleyip koridorlarda dolaşmasına hiç tevatur etmemiştir. Saraylı Ethem'in zıvanadan çıkmasına sebebiyet verenler aslında haymdaki⁴ bu dövücü arkadaşlardır. Bunlardan biri de Edirneli Köse Osman'dır...

Daha sonra yazarın, Ethem'i dövenlerden biri olduğu iddia edilen Köse Osman ile olan diyalogları anlatılır. Yazar-anlatıcı Tansu Çağlar olayın ayrıntılarını öğrenmek için Köse Osman'a yaklaşmak ister. Ancak çevresindekiler yazarı itekleyerek tehdit ederler. Bu tatsız olaydan sonra Köse Osman'la konuşma umudunu yitiren yazarın odasına sabahın ikisine doğru aniden Köse Osman girer. Saraylının dövülme hikâyesi için onca ardından koşturduğu Köse Osman bir şeyler anlatmaya gelmiştir. Osman'ın amacı aslında bir nevi günah çıkartmak, vicdanını rahatlatmaktır. Daha önce defalarca konuşmayı denemiş ancak haymdakiler ona gözdağı vererek korkutmuşlardır. Saraylı Ethem'i dövenin Köse Osman olduğuna yönelik dedikoduların çoğalması, Mehmet Harman'ın da kendisine bir iki yumruk atması üzerine soluğu yazarın yanında alır. Köse Osman'a göre Saraylı Ethem son zamanlarda delicelikler yapmaya başlamıştır. Ortalığa küfürler savurmakta,

³ C'est la vie: Bu hayat madaradır.

⁴ Haym: Alm. *Heim*'den. Almanya'da Türklerin yaşadığı, konakladığı yer. Yine Almanya'da işçi yurtları; yabancı işçiler için bekâr evleri.

günlerce işe gitmemekte, bir hafta boyunca yatağından çıkmamaktadır. Yatağının içinde Almanca olmayan bir gavurcayla bağıra çağıra birtakım şiirler okur. Daha sonraları da tango söyleme krizleri gelir ve olur olmaz yer ve zamanlarda tangolar söylemeye, herkesi tangoya çağırmaya başlar. Bu garipliklere ilaveten en pahalı elbiseçilerden çeşit çeşit takımlar, kostümler alır. Üstelik aldığı bu pahalı giysileri bir iki defa giydikten sonra çöpe atar. Bu durum elbette haymdaki arkadaşlarının gücüne gidiyordu. Sekiz yıl boyunca gık bile demeden, bir kez bile krank⁵ yazılmadan firmada çalışıp duran Ethem'in neden bu şekilde davrandığına kimse anlam veremez. Haymdakilerin amacı aslında gürültü yaptığından olsa gerek Ethem'in gözünü korkutmaktı. Köse Osman, Ethem'e vurmadığını söylemektedir. Vurduysa bile sadece bir tekme, bir yumruk darbesidir. Onun da değip değmediği şüphelidir. Bu yüzden kendisinin suçsuz olduğunu, Tansu Çağlar'dan gazetesinde adının geçmemesini ister.

Daha sonra yazar, yurttan ayrılmadan önce son bir kez Yönetici Kemal'in yanına uğrar. Burada kendi iç sesiyle konuşur ve Almanya'daki Türk işçilerin analizini yapar: Bu sıkıcı, duvarlarında hala kurşun izleri, şarapnel yaraları taşıyan savaş artığı yapıda yazarı kendine çeken, insancıl hiçbir yan yoktur. Bu adamlar, uygarlığın göbeğinde karabasanlarla dolu bir kışla hayatı yaşar. Amaçları sadece mark kazanmak, biriktirmektir. Başkalarını sevmeye, saymaya, duygulanmaya kapalıdır. Bütün hayatları yemek yemek, fabrikaya gitmek ve uyumaktır. Fabrika dışında başka hayatları yoktur. İçlerinden bir ikisi bu tekdüzeliğin dışına çıkmak ister ancak birbirlerinden çekinip yapamazlar. Saraylı Ethem'e kızgınlıkları aslında bu nedenlerden dolayıdır. *Kendi donuk buzlu cehennemlerinde onun bir Ekvator kuşu gibi renkli kişiliğini kabullenememişlerdi.*(s.69)⁶

Daha sonra anlatıcı-yazar Tansu Çağlar fabrika yurdundan ayrılır, tek odalı, mutfaklı, duşu da olan konutuna gelir. Posta kutusundan aldığı şefin iki satırlık kartı moralini bozar. Kartta, Türkiye'den gelecek bir bakanın iki gün sürecek kentteki toplantı ve incelemelerini izlemesi gerektiği yazar. Tansu Çağlar havaalanına bakanı karşılamaya gider. Yazar karşılaştığı Türk gazeteci arkadaşlarına yönelik olumsuz eleştirilerde bulunur. Zira bu gazetecilerin kültür ve eğitim düzeyleri oldukça alt seviyelerdedir. On beş yıldır Almanya'da yaşadıkları halde Almancalarını ilerletemezler. Yazar ve diğer meslektaşları bakanı kalacağı otele kadar izler. Otelde izlenimlerini ve bakanın Berlin'e gelme nedeni üstüne yaptığı açıklamaları not ettikten sonra havaalanında ve otelde çektiği fotoğraflarla birlikte şefine götürür. Şef notları ve fotoğrafları incelemek yerine bakanlara yönelik olumsuz gözlemlerini ağırbaşlı bir eleştiriden yoksun olarak anlatır. Şef, bu defa da Saraylı Ethem'e yönelik ağır, bayağı diye nitelendirilebilecek eleştirilerde bulunur ve ondan "serseri" diye söz eder. Burada Tansu Çağlar'ın Türkçeye karşı gösterdiği hassasiyet dikkatlerden kaçmaz.

Tansu Çağlar burada Türk arkadaşlarıyla iletişim kuramadığından yakınıdır. Bu durumu Türkçesinin yetersiz olmasına bağlar. Ulusçu, Türkçeci kimliğiyle tanıdığımız Tansu Çağlar, büyük bir azimle Türkçe sözlüklerden kelime

⁵ Krank, TDK'ye göre; 1. Bir motorda bilyelerin doğrusal hareketini dairesel harekete çeviren dingil. 2. Sac, çinko, dökme demir, bakır vb. borunun yönünü değiştirmeye yarayan kıvrım. Bu anlamlarının dışında, bizim için esas geçerli olan anlamı ise Almancada "hasta" sıfatıdır.

⁶ Güney, Dal, *Fabrikada Bir Saraylı*, Eksik Parça Yayınları, İstanbul, Eylül 2016. Alıntılar romanın bu baskısına aittir.

ezberlemeye çalışır. Romanda yazarın, benlik arayışının ilk izleri bu bölümde sezilir. Yazar, Türk ve Alman kimliği arasında köşeye sıkışmış gibidir. Dil problemi içini kemirmektedir. Şefi, her fırsatta Türkçesinin yetersiz olduğunu, yaptığı haberlerin lisanını kimsenin anlayamayacağını söyler. Bunun üzerine Türkçesini geliştirmeye özen göstermek dışında Alman vatandaşlığına geçip Türkçeyi yabancı dil olarak kullanıp kullanmama arasında gidip gelmektedir. Sabine, Tansu Çağlar'ın kız arkadaşı olup yazardan yaşça epey büyüktür. Aslında evlidir. Kocasını Klaus'tan dört yıldır ayrı olsa da resmen boşanmamıştır. Ulrich adında bir oğlu vardır.

Olayların kronolojik olarak ilerlemediği *on birinci bölümde* anlatıcı yazar, Kreuzberg'de yaşayan Türklerin kişisel ve toplumsal her türlü kıpırtıları konusunda bilgilenecek isteyenlerin -başta Tansu Çağlar olmak üzere- başvurduğu bir kaynak olan Adanalı Kitapçı Hasan ile görüşür. Berlin'in "Vahşi Batısı" olarak bilinen Kreuzberg'deki hiç kimsenin yapmaya cesaret edemediği tarzda bir kitapçı dükkânı işletir. Kitapçı Hasan, kitap satışları yeterli olmadığı için sigara, bira, küçük şişelerde alkollü içkiler, meşrubat ve türkü kasetleri de satar. Kitapçı Hasan, Saraylı Ethem'in evinin Dresdener Strasse'nin oralarda fabrika eskisi bir binada olduğunu söyler. Ancak yazar belirtilen adreste Ethem'in izini bulamaz.

Daha sonra Tansu Çağlar, Sabine, Klaus ve Ute, Mittos'un meyhanesinde bir araya gelirler. Ute, Klaus'un yeni bayan arkadaşıdır. Klaus'la aynı okulda öğretmenlik yapar. Sabine ve Klaus'un tuhaf ilişkileri, aralarında anlaşılmayan türden bir sevgi vardır. Sabine hâlâ Klaus'un soyadını taşır. Kendilerini çok yalnız hissettiklerinde yılda bir kere birkaç günlüğüne yan yana gelirler. Romanın bu bölümünde geriye dönüşler yapılarak Sabine ve Klaus'un evliliklerinin ilk yıllarına dönülür. Sabine ve Klaus öğrenciyken evlenir. Altmışların ortalarında hem balayı yapmak hem de Klaus'un Arjantin'deki akrabalarını ziyaret etmek için üç haftalığına Buenos Aires'e giderler. Fakat işler planladıkları gibi gitmez ve bir buçuk ay kalırlar. Evliliklerinin çatırdaması ilk bu olayla başlar. Zira Sabine döner, Klaus bir iki ay daha kalır. Klaus'un amacı Arjantin'den Küba'ya gitmek, Castro ve Che Guevara ile tanışma fırsatı yakalamak, Güney Amerika devriminde rol almak, Boliviya dağlarında savaşmak, gerillacılık yapmaktır. Sabine bu durumu kabul etmez ve Berlin'e döner. Ancak tekrar barışırlar. Sonraları bir iki kere evlilikleri tekrar tehlikeye girer. Bu sırada Klaus felsefeden, Sabine de pedagojiden mezun olur. Klaus'un sorumsuzca davranması ve Çin'de çalışan bir arkadaşının önerisine uyup bir buçuk aylığına Çin'e gitmesi Sabine'yi çileden çıkarır. Klaus'un nerede, nasıl davranacağını bilmemesi, çocuk gibi hareket etmesi gibi nedenlerden dolayı hem Sabine'yle sorun yaşar hem de öğretmenlikte üç okul değiştirir.

Klaus, Türklerin de Yahudileşmeye başladıklarına dair bir görüş ortaya atar. Klaus bunu Tansu Çağlar'daki benlik arayışıyla bağdaştırır. Tıpkı Yahudiler gibi Almanya'daki Türklerin de atalarını, köklerini soruşturma kaygısına düştüklerini söyler. Hatta Saraylı Ethem konusunu dağıtıp karmaşık yollara saptırarak Yahudiler ve Avrupa'daki işçi Türklerle arasında ilişki kurar. Klaus'un Türkler ve Yahudiler arasında kurduğu benzerlikler, yaptığı tespitleri içeren konuşması yazar Güney'in gelmesiyle son bulur. Tansu Çağlar'a göre Güney, yüz çizgilerini ağzından çıkan sözlerle göre yönetmeyi, kendisini önemsetmeyi bilir. Berlin'deki Türklere bölgesel yayın yapan bir radyo programında röportajlar yaparak para kazanır. Şimdilerde ise Almanya'daki ikinci kuşak Türkler üstüne bir roman yazmayı düşünmektedir. Bu

yüzden Güney, Tansu Çağlar ile buluşup konuşmak, “İkinci Kuşak” sorunları üstüne tartışmak isteğini belirtir ve ortamdan uzaklaşır.

Tansu Çağlar, meyhaneden çıktıktan sonra Sabine’nin Klaus’la birlikte yaşadığı eve giderler. Yazar-anlatıcı Tansu Çağlar’ın Sabine’yle ilişki yaşadığı dikkatlere sunulur.

Yazarın Saraylı Ethem’in izini bulma çabası devam eder. Tansu Çağlar, Dresdener Sokağı’nda, 106 numaralı evin avlusunda çöp bidonlarını karıştıran nineyle karşılaşır. Hafızası gelip giden Nine, Saraylı’yı tanımıyordur fakat Türk-Alman tarihine yönelik anıları ilgi çekicidir. Yazara, nineyi hoş görmesi gerektiğini, kendisinin de Türk olduğunu söyler. Daha sonra Bayan Kross’un insanı tedirgin eden kokusuna aldırmandan koluna girip onu odasına götürür. Daha sonra yazarın kendi iç sesiyle konuştuğu, kendisiyle yüzleştiği, iç dünyasında çalkantılarla boğuştuğu görülür.

Daha sonra Üzeyir adlı kişi ile karşılaşırız. Bu kişi, cüceye yakın kısa boylu, yaşı kırkı aşkın, Anadolu’dan kopup gelmiş bir köylüdür. On yıldır oturduğu binada yönetici olmadığından binaya yönelik küçük ödemeleri, tadilatları yapar. Saraylı Ethem’i tanıyan Üzeyir, yazarı onun odasına götürür. Daha sonra elindeki maymuncukla kapıyı kolaylıkla açar. Ethem’in odası mutfığa dönüştürülmüş bir aralık ve odadan oluşur. Saraylı Ethem avluya inen taş merdivenlerden düşmüş ve hastaneye kaldırılmıştır. Bu yüzden odada yoktur. Yazar, Üzeyir’in şaşkın bakışlarına aldırmandan odanın genel görüntüsünü çizer. Tansu Çağlar’ın gözüne, Saraylı’nın kitaplarını, gazetelerini karıştırmaya koyulduğu sırada meşin kaplı bir defter çarpar. Ali Gürcü’nün gözünde Ethem’i casus yaptıran bu defterdir. Üzeyir’in bira getirmek için evine gittiği bir anda defteri belindeki çukurluğa yerleştirip kemerini de iyice sıkır. Sonra tekrar odayı incelemeye koyulur. Onca zamandır “Saraylı Ethem” diye nitelediği kişinin gerçek adının ETHEM SARIOSMAN olduğunu, somyanın altına sokulmak istenmiş fakat sokulamamış fes rengi meşin bavulun üstündeki yazıdan anlar.

Daha sonra yazar uzun zamandır ihmal ettiği anne ve babasının yanına gider. Aslında anne ve babası kırgındır. Geriye dönüşlerin yapıldığı bu bölümde yazar yirmi yıl öncesine döner ve Berlin’deki bu ilk evlerine taşınmalarını, yeni eşyalar almalarını, lise çağlarında arkadaşlarıyla dünyanın muhtelif yerlerine yaptıkları yolculukları, üniversite yıllarında ayrı eve taşınmak için babasıyla yaşadığı çatışmaları, kesin dönüş için yapılan hazırlıkları, önce kız kardeşinin sonra da yazarın evden ayrılışını anlatır.”Şimdi”ye döndüğünde yazar ve ailesi sürekli televizyon izleyerek ve hiç konuşmadan yemeklerini yerler. Yazar bir süre daha baba evinde kalır ve tekrar uğrayacağını söyleyerek evden ayrılır.

Yazar, sonra Saraylı Ethem’in meşin kaplı defterini okur. Defterde acıklı bir aşk öyküsü yazılıdır. Büyük boy not defterine yeni Türkçe harflerle yazılmış olanları geçirir. Eski Türkçe harflerle yazılmış olanları da noktalı bölümlerle gösterir. Bu aşk öyküsünü⁷ şu şekilde özetlemek mümkündür: Vak’ıa Necdet Feridun’un arkadaşına, Haydarpaşa İskelesinden Fener’e kadar süren yolculukları sırasında içine düşen sevda macerasını anlatmasıyla başlar. Necdet Feridun ve ailesi,

⁷ Romandaki aşk öyküsü, Saffet Nezihi’nin *Zavallı Necdet* adlı romanından alıntıdır. (Beyaz Balina Yay., İstanbul 2005).

hemşiresinin rahatsızlığından dolayı yeni bir semte, Fener'e, taşınırlar. Ev halkı evin yerleştirilmesiyle uğraşırken kendisi de İstanbul'a inerek vakit geçirir. Tam iki hafta sonra perşembe günü istasyona gitmek için evden ayrıldığı sırada yanlarında bulunan pembe köşkün önünde eşya yüklü iki öküz arabası görür. Aradan iki ay geçer. Validesi ve hemşiresini pembe köşkten çıkarken görür. Annesi köşkün kızlarını ve annesini öve öve bitiremez fakat Necdet Feridun evliliği düşünmediğinden anlatılanlara kayıtsız kalır. Bir gün tesadüfen pencerenin panjurlarını açar ve duyduğu musiki karşısında şaşkınlığını gizleyemez. Piyanoyu -Mozart'ın bir valsini- kendinden geçerek dinler. Necdet Feridun, artık İstanbul'a pek az inmeye başlar. Sabahları yataktan kalkar kalmaz pencerenin önüne oturuyor, gözlerini pembe köşke dikerek orada bir hayal arar. Bu hal akşama kadar devam eder. Akşam olduğu zaman piyano başlar, nağmeler, feryatlar, şikâyetler, kahkahalar ortalığa yayılırdı. Bir süre sonra pembe köşkün oğulları, Meliha Hanım'ın büyük biraderi Ferit Saffet Bey, hemşiresine talip olur. Söz kesildikten iki gün sonra aldığı bir zarf üzerine pembe köşke gider. Ancak duydukları karşısında dehşete düşer. Zira Meliha'ya talip olan biri vardır ve bu zat Necdet Feridun'un Mektebi Sultani'de altı sene tahsil gördüğü İbrahim Şinasi Bey'dir. Meliha'nın pederi bunu oğlu Ferit Saffet'ten öğrenmiş, müstakbel damadı araştırmak için Necdet Feridun'u çağırmıştır. Necdet Feridun sonrasını hatırlamaz. Köşkün kapısından girerken gözleri kararır, başı döner ve bir ölü gibi oracığa düşüp uzanır. Meliha ve İbrahim Şinasi'nin nikâhı haziran ayında yapılır. Necdet de uğradığı felaketten sonra aşkını gömmek, ebediyen ölüme mahkûm etmek için Bursa'ya gider. Döndüğünde ıstırabından hiç renk vermeden onlarla beraber güler, vakit geçirir, saadetlerini tebrik eder. Bu suretle yaşayış iki ay devam eder. Ancak ters giden bir şeyler vardır. Zira Meliha gün geçtikçe Necdet Feridun'a sokulmaya başlar. Bunun üzerine Necdet ziyaretlerini seyrekleştirir. Zira Meliha'nın nazarında kendisine karşı şiddetli bir sevda vardır. Bir sabah Meliha yavaş yavaş Necdet Feridun'un odasına gelir ve bir buse kondurur. Sonrasında Necdet de karşı koyamaz. Olaylar Necdet'i derinden etkiler ve bu duruma daha fazla dayanamayarak intihar eder. Necdet'in ölmeden önce kim olduğu belirtilmeyen arkadaşına yazdığı mektup İbrahim Şinasi tarafından verilir. (Saraylı Ethem'in defterinde eski Türkçe ile yazılmış bu mektup bölümüne rastlayan onlarca sayfa yırtılmış, üzerleri kırmızı bir tükenmez kalemle defalarca karalanmıştır.) Tam dört sene sonra bu acıklı hikâyeye yeni bir fasıl eklenir. Necdet Feridun'un esrarengiz arkadaşıyla İbrahim Şinasi Bey, Beyoğlu'nda bir mağazada karşılaşırlar. İbrahim Şinasi Bey'in yanında sarı saçlı, mavi gözlü melek gibi bir çocuk vardır. Fakat çocuk inanılmaz şekilde Necdet Feridun'a benziyordu. Çocuğun adı Haldun Fikret'ti. İbrahim Şinasi Bey, çocuğun öz babasının kendi olduğunu zannetmekte, Necdet Feridun'a benzemesinde bir art niyet beslememektedir. Kerimesi Meliha Hanım'ın vefatı üzerine Bebek'te Necdet'in validesi ile birlikte yaşamaktadır. *Aşkır Evrensel Olan*'da Tansu Çağlar, Saraylı'nın defterindeki bu acıklı aşk öyküsünü, bir aşk serüveni olarak geliştirip geliştirmemekte kararsızdır. Bu yüzden bu bölümde yazarın iç sesi, kendini sorgulayışı vardır. *Meşin Kaplı Defterin Sonunda Bir Garip Dua* alt başlığında yazar artık kararını vermiş, Saraylı story'sini bir aşk serüvenine dönüştürecektir. Bunun üzerine Kitapçı Hasan'a tekrar uğrar. Eski Türkçe yazıları okuyabilecek birilerini tanıyıp tanımadığını sorar. Kitapçı Hasan'ın yönlendirmesiyle Krezburg'da aynı zamanda bakkal işleten bir cami hocasıyla anlaşarak defterin son bir iki sayfasını okutur. Böylece Ethem'in kim

olduğuna dair önemli bilgiler edinir. Saraylı Ethem diye bilinen Ethem Sarıosman, İsviçre’de Lozan şehrinde Haldun Fikret Bey’in evlerinin kâhyalığını ve bahçelerinin bahçıvanlığını yapmıştır. Son olarak da Meliha Hanım’a, Necdet Feridun Bey’e, Müzehher Hanım’a, Necdet Bey’in validesine ve kıymetli efendisi Haldun Fikret Bey’e rahmet ve dua okur.

Tansu Çağlar ve şefi gazeteye ilan toplayabilmek için uğraşırlar. Merkeze gelen telekte önemli bir haberden- Avrupa’daki ilk Türk kapalı çarşısından- bahsedilir. Yazı: “Dün Viyana kapılarından döndük ama bugün Berlin’i fethettik.” diye başlar. Bursa’dan Mehter Takımı getirilmiş, Kıbrıs Türk Federe Devlet Başkanı, Başkonsolos açılışa şeref konuğu olarak katılmıştır.

Daha sonra yazar-anlatıcı Tansu Çağlar’ın günlükleri ile karşılaşırız:

21 Aralık 197...

Tansu Çağlar kötümser, çaresiz, umutları tükenmiş, içinde bulunduğu vaziyetlerden ötürü ironik bir biçimde eleştirel, özgüvenini ve benlik saygısını kaybetmiş bir tip olarak çizilir.

1 Aralık 197...

Yazar isteksiz de olsa Sabine ve Klaus’la birlikte akşam sekiz gibi Mittos’un Meyhanesine giderler. Klaus yine engin bilgisiyle mütamadiyen konuşup durur. Gece yarısına doğru hep birlikte Sabine’nin evine gelirler.

23 Aralık 197...

Son zamanlarda artık uç noktalara varan yazarın kendinden nefret etmesi, kendini aşağılaması sayrılığı Noel şarkılarından olsa gerek azalmıştır. Yazar bu günlüğünde geriye dönüş yaparak çocukluğunu, çocukluğundaki noelleri hatırlar. Öğle yemeğini yedikten sonra dışarı çıkar. Yolda Mehmet Harman’la karşılaşır. Ona Saraylı Story’sini henüz tamamlamadığı yalanını söyler. Bunun üzerine hiçlik ve başarısızlık duygusu tekrar açığa çıkar.

25 Aralık 197...

Tansu Çağlar, noelde Sabine’nin evindedir. Klaus’un da gelmesiyle kutsal geceyi geçirmek üzere yanlarına Ulrich’i de alarak Mittos’un Meyhanesine giderler.

27 Aralık 197...

Yazar hayatıyla ilgili önemli kararlar alır. Bunlardan en önemlisi mesleğiyle ilgili olarak aldığı kararlardır. Bundan sonra herhangi bir Türk gazetesinde çalışmayacak, kendine Alman bölgesel gazetelerinden birinden iş arayacaktır. Ayrıca Saraylı Ethem story’sinden de vazgeçmiştir. Az da olsa alacaklı olduğu için gazeteyi arar. Bu sırada gazeteden Üzeyir adlı birinin kendisini aradığı söylenir. Daha sonra Sabine’yle buluşarak Noel için öğleye kadar alışveriş yaparlar. Üzeyir’in araması üzerine Krauzberg’e gider. Yazar, Ethem’le görüşeceğini zannederken tam tersine Ethem’in odayı boşalttığını, yaşlılar yurduna yerleştirildiğini, bir zaman sonra da İstanbul’a döneceğini söyler. Üzeyir bu haberi vermeyi kendine bir Müslümanlık ve Türklük görevi saymıştır. Üzeyir’in yanından ayrılan yazar, Sabine ve Klaus’la buluşmak için Mitsos’un meyhanesine gider.

Yazarın zihninden geçen düşünceler birbirinden kopuk bir şekilde verilmiştir. Sabine, Ute’den ayrılan ve sınırları iyice bozulan Klaus’u özel bir kliniğe yatırır.

Her gün işten çıktıktan bir iki saatliğine kliniğe uğrayarak Klaus'la ilgilenir. Bu arada Tansu Çağlar da kirasını Sabine'nin ödediği evinden ayrılır, baba evine döner. Ailesinin yanına dönmek yazar Tansu Çağlar'a çok iyi gelir, kendini yeniden sevmeye başlar, taşıdığı aşağılık duygusundan kurtulur.

Güney Dal, Tansu Çağlar'ın kendisine getirdiği notları kitaplaştırınca gazeteyi arayarak yazar-anlatıcıyı sorar. Yaklaşık bir yıl önce gazeteyle ilişkisinin kesildiğini öğrenir. Bunun üzerine babasının adresini ve telefon numarasını alarak onları arar. Babası hüznü bir ses tonuyla Tansu Çağlar'ın bir ay önce Sabine adlı bir kadın ve çocuğu ile birlikte iş bulmak amacıyla Avustralya'ya gittiğini öğrenir.

2. "FABRİKADA BİR SARAYLI"DA POSTMODERN UNSURLAR

2.1. Üstkurmaca

Üstkurmaca (metafiction), postmodern anlatıların en önemli unsurlarındandır. Bu kavram, bir edebî eserde meydana getirilen kurmacanın içinde başka kurmacaların açık veya örtülü biçimde verilmesi ile ilgilidir. "Genel hatlarıyla üstkurmaca; edebiyatı bir oyun olarak gören postmodern yazarların, yazma eylemlerini de oyunun bir parçası olarak görmelerinden dolayı, anlattıkları ya da kurguladıkları şeyi nasıl oluşturduklarını dile getirmeleri, romanın veya öykünün içinde kendileriyle veya okurla bir nevi sohbet etmeleridir" (Aydoğdu, 2017: 57). Bu bakımdan üstkurmancanın romanın nasıl oluşum hikâyesini irdeleyen bir unsur olduğu söylenebilir. 1980'de Linda Hutcheon, üstkurmacyı "fiction about fiction", yani "kurmaca içinde kurmaca" (Aytaç, 2003: 373) İfadesiyle adlandırır.

Fabrikada Bir Saraylı, tamamen romanın yazılma sürecini anlatan bir kitaptır. Bu özelliğiyle bile tek başına postmodernist bir metindir. Roman, zorunlu bir ön sözle başlar. Yazar Güney Dal, burada okuru kitabın nasıl vücut bulmaya başladığı konusunda bilgilendirir. Kitabı oluşturan el ve daktilo yazması notlar ile belgeleri yazara getiren Avrupa'da yaşayan işçi bir ailenin çocuğu olan gazeteci stajyeri Tansu Çağlar tarafından verilmiştir. Dosyadakileri kısa bir süre içinde okuyup gözden geçiren yazar, oldukça muntazam bir şekilde tutulmuş bu not ve belgeleri olduğu gibi yayınlamaya karar verir. Sadece çok sayıda kullanılan Almanca sözcük ve cümleyi Türkçeye çevirir, yazım yanlışlarını düzeltir. Bunlar dışında hiçbir şeye karışmaz. Hatta Tansu Çağlar'ın kendisinin hakkında yazdığı olumsuz değerlendirmelere bile dokunmaz. Ayrıca kitabın yazarı olarak Tansu Çağlar'ın adının yazılmasını önerir fakat bu isteği yayınevi tarafından kabul edilmez. Bu durumda kitabın esas yazarı aslında romanın başkişilerinden olan Tansu Çağlar'dır. Yazar Güney Dal ise romanı, okurla buluşturan aracı konumundadır.

Romanda yazar Güney Dal'ın Güney adında bir karakter olarak görülmesi de üstkurmancanın bir yansımasıdır. On ikinci bölümde Klaus'un yaptığı bir konuşma sırasında dilbilgisi kurallarını pek iyi kullanamayan Güney ile karşılaşırız. Daha sonra Klaus ile Güney arasında bir sohbet başlar. Bir süre sonra bu kişinin yazar Güney Dal olduğu anlaşılır.

Kitabının satışının pek iyi olmadığını söyler yazar Güney. Şimdilerde ikinci kuşak Türkler üzerine bir roman yazmayı düşünüyordur. Şu sıralar Berlin'deki Türklere bölgesel yayın yapan bir radyo programında röportajlar yapıp para kazanmaktadır. Bu noktada, Güney Dal'ın yazar Güney olduğu ortaya çıkar. Güney Dal da yazardır,

Güney de; Güney Dal da Berlin’de radyo programı yapmıştır; yazar Güney de (Özbay, 2017: 113).

2.2. Oyunsuluk

Postmodern yapının ön planda olduğu romanlarda oyun veya oyunsuluk yazarın ciddi bir hareket alanıdır. “Bu nedenle de postmodern yazar, modernin oluşturduğu gerçeğin ruhunu ortadan kaldırmak için oyundan yararlanır” (Emre, 2004: 114-115). Postmodernist anlatılarda oyunsuluk işlevsel bir özelliğe sahiptir. “Oyunun kurmaca oluşu, varlık sorunu, gerçeklikle ilişkisi, döngüselligi gibi karakteristik özellikleri oyun kavramının postmodernizmle müşterekliklerini ortaya koyar.” (Sayak, 2016: 1). Bu bağlamda edebiyatı bir oyun alanı olarak gören postmodern sanatçı, her şeyin sanatsal anlayışta bir oyun olduğu düşüncesini öne sürer. Bunu, “kurmacanın kendi içinde oynanan bir oyun” (Ecevit, 1996: 115) olarak ifade etmek mümkündür.

Güney Dal, romanını yazdırmak için Tansu Çağlar adında genç bir gazeteci karakter kurgulamış ve romanda kendisini de bir roman kahramanı olarak kurgusuna dâhil ederek bu kurmaca karakterin karşısına çıkarmıştır. Böylece üstkurmacanın özelliklerinden olan kurgu ve gerçek çelişmesini belirginleştirerek ve önsözde bu duruma vurgu yaparak okuru da oyununa dâhil etmeye çalışmıştır. Bu da bizlere üstkurmacanın oyunsuluk özelliğinden de yararlandığını göstermektedir (Gökdoğan, 2017: 66).

Romanda rastlanılan bir diğer oyunsuluk unsuru ise Güney Dal, Saffet Nezihi’nin roman kahramanı Haldun Fikret’i kendi romanında yeniden yaşatıp kendi roman kahramanı Ethem’i onun yanında bahçıvan olarak çalıştırması ve bu metni Almanya’da yaşayan ikinci kuşak Türklere olan ve geçmişini anlamlandırmaya çalışan kahramanı Tansu Çağlar’a okutmasıdır (Gökdoğan, 2017: 74).

2.3. Metinlerarasılık

Metinlerarasılık (Intertextuality), teorik olarak 1960’lı yıllarda Julia Kristeva tarafından ortaya konmuş bir kuramdır. Bu kavramın özelliği bir metnin içinde başka metinlere de yer verilmesi olup postmodern romanlarda çokça tercih edilen bir unsurdur. Metinler arasındaki ilişki geçmişten günümüze kadar uzanır. Bakhtin’in “Herhangi bir söyleyen henüz gösterilemeyen nesnelere karşısında bir Âdem değildir ki ilk kez adlandırın” (Aktulum, 1999: 28). sözü bunu destekler. Terry Eagleton, “Anlam belirli bir gösterene iliştilmiş bir kavram değil, gösterenlerin potansiyel olarak sonsuz oyununun ürünüdür” (Eagleton, 1990: 150). diyerek bu hususa açıklık getirir.

Fabrikada Bir Saraylı’da dikkati çeken en önemli metinler arası öge on beşinci bölümünde Saffet Nezihi’nin *Zavallı Necdet* adlı romanına gönderme yapılmış, romanın kurgu, olay örgüsü, kişiler ve trajik son ana metnin içinde harmanlanarak hem metin zenginleştirilmiş hem de okuyucu şaşırtılmıştır. “Postmodern romanlarda bu alıntılama ve aşırımlar bir teknik olarak görülür ve pastiş olarak isimlendirilir” (Özbay, 2017: 118). *Zavallı Necdet* romanının olay örgüsü şu şekilde özetlenebilir: Vak’ıa Necdet Feridun’un arkadaşına, Haydarpaşa İskelesinden Fener’e kadar süren yolculukları sırasında içine düşen sevda macerasını anlatmasıyla başlar. Necdet Feridun ve ailesi, hemşiresinin rahatsızlığından dolayı yeni bir semte, Fener’e, taşınırlar. Ev halkı evin yerleştirilmesiyle uğraşırken

kendisi de İstanbul'a inerek vakit geçirir. Tam iki hafta sonra Perşembe günü istasyona gitmek için evden ayrıldığı sırada yanlarında buluna pembe köşkün önünde eşya yüklü iki öküz arabası görür. Aradan iki ay geçer. Validesi ve hemşiresini pembe köşkten çıkarken görür. Annesi köşkün kızlarını ve annesini öve öve bitiremez fakat Necdet Feridun evliliği düşünmediğinden anlatılanlara kayıtsız kalır. Birgün tesadüfen pencerenin panjurlarını açar ve duyduğu musiki karşısında şaşkınlığını gizleyemez. Piyanoyu- Mozart'ın bir valsini- kendinden geçerek dinler. Necdet Feridun, artık İstanbul'a pek az inmeye başlar. Sabahları yataktan kalkar kalmaz pencerenin önüne oturuyor, gözlerini pembe köşke dikerek orada bir hayal arar. Bu hal akşama kadar devam eder. Akşam olduğu zaman piyano başlar, nağmeler, feryatlar, şikâyetler, kahkahalar ortalığa yayılırdı. Bir süre sonra pembe köşkün oğulları, Meliha Hanım'ın büyük biraderi Ferit Saffet Bey, hemşiresine talip olur. Söz kesildikten iki gün sonra aldığı bir zarf üzerine pembe köşke gider. Ancak duydukları karşısında dehşete düşer. Zira Meliha'ya talip olan biri vardır ve bu zat Necdet Feridun'un Mektebi Sultani'de altı sene tahsil gördüğü İbrahim Şinasi Bey'dir. Meliha'nın pederi bunu oğlu Ferit Saffet'ten öğrenmiş, müstakbel damadı araştırmak için Necdet Feridun'u çağırmıştır. Necdet Feridun sonrasını hatırlamaz. Köşkün kapısından girerken gözleri kararır, başı döner ve bir ölü gibi oracığa düşüp uzanır. Meliha ve İbrahim Şinasi'nin nikâhı haziran ayında yapılır. Necdet de uğradığı felaketten sonra aşkını gömmek, ebediyen ölüme mahkûm etmek için Bursa'ya gider. Döndüğünde ıstırabından hiç renk vermeden onlarla beraber güler, vakit geçirir, saadetlerini tebrik eder. Bu suretle yaşayış iki ay devam eder. Ancak ters giden bir şeyler vardır. Zira Meliha gün geçtikçe Necdet Feridun'a sokulmaya başlar. Bunun üzerine Necdet ziyaretlerini seyrekleştirir. Zira Meliha'nın nazarında kendisine karşı şiddetli bir sevda vardır. Bir sabah Meliha yavaş yavaş Necdet Feridun'un odasına gelir ve bir buse kondurur. Sonrasında Necdet de karşı koyamaz. Vak'ıa Necdet'i derinden etkiler ve bu duruma daha fazla dayanamayarak intihar eder. Necdet'in ölmeden önce kim olduğu belirtilmeyen arkadaşına yazdığı mektup İbrahim Şinasi tarafından verilir. (Saraylı Ethem'in defterinde eski Türkçe ile yazılmış bu mektup bölümüne rastlayan onlarca sayfa yırtılmış, üzerleri kırmızı bir tükenmez kalemle defalarca karalanmıştır.) Tam dört sene sonra bu acıklı hikâyeye yeni bir fasıl eklenir. Necdet Feridun'un esrarengiz arkadaşıyla İbrahim Şinasi Bey, Beyoğlu'nda bir mağazada karşılaşırlar. İbrahim Şinasi Bey'in yanında sarı saçlı, mavi gözlü melek gibi bir çocuk vardır. Fakat çocuk inanılmaz şekilde Necdet Feridun'a benziyordu. Çocuğun adı Haldun Fikret'ti. İbrahim Şinasi Bey, çocuğun öz babasının kendi olduğunu zannetmekte, Necdet Feridun'a benzemesinde bir art niyet beslememektedir. Kerimesi Meliha Hanım'ın vefatı üzerine Bebek'te Necdet'in validesi ile birlikte yaşamaktadır.

Romandaki bir diğer metinler arası unsur on dördüncü bölümde Kilitbahir'in (Kilidü'l-Bahr) ünlü yatırı Cahidi Sultan⁸'a (romanda Cahide Sultan adıyla) yapılan

⁸ Câhidî Ahmed Efendi, XVII. yüzyılın önemli mutasavvıflarından biridir. Aslen Edirnelidir. Rumeli'li bir ailenin çocuğu olup babasının ismi Muhammed'dir. Gerçek adı Ahmed'dir, Câhidî ise mahlasıdır. Padişah IV. Mehmed'in Câhidî'yi rüyasında görmesi üzerine, Çanakkale'nin Kilitbahir beldesine gelerek kendisini ziyaret eder. Padişah, bu ziyaret sırasında maddi ikramları kabul etmeyen Câhidî'yi "Sultan" ünvanı ile manen taltif eder. Böylece halk arasında "Câhidî Sultan" şeklinde meşhur olmuştur. Ahmed Câhidî hazretleri çok cömert ve vakar sâhibi idi. Gece-gündüz Kur'ân-ı kerîm okurdu. Âlimlerden haberleri doğru olarak naklederdi. Allah korkusundan çok gözyaşı dökerdi. Dünyânın parlaklığına ve malına itibâr etmezdi. Bu hâlleri sebebiyle kısa zamanda çevresinde tanındı ve herkes tarafından sevildi. Talebeleri çoğaldı.

göndermedir. Buna göre; Tansu Çağlar'ın babası bir gün rüyasında Kilitbahir'in ünlü yatırı Cahide Sultan'ı görür. Babası yakınlardaki incir ağaçlarından incir toplayıp yemekteymiş. Hava öylesine sıcakmış ki Çanakkale Boğazi'nin sularından çıkan buharlar yöredeki tüm tepeleri sis içinde bırakmaktaymış. Ve işte o sisler içinden çıkıp yanına gelmiş yatırı efendi: “*Sen bizim toprakların ballı incirlerinden yiyip durmaktasın ya hani namaz? Hani tapınma? Bunların hiçbirini eda etmemektesin*” (s.163) demiş.

Tansu Çağlar'ın okul yıllarında din dersi öğretmenin Hz. İsa'nın, annesinin ve havarilerinin başından geçenleri hikâye edip boyamaları ve bu hikâyeleri şarkılar biçiminde söylemeleri, yani İncil'deki hikâyelere göndermeler yapılması da metinlerarasılık örneğidir. Romanda hikâyenin bestelenmiş şeklinin bir kısmı Almanca olarak şu şekilde geçer: “*Simon war ein Fischermann, Hallejua! Jesus sprach: Du bist mein Mann, Halleluja! Du fingst bisher Fische ein, Halleluja! Wirst jetz Menschenfischer sein, Halleluja!*” (s. 164). Yazar Güney Dal hikâyenin Türkçe karşılığını romanda dipnot olarak şöyle verir: “*Simon bir balıkçıydı, Halleluja! İsa buyurdu: Sen benim adamımsın, Halleluja! Balık avladın bunca zaman, Halleluja! İnsan balıkçısı olacaksın şim'den sonra Halleluja!*” (s. 164). Romanda bunlar dışında birçok ünlü kişiliğe veya olaya yönelik anıştırmalar da mevcuttur:

Baudelaire, Hafız Burhan: s.50, 51, 52, 53.

Rudi Dutschke: s.99-100.

Hegel, Platon, Proust, Joys: s. 116.

Bloch: s.117.

İsrail'in Mısır'a Saldırması: s.120.

Che Guevara: s.120.

Alman Regis Debray: s.120.

Somoza (Anastasio Somoza Debayle): s.125.

Sandinistler: s.125.

Türk-Alman yakınlaşması, Enver Paşa: s.139.

Adem ile Havva Kıssası: s.188.

Hz. İsa'dan önce diş eti kanamasından insanların ölmesi: s.197.

Ernst Bloch, İlke Umut (Umut İlkesi): s.209.

Kilidü'l-Bahr'de asıl tanınması ise şu hâdiseye dayanır: Bir gün Ahmed Câhidî Efendi, Çanakkale'ye geçmek için Kilidü'l-Bahr iskelesine geldi. Parası olmadığı için zamânın kayıkçıları kendisini kayığa almadılar. Üzgün bir hâlde dönüp evine geldi. Kendisini gören hanımı Kerîme Hâtun niçin gitmediğini sordu. Câhidî hazretlerinin kayığa alınmadığını söylemesi üzerine de; “Al şu seccadeyi de bin üzerine, Çanakkale'ye geç-gel.” dedi. Bu şekilde Çanakkale'ye geçen Câhidî Efendiyi gören kayıkçılar şaşırıp kaldılar. Böylece onun büyük bir velî olduğunu anladılar.
(<http://www.evliyalar.net/cahidi-sultan/> Erişim tarihi: 02.10.2020)

2.4. Anlatıcı ve Anlatım Teknikleri

Roman, hikâye gibi anlatmaya bağlı türlerde anlatıcının rolü büyüktür. Okuyucu hemen her şeyi anlatıcı aracılığıyla öğrenir. Bu bakımdan kuyucunun dikkati anlatıcı genel olarak üzerinde yoğunlaşır. "Özellikle hikâye, roman gibi anlatma esasına bağlı edebî türlerde anlatıcı bir sese ihtiyaç duyan yazar, olayları ve durumları bir anlatıcının gözüyle/bakış açısıyla ele alır ve bunu yaparken çeşitli anlatım yöntemlerine başvurur. Metindeki anlatıcının duygu, düşünce ve gözlem dünyası anlatım teknikleri üzerinden okura etkili bir şekilde sunulur" (Şimşek, 2019: 308). Yazarlar, ele aldığı konuyu anlatım teknikleri ile daha iyi aktararak insanı, gerçek veya gerçeğe yakın bir şekilde anlatma/gösterme imkânı bulur.

Benzer durum postmodern romanlar için de geçerlidir. Postmodern romanın anlatıcısı okuyucuyu peşinden sürükler, meraklandırır ve kimi zaman da gülümsetir (Somuncuoğlu Özet, 2012: 2275). Bu tip romanlarda yazar genellikle bilinçakışı, iç monolog, diyalog, leitmotif vb. çoklu anlatım tekniğini kullanır. Yazarın bunu yapma amacı, karakterin daha etkin biçimde ortaya koymaktır. Bu bağlamda "kahraman giderek, kendi eylemleri içinde ruhsal bir bütünlük, bir yoğunluk kazanır" (Kıran vd. 2011: 204).

Romanın etkin bir figürü olan Tansu Çağlar yazar-anlatıcıdır. Modern romanda bir kusur sayılan monolog ve otobiyografik anlatım yoluyla olay örgüsüne müdahale ederek okuru çeşitli konularda bilgilendirir. Romanda Tansu Çağlar'ın psikolojisi, iç hesaplaşması, diğer roman kişileri hakkındaki duygu ve düşünceleri, Türk gazeteciliğine ilişkin çarpıcı söylemleri, dil üzerine yaptığı değerlendirmeler, kendisine yönelttiği eleştiriler iç dünyasının derinliklerine inilerek monolog tekniğiyle detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Ayrıca Tansu Çağlar ailesi ve geçmişiyle ilgili bilgiler verirken, Sabine'nin Klaus'la yaptığı evliliğin detayları anlatılırken hem otobiyografik anlatım hem de geriye dönüş tekniği kullanılmıştır.

Anlatım teknikleri, kullanıldığı türün daha iyi yansıtılmasını sağlamakla beraber, anlatıma derinlik kazandırır (Karabulut, 2020: 40). Yazarın bilgi, duygu, düşünce, hayal vb. dünyasını ifade etmek ve romandaki entrik kurguyu daha iyi verebilmek için anlatım tekniklerine önem verilir. Postmodern romanlarda yazarlar genellikle çoklu anlatımı tercih ederler. Bu, sanatçıya daha geniş bir yazma alanı sağlar. *Fabrikada Bir Saraylı*'da özellikle bilinçakışı, iç monolog, diyalog, leitmotif, günlük vb. anlatım biçimleri kullanılmıştır.

2.4.1. Bilinçakışı

Özellikle psikolojik/psikanalitik bağlamda kaleme alınmış eserlerde ağırlıkta kullanılan bilinç akışı tekniği (Stream of Consciousness), kişinin iç dünyasını ortaya çıkarmada önemli bir tekniktir. "Bu teknik, genellikle iç monolog tekniğiyle birlikte kullanıldığından birbiriyle karıştırılır. Oysa ikisi de birbirlerinden farklı tekniklerdir. Bilinç akışı tekniğinde karakterin kesik cümlelerle, bir bütünlük içermeyen, çoğu zaman mantıksal çizginin dışına taşan karmaşası dile getirilir" (Karabulut, 2012: 1377).

Yazar, *Fabrikada Bir Saraylı*'da bilinçakışına önemli ölçüde yer verir. Hatta romanın on ikinci bölümünde bilinçakışı hakkında bir ifadeler de görülür. Mitsos'un Meyhanesi'nde geçen bölümde Sabine'in hâlâ resmî nikâhlı eşi olan Klaus Bunt, Klaus'un yeni kadın arkadaşı Ute ve Tansu bir sohbet içerisindeyler.

Burada Ute'nin sözleri dikkat çekicidir: “*Bilinç akışı*’denen şeyin bir anımsamalar dizgesi olduğunu; günümüzde bu dizgenin kuruluşu –organik yapısı demek belki daha yerinde– hakkında klasik felsefecilerin söylediğinden daha öte yeni bir şey söylenmediğini ikimiz de pekâlâ biliyoruz...”(s. 115).

2.4.2. İç Monolog

Kişinin iç hesaplaşmaları, içsel konuşmaları ve tepkilerinin yer aldığı iç monolog (interior monologue) tekniğinde, iç konuşmalar bilinçakışına göre daha tutarlıdır. *Fabrikada Bir Saraylı*’da yazar bu tekniği de genel olarak bilinçakışıyla birlikte kullanır: “*Ama bu aldanişım yüzünden kendimi yeteri kadar aşağıladım, cezalandırdım sanıyorum. Yeteri kadar acı çektim; yararı da oldu diyebilirim; kişiliğime yararı da oldu...*” (s.210).

2.4.3. Diyalog

Tahkiyeli türlerde sıkça başvurulan diyalog (dialog) tekniği, karakterlerin duygu ve düşüncelerinin daha iyi ortaya konulmasında kullanılan bir tekniktir. *Fabrikada Bir Saraylı*’da diyalog tekniği de önemlidir. Eserde karakterler arasında geçen bir diyalog:

Köse Osman: Duman değil mi, ne bulursam çekiyorum ciğerlerime...

Ben: Sigarayı hep böyle mi içiyorsun?

Köse Osman: İçerim... İçerdim; ama son zamanlarda daim artırdım...Sen gazeteci kardeşimi de rahatsız etmekteyim...

Ben: Sözü mü olur! (s.60).

2.4.4. Günlükler

Postmodern romanlarda çeşitli metin parçaları bir araya getirilir. Böylelikle türler iç içe gelerek yansıtmacı geleneksel romandan uzaklaşmış olur. *Fabrikada Bir Saraylı*’da yazar, okuyucuyu şaşırtarak Tansu Çağlar’ın günlüklerine yer verir. Bu bağlamda on yedinci bölüm de yazar-anlatıcı Tansu Çağlar’ın günlükleri şeklinde düzenlenmiştir:

21 Aralık 197... (s.192).

Tansu Çağlar kötümser, çaresiz, umutları tükenmiş, içinde bulunduğu vaziyetlerden ötürü ironik bir biçimde eleştirel, özgüvenini ve benlik saygısını kaybetmiş bir tip olarak çizilir

1Aralık 197... (s.200).

Yazar isteksiz de olsa Sabine ve Klaus’la birlikte akşam sekiz gibi Mittos’un Meyhanesine giderler. Klaus yine engin bilgisiyle mütamadıyen konuşup durur. Gece yarısına doğru hep birlikte Sabine’nin evine gelirler.

23 Aralık 197... (s.203).

Tansu Çağlar, noelde Sabine’nin evindedir. Klaus’un da gelmesiyle kutsal geceyi geçirmek üzere yanlarına Ulrich’i de alarak Mittos’un Meyhanesine giderler.

2.4.5. Leitmotif

Edebiyatta özellikle postmodern romanda çok sık görülen Leitmotif, esasında müziğe ait bir terim olup şarkının/türkünün tekrarlanan nakarat kısmıdır. Romana çeşitli nedenlerden ötürü cümle ve ya sözcüklerin tekrarlanması şeklinde tevarüs eder. *Fabrikada Bir Saraylı*'da birçok bölümde farklı şekillerde tekrarlanan söz ve cümlelere rastlamak mümkündür:

C'est la vie (Bu hayat madaradır, arkadaş) : Saraylı Ethem ve Bodos Efendi, meyhanede karşılıklı olarak içkilerini yudumlarken birbirlerine sürekli *C'est la vie* derler. (s.49)

Yoksa hemen *küstahlaşır, küstahlaşırdı.* (s.57)

Ama adamları yersiz sözlerle de *kışkırtmamalıydım, kışkırtmadım.* (s.58)

Koridordan geliyordu bu sesler...Koridordan gelen ayak sesleri...(s.64-65)

Bakmışlardır, yatağıma da bakmışlardır; uyumuyorum, yokum. (6s.65)

Sen söylemeyeceksin; gözünü seveyim, sen söylemeyeceksin inşallah ben burdaymışım diye... (s.65)

...Önce güzel bir uyku çekerim diye *düşündüm, düşünmüştüm.* (s.73)

Söylediklerini yineliyormuşsun gibi...Söylediklerini yineliyormuşsun gibi geliyor bana. (s.102)

Kocam Bay Kross olsaydı şimdi Türkleri de getirirdi evimize; *içki içip şarlı söylerlerdi.* Kocam Bay Kross, Polanyaca da öğrenmişti... *İçki içip şarkı söylerlerdi...*(s.142)

Romanda yukarıdaki anların teknikleri dışında otobiyografik anlatım ve geriye dönüş teknikleri de kullanılmıştır.

2.5. İronik Dil

Yunancada aslı amacı gizleme, ikiyüzlülük etme gibi anlamlara gelen *eironeia* sözcüğünden türetilen ironi (Bingöl, 2019: 354), Türkçe Sözlük'te "gülmece, söylenen sözün tersini kastederek kişiyle veya olayla alay etme" (2011: 1205) anlamına gelir. Edebi eserlerde ironi çoğu zaman bir amaç doğrultusunda yapılır. "İronide amaç ilk etapta ironistin niyetine endekslidir." (Tuğluk, 2019: 30).

Fabrikada Bir Saraylı adlı yapıtta ironik söylem önemli yer tutar. Romanın başında hedefleri olan, hırslı bir gazeteci stajyeri Tansu Çağlar var iken sonlarında gazetecilikten umduğunu bulamayan, meslekten ve mesleğin gerektirdiği her şeyden soğumuş, uzaklaşmış bir Tansu Çağlar dikkati çeker. Bu eserde Türk gazeteciliğine yönelik yıkıcı ve eleştirel bir ironi söz konusudur. Tansu Çağlar'a göre Almanya'da yapılan Türk gazeteciliği, sığ ve kokuşmuştur.

"Gazetecilik miş!...Ne gazeteciliği? Hangi gazetecilik?...Gazetenin ağaları, patronları, hisse sahibi aile üyeleri milyonlar kazanacak diye 'gazetecilik' adına yapılmadık aşağılıklar, maskaralıklar kalmıyor (...) İlkelin ilkel, mahalle kabadayısı ağzıyla yapılan başlıklarla gazetecilik mi olurmuş. Bugün 'Alman polisi sokak ortasında bizleri vuruyor!', 'Küstahlık', 'Rezalet', 'Gözü Dönmüş bunların!'

gibi aşağılık vurgulamalı haberin içeriği ile ilgisi olmayan başlıklarla duygu soygunculuğu yap; bir yığın çıkmazlar içinde kavrulup kalmış insanları böylece kıskırt; yarın da 'Ayıp oluyor!', 'Almanları Gücendirmeyelim!' sözlerini yetmiş iki puntuyla geç, yağcılık yap, bunun da adı 'Almanya'da, Avrupa'da Türk gazeteciliği' olsun!..Sonra da böylesi gazetecilikten kazanılan paralarla gazete sahipleri Türkiye'de sanat, bilim ödülleri dağıtsın, günah çıkarmaya çalışsın!" (s.193).

2.4.6. Dilin Dezenformasyonu

Postmodern romanda oldukça fazla kullanılan bilginin dezenformasyonu *Fabrikada Bir Saraylı*'da "dilnin dezenformasyonu" olarak karşımıza çıkar. Romanda günlük hayatta karşılaşılmayan, duyulmayan, herhangi bir yöreye ait ağız özelliği olmadığı düşünülen bir söylem vardır. Yazar Güney Dal ve yazar-anlatıcı Tansu Çağlar aslen Çanakkalelidir. Ancak romanda kullanılan dil bu yöreye ait bir kullanım değildir. Roman boyunca Tansu Çağlar'ın Türkçeye hakim olamamasından yakınması, bunu büyük bir eksiklik görmesi, Türkçesinin düzeltmek adına TDK'nin Türkçe Sözlüğü'nden kelime ezberlemesi göz önünde tutulursa Tansu Çağlar'ın kelimeleri özellikle de fiil çekimlerini yanlış kullanması yadigarlanmayacak bir tutumdur. Hülâsa yapılan tespitlerin sonuçları aşağıda hem altı çizili ifadelerle verilmiş hem de yanlış kullanılan kelimelerin doğru söylenişleri yay araç içinde belirtilmiştir.

Nereden geliyor ki saraylı olmaklığı (oluşu) (s.19)

Hem Türkiye'de bunca anarşist olay varken benim temiz olabileceğime neden inansındı. (inansın ki) (.20)

Onun bir zamanlar kaldığı oda da ben de gördüm şimdi bir yığın saksı durup durmada (durmakta) (s.21)

O zamanlarda Ethem Abi yatağından öğleye değin pek çıkması değildi. (çıkamazdı) (s.24)

Ah, şimdi domates biber olsa da tuza banıp banıp yesem diyesi olup (der) gebe karılar gibi aşerer dururdum. (s.25)

Ethem'le aynı yaşta olmaklığını (olmayı) çok önemsedim. (s.31)

Odanın kapısı önünde tutup beni buyurlamadı (buyur etmedi). (s.55)

Sen neden sanıyorsun benim böyle sigara üstüne sigara ıçmekliğimi (ıçtiğimi) (s.61)

Fabrikamızda daha rahat işlik (iş) bulalım sana. (.63)

Meslek yaşantımızda böylesi özlü sözlerin aklımızın bir köşesinde kalmaklığını (kalmasını, kalışını) yararlı bulurdu. (s.75)

Ve sonra yeniden Ute'ye, "Anlıyorsun değilmi Ute?" diyesi olup(deyip) konuşmasını sürdürdüydü. (s.124)

Sabine'nin kandırışına (sözlerine, yalanına) uyup meyhaneye gelmekliğime(gelmeme) öfkeliydim. (s.125)

Yöresinin Almancayla çevrili olmaklığına(oluşuna) sıkılıyordu. (s.132)

Adam handiyse(neredeysel) kendi anasıymış, ninesiymiş gibi sahip çıkmıştı Bayan Krossa. (s.145)

Sobayı yakamayınca kendi evlerinin de oturulması(oturulacak) olmadığını söyledi. (s.214)

Babamların yanında kalmaklığımı (kalmamı) o da onaylamış (s.219)

2.4.7. Arayış ve Kimlik Sorunsalı

Postmodernizm, başlı başına bir arayışın akımı olduğu için, bu tarzda yazılmış yapıtlarda arayış izleği büyük öneme sahiptir. Bu arayış, fiziki olabileceği gibi, genel olarak benlik veya kimlik arayışı olarak karşımıza çıkar. *Fabrikada Bir Saraylı* romanında arayış izleği iki şekilde karşımıza çıkar: Birincisi Tansu Çağlar'ın Saraylı Ethem'in kim olduğunu, araştırması, ikincisi ise benlik ve itibar arayışıdır. Roman boyunca Tansu Çağlar önce Saraylı Ethem'in bir zamanlar kaldığı fabrika yurduna giderek orada kalan işçilerle görüşür. Araştırmaları onu Kreuzberg'teki Kitapçı Hasan'a ve Dresdener Sokağı 106 numaralı binaya götürür. Nitekim doğru adrestedir. Fakat Saraylı Ethem odasında/evinde yoktur. Zira merdivenden kayarak düştüğü için hastaneye kaldırılmıştır. Yine de Tansu Çağlar bu ziyaretten eli boş dönmez. Saraylı'nın evinden aldığı/çaldığı meşin kaplı defterden Saraylı'nın kimliğine yönelik sır perdesini aralar. Böylece postmodern romanlara özgü bir durum olan gizem de çözülmüş olur.

Tansu Çağlar, yirmi altı yaşında bir gazetecilik stajyeridir. Kariyerinin başında olmasına rağmen nedendir bilinmez bir an önce adını tüm ülkeye duyuracak işlere imza atmak ister. Ayrıca Türk ve Alman kimliği arasında sıkışıp kalmıştır. Türk kültürüne, diline, İslami yaşayışa uzak büyümüştür. Almanya'da ulusçuluk bilinci oluşturmak adına Ku'damm Bulvarı'nda yapılan mehter takımı yürüyüşlerini, Türklü ispat etmek adına yapılan etkinlikleri, Türk gazeteciliğini hep yetersiz, sığ ve saçma bulur. Köklü bir geleneğin uzantısı olarak gördüğü Saraylı Ethem üzerinden hem bu kültürel boşluğunu doldurmak hem de Türk benliğini bulmak ister. Saraylı Ethem story'sinin peşine düşmesinin sebeplerinden biri de budur.

Tansu Çağlar, özbeni düşük olup kendini zavallı olarak görmektedir. Çalıştığı kurum ve şahıslardan dolayı gazetecilikten beklediği doyumunu alamamış, büyük bir hayal kırıklığı yaşamıştır. Ayrıca yeterli düzeyde meddi geliri yoktur. Gazeteden aldığı para tek odasının kirasını ve öğünlerini ancak karşılar. Hatta odasını/evinin son iki aydır kirasını Sabine karşılar. Eğer bu işte başarılı olursa "Adam gibi okuyup mühendis olamaz mıydın?" sözlerini yineleyip duran babasına ve her fırsatta alaycı ve iğneleyici sözlerini eksik etmeyen gazetede ki şefine karşı kendini ispatlamış olacaktır. Böylelikle hem babasına hem şefine hem de kendine karşı büyük bir zafer kazanacaktır. Fakat Tansu Çağlar, Saraylı Ethem hikâyesini yarım bırakır: "*Bu zavallı adamcağızın varlığında kendi kültürel boşluklarımı, değerlerimi doyurucuklar aramak, gerçekte kendi zavallılığım değil miydi? Üstelik bu saçmalığımı abartıp onunla bir gazetecilik olayı (!) yaratmayı ummakla şefin bana taktığı "çaylak"lık nitelemesini nasıl da hak etmişim*" (s.210).

Bu yenilgide şüphesiz Almanya'da yapılan Türk gazeteciliğinin yerlerde olması ana etkidir. Saraylı Ethem'in gerçek bir Osmanlı hanedan üyesi olmadığını anlaması da Tansu Çağlar'ın başladığı işi tamamlayamamasının bir diğer gizil sebebidir.

O halde Tansu Çağlar aradığını bulamamıştır, denilebilir mi? %50 evet, % 50 hayır. Tansu Çağlar, köklerinin derinlerine kadar incek bir kaynak bulamamıştır. Fakat kaybettiği benlik saygısını, özgüvenini, huzurunu, sevgiyi ve umudunu ailesinin yanında yeniden bulur.

2.4.8. Karnavallaştırma

Bakhtin'in görüşleri çerçevesinde şekillenmiş olan "karnavallaşma", eserlerde birbiriyle uyumsuz olarak görülen konuların, imgelerin, kişilerin yan yana getirilerek, bunların uyumsuzluğunun rahatlıkla vurgulanmasından kaynağını alan bir özgürlük ortamının ürünüdür. (Yaprak, 2012: 47). Karnavalda toplum yapısını oluşturan kurallar alaya alınır. Bakhtin, insan ilişkilerinde ve toplumsal edimlerin temelinde bir karnaval ruhu olduğunu ifade eder (2001: 93)

Postmodern bağlamda kaleme alınmış eserlerde de karnavallaşmanın izlerini görmek mümkündür. Postmodernist yazar, yarattığı karnaval ortamında, karşıtlıklardan üst-hiyerarşiye sahip olanın üstünlüğünü elinden alırken, modernistler gibi ideolojik bir eşitlik yaratmak değildir amacı" (Ecevit, 2011: 73).

Fabrikada Bir Saraylı adlı romanda gerçek hayatta birbirleriyle aynı ortamda bulunmayacak derecede farklı sosyo-ekonomik düzeye, çeşitli meslek gruplarına, kişilik özelliklerine sahip birçok insan romanda yer alır. Bu roman, kişileri açısından hem geleneksel roman hem de postmodernist özellikler sergiler. Zira romanda açık bir şekilde başkişi (ler) vardır ve olay örgüsü bu kişi(ler) etrafında cereyan eder. Bu bağlamda romanın görünürdeki başkişisi Tansu Çağlar iken arka planda Saraylı Ethem'dir. Diğer taraftan adı geçen kişiler taşıdıkları kişilik özellikleri açısından da postmodernist etkiler barındırırlar.

Geleneksel roman anlayışına göre değerlendirildiğinde merkeze alınan kişiler ise Tansu Çağlar ve Saraylı Ethem'dir. Romanda Tansu Çağlar'ın geçmişine dair bilgiler yer alırken Saraylı Ethem'in özel hayatına ilişkin bilgiler mevcut değildir. Diğer kişiler daha ziyade figüratif bir konum arz ederek tamamlayıcı bir nitelik gösterirler. Bunlar, başkişilerin etrafında şekillenir ve onların rollerinin ön plana çıkmasında etili olurlar.

Postmodern roman anlayışı doğrultusunda ele alındığında romanda grotesk özellikler taşıyan roman kişileri yoktur. Tansu Çağlar hem benlik hem de itibar arayışında olan biridir. Romandan anlaşıldığı üzere hayatın akışı içerisinde belli bir misyon yüklenememiş, herhangi bir başarıya imza atamamıştır. Mesleki anlamda itibar kazanmak, yitirdiği özsaygısını kazanmak uğruna iğneyle kuyu kazmakta, Saraylı Ethem'in hayatına yönelik sır perdesini aramaya çalışmaktadır. Ayrıca pasif bir kişiliğe sahiptir. Evinin kirasını (en azından iki aylık kira giderini) sevgilisi Sabine öder, gazeteden ayrıldıktan sonra başka bir iş aramak yerine ailesinin yanında yaşamaya başlar.

Saraylı Ethem'in akli dengesinin tam olarak yerinde olmadığını söylemek mümkündür. Gece yarılarında tango söyleyip yüksek sesle şiirler okuması bunun en bariz delilidir. Ayrıca gizemli bir kişiliktir. Hayatının detaylarını bilen hiç kimse yoktur.

Sabine, pedagoji öğretmeni olup Tansu Çağlar'ın sevgilisidir. Fedekâr, anaç bir kişiliğe sahiptir. Hem Tansu Çağlar için hem de Klaus için yapamayacağı bir şey yoktur.

Klaus; Sabine'nin bir türlü ayrılamadığı felsefe öğretmeni (eski) kocasıdır. Sorumluluklarını unutabilen, çocukça tavırlar sergileyebilen, başına buyruk biridir. Romanda Klaus'u aynı zamanda sık sık bilgiç tavırlar sergilerken görürüz.

Ali Gürcü, Ethem'in oda arkadaşıdır. Ekrem'le iki yıl aynı odayı paylaşmışlardır. Yaklaşık otuz yaşında, sokak ağzıyla konuşan köylü kökenli bir fabrika işçisidir.

Mehmet Harman, aslen İstanbullu fabrika işçisidir. Tam bir külhanbeyidir. İçki ve eroin kullanır. Saraylı Ethem ile aynı haymda kalmış, onu koruyup kollamayı kendine bir görev arz etmiştir.

Köse Osman, haymda kalan Türk işçilerden biridir. Gece yarısı yüksek sesle tango söylediği için Saraylı'yı dövenler arasındadır. Ancak daha sonra yaptığından pişman olarak olayın detaylarını tüm çıplaklığıyla Tansu Çağlar'a anlatır.

Kitapçı Hasan, aslen Adanalıdır. Almanya'nın en zor ve tehlikeli bölgelerinden Kreuzberg'de bir yandan ağırlıklı olarak sol ayınlar satan kitapçı dükkânı işletirken diğer taraftan da içki, sigara, meşrubat ve türkü kasetleri satar. Başta Tansu Çağlar olmak üzere herkesin başvurduğu bir kaynaktır.

Yönetici Kemal, Almanya'da Türk işçilerin kaldığı fabrika yurdunun yöneticisidir. Kendisi de ailesiyle birlikte bu yurdun alt katında yaşar. Saraylı Ethem'in dövülmesine ilişkin olayın büyütülmesini ve gazete manşetlerinde boy göstermek istemediği için Tansu Çağlar ile görüşmeyi kabul eder.

Gazete şefi, Tansu Çağlar'ı küçük gören, onu eleştirmekten, iğnelemekten kaçınmayan, gazetecilik mesleğinin hakkını veremeyen, kompleksli bir kişiliktir.

Tansu Çağlar'ın babası, tipik bir Türk erkeğidir. Evden işe, işten eve gidip gelir, akşamları televizyon izler, eşiyle çok fazla diyalogu yoktur. Oğlunun, Tansu Çağlar'ın, kendileriyle yaşamayıp ayrı eve çıkması, arayıp sormaması yüzünden kırgındır. Almanya'ya yirmi yıl önce gelmiş, kesin dönüş için yıllarca durmadan çalışmış, hayaller kurmuş, hazırlıklar yapmıştır. Ancak istediklerini gerçekleştiremeyince kendi içine kapanmış, çeşitli arayışlar sergilemiş, nihayetinde yine eski çizgisinde karar kılmıştır.

Tansu Çağlar'ın annesinin romanda pek bir rolü yoktur. Çocukları için endişelenen, onların temel ihtiyaçlarını karşılayan ideal bir annedir.

Bayan Kross; I. Dünya Savaşı'na tanıklık etmiş, Türk-Alman ilişkilerinin seyrini iyi bilen, Türk çocuklarına karşı olumsuz duygular besleyen, yaşından dolayı akli dengesi yerinde olmayan, hafızası gelip giden yaşlı bir Alman kadınıdır.

Üzeyir; Bayan Kross ve Saraylı Ethem'in kaldığı binanın bir nevi kapıcılığını yapar. Herkesten, her şeyden haberi vardır. Romanda adeta anahtar rolü oynar. Tansu Çağlar, Saraylı Ethem gerçeğini, romandaki düğümü Üzeyir sayesinde çözmüştür. Zira Üzeyir olmasaydı Saraylı Ethem'in odasına giremeyecek, her şeyin yazılı olduğu meşin kaplı deftere ulaşamayacaktı.

Ute (Klaus'un bir dönem arkadaşlık yaptığı kadın), Bodos Amca (Saraylı Ethem'in meyhaneye arkadaşı), Fotoğrafçı (Tansu Çağlar'ın çalıştığı gazetede bir çalışan), Kerim (Tansu Çağlar'ın kardeşi), Ulrich (Sabine ile Klaus'un oğlu) romandaki dekoratif kişilerdir.

Sonuç

Postmodernizm, insan hayatını birçok yönden etkileyen bir akım olup modernist anlayışın kurallarına bir tepki koyuş geliştirebilir. Edebi türler üzerinde ve özellikle romanda daha belirgin biçimde görülen postmodernizm; üstkurmaca, metinlerarasılık, bilinçaltı, altıncı his, karnavallaştırma, dezenformasyon, arayış, kolaj, pastiş, ironi vb. unsurları kullanarak farklı bakışlar geliştirir.

Sanat hayatının ilk dönemlerinde daha çok toplumcu gerçekçi eserler yazan Güney Dal, daha sonra postmodern bir anlayışa yönelerek *Fabrikada Bir Saraylı*, *Kılları Yolunmuş Maymun* vb. romanları kaleme alır. *Fabrikada Bir Saraylı -ya da Şimdi Tango Zamanı-* adlı romanın tematik düzleminde Saraylı Ethem'in sıradışı yaşamı ve Türk asıllı Alman gazeteci Tansu Çağlar'ın benlik arayışı yer alır. Bu roman, kimlik sorunsalı bağlamında kimliğini oluşturmak isteyen Türklerden, Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu yıllarda ülkeden ayrılmak zorunda kalan Osmanlı soylusundan söz eden bir romandır. Bu eser, bir benlik arayışının, romanıdır. Romanın yazarı Güney Dal olmasına rağmen, romandaki kurgunun, olay örgüsünün mimarı Türk asıllı Alman bir gazeteci olan Tansu Çağlar'dır. O, büyük bir emekle hazırladığı "Saraylı Ethem" hikâyesini Güney Dal'a vermiştir. Dal ise bu hikayeyi postmodern bir bağlamda irdelemiştir.

Romanda postmodern unsurlar arasında üstkurmamacanın önemli yeri vardır. Çünkü *Fabrikada Bir Saraylı*, tamamen romanın yazılma sürecini anlatan bir eserdir. Eserin postmodern bir özellik kazanmasında üstkurmamacanın önemi büyüktür. Romanda çoklu anlatım biçiminin seçilmesi de postmodern bir unsurdur. Özellikle bilinçakışı, monolog, leitmotif, günlük, diyalog vb. anlatım teknikleri eserde yer alır. Yazar, bu yapıtında dikkat ettiği bir husus da oyunsuluktur. Bu durum, romanı daha işlevsel kılar. Metinlerarasılık, bu romandaki bir başka postmodern yapıdır. Romanda Saffet Nezihî'nin *Zavallı Necdet* adlı romanına, Hz. İsa'ya ve Cahide Sultan'a yapılan göndermeler buna en güzel örnektir.

Yazar, yer yer ironik bir dil kullanır. Bu husus romana bir çeşni kattığı gibi eserin dil ve üslubunu da etkiler. *Fabrikada Bir Saraylı*'da "dil-in dezenformasyonu" da dikkat çekicidir. Romanda günlük hayatta pek karşılaşılmayan, herhangi bir yöreye ait ağız özelliği olmadığı düşünülen bir anlatım da vardır. Yazar, yer yer karnavallaştırmadan da yararlanır. Romanda izlek olarak postmodern romanlarda sıkça karşılaşılan arayış ve kimlik sorunsalı ön plandadır.

Kaynakça

Aktulum, K. (1999), *Metinlerarası İlişkiler*. Ankara: Öteki Yayınları.

Aydoğdu, Y. (2017), "Postmodern Anlatıda Bir İmkân Olarak Üstkurmaca (Metafiction) ve Murathan Mungan Öykülerine Yansımaları". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10, 57-68.

Aytaç, G. (2003), *Genel Edebiyat Bilimi*. İstanbul: Say Yayınları.

Bakhtin, M. (2001), *Karnavaldan Romana: Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazıları*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Baş, S. (2011), "Oyun-kurmaca İlişkisi Bağlamında Le Romanı". *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6/4, 389-407.
- Bingöl, U. (2019), *Modernizmden Postmodernizme Eleştiri Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Akademik Kitaplar Yayınları.
- Çanakkale – Kilitbahir Köyünde Cahidi Sultan Camiinde. 2 Temmuz 2019 tarihinde <http://www.evliyalar.net/cahidi-sultan/> adresinden erişildi.
- Dal, G. (2016), *Fabrikada Bir Saraylı*. İstanbul: Eksik Parça Yayınları.
- Doltaş, Dilek (2003). *Postmodernizm ve Eleştirisi / Tartışmalar – Uygulamalar*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Eagleton, T. (1990), *Edebiyat Kuramı*. (Çev. E. Tarım), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ecevit, Y. (1996), *Orhan Pamuk'u Okumak*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Ecevit, Y. (2011), *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Emre, İ. (2004), *Postmodernizm ve Edebiyat*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Güneş Gökdoğan, Ş. (2017). *1980 Sonrası Türk Romanında Üstkurmaca*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Karabulut, M. (2020), *Araba Sevdası Romanında Bakış Açısı ve Anlatıcı Düzlemi, Romanda Bakış Açısı ve Anlatıcı Düzlemi*. (Veysel Şahin, Editör), Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karabulut, M. (2020), "Yusuf Atılgan'ın 'Aylak Adam' Romanında Anlatım Teknikleri". *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7/1, 1375-1387.
- Kıran (Eziler), A. ve Kıran Z. (2011), *Yazınsal Okuma Süreçleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Lyotard, J. F. (2013), *Postmodern Durum*, çev. İsmet Birkan, Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Lyotard, J. F. (1991), *The Inhuman: Reflections on Time*, translated by Geoffrey Bennington and Rachel Bowlby, Cambridge: Polity Press.
- Menteşe, O. B. (1992), "Modernizmden Postmodernizme". *Littera Edebiyat, Yazılar*, 3.
- Narlı, M. (2009), "Postmodern Roman ve Modern Gerçekliğin Yitimi", *Türkbilig*, 2009/18: 122- 132.
- Özbay, U. (2017), *Güney Dal'ın Romanlarında Yarolma Biçimleri ve Göç Olgusu*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ardahan Üniversitesi, Ardahan.
- Özsevgeç, Y. (2017), Postmodernizm Üzerine, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10/54, 135-142.
- Safvet, N. (2005), *Zavallı Necdet*. İstanbul: Beyaz Balina Yayınları.
- Sağlık, Ş. (2017), "Postmodernizmin Modern Türk Edebiyatındaki Üç Hali". *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Türk Kültür Dünyası Özel Sayısı, 1*, 71-87.
- Sayak, B. (2016), *Oyun Kavramı Etrafında Postmodernizm ve Roman*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş.
- Sazyek, H. (2002), "Türk Romanında Postmodernist Yöntemler ve Yönelimler". *Hece, Türk Romanı Özel Sayısı*, 65/66/67.

Somuncuoğlu Özet, G. (2012), “Postmodern Romanda Anlatıcı, Zaman ve Mekân Yapısı”. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7/3, 2275-2286.

Şaylan, G. (2009), *Postmodernizm*, İmge Kitabevi: Ankara.

Timur, K. (2017), “Kural Tanımayan Bir İdeoloji: Postmodernizm.” *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi, Gelenek ve Postmodernizm Özel Sayısı*, 1- 9.

Tuğluk, A. (2019), *İroni ve Postmodern*. İstanbul: Efe Akademi Yayınları.

Türkçe Sözlük. (2011), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yaprak, T. (2012), *Postmodernizmin Orhan Pamuk'un Romanlarındaki Yansımaları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adıyaman Üniversitesi, Adıyaman.

ATAERKİL PAZARLIK BAĞLAMINDA TÜRBAN TARTIŞMASI

Gülşen ÇAKIL DİNÇER¹

ÖZ

İslamcılık, Türkiye’de 1980’lerde dünyadaki yükselişine paralel olarak hızla gündemi işgal etti. Türban ise bu dönemin en önemli tartışması olarak tarihte yer aldı. Türbanlı öğrencilerin mücadelesi, kamusal alana dahil olma talepleri nedeniyle pek çok araştırmada modernleşmeci bir çizgide değerlendirildi. Ancak İslamcı kadın yazarların gündeminde örtünme başka açılardan da ele alındı. Bu çalışmanın amacı İslamcı kadınların yazılarında örtünmenin içerdiği anlamları bulmaya çalışmaktır. Ayrıca bu anlamları “ataerkil pazarlık” kavramıyla ele alarak türbanın ataerkil pazarlıktaki işlevi sorgulanacaktır. Bu bağlamda İslamcı kadın yazarlardan Fatma Barbarosoğlu, Cihan Aktaş, Nazife Şişman, Yıldız Ramazanoğlu ve Mualla Gülnaz’ın türban/başörtüsü konulu kitapları ve makalelerinden türbana ilişkin tutumları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türban, Ataerkil Pazarlık, Modernleşme.

THE TURBAN DEBATE AS A PART OF PATRIARCHAL BARGAINING

ABSTRACT

Islamism occupied the agenda in parallel with the rise in the world in the 1980s in Turkey. Turban was the most important discussion of this period. The struggle of turbaned students has been evaluated in a modernist line in many studies due to their demands to be included in the public sphere. However, Islamist women writers dealt with the problem of other aspects. This study aims to try to find the meanings of veiling in the writings of Islamist women. It will also deal with these meanings with the concept of "patriarchal bargaining". Thus, the function of the turban in patriarchal bargaining will be researched. In this context, the attitudes of Islamist women writers Fatma Barbarosoğlu, Cihan Aktaş, Nazife Şişman, Yıldız Ramazanoğlu and Mualla Gülnaz were tried to be determined from their books and articles on the turban/headscarf.

Keywords: Turban, Patriarchal Bargaining, Modernization.

---

¹ Dr. Gülşen Çakıl-Dinçer Adıyaman Üniversitesi Sosyoloji Bölümü ORCID: 0000-0001-9024-4508

Giriş

Türkiye’de türban tartışmaları 1980’lerden itibaren siyasal İslamcılığın yükselişiyle beraber yoğun bir şekilde gündeme girmiştir. Özellikle üniversitelerde ve kamu kurumlarında çalışanlara karşı uygulanan türban yasakları, sonrasında türbanlı kadınların eylemlerine neden olmuş ve bu bağlamda da “türbanlı kadınlar” kategorisiyle sosyal bilimlerin çalışma alanına dahil olmuşlardır. Tartışmaların odağında türbanın laiklik karşıtı siyasal bir hareket olarak değerlendirilmesi yer alırken konuyla ilgili ilk alan çalışmaları olma özelliğini taşıyan Nilüfer Göle’nin ve Aynur İlyasoğlu’nun çalışmaları bu tartışmaları farklı bir zemine taşımıştır. Türbanın siyasal bir simge olmanın ötesinde kadınların özneleşme sürecinin bir parçası olarak ele alındığı bu çalışmalardan sonra türban özgürleşme bağlamında değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu değerlendirmelerden biri de türbanın kamusal alana dahil olmak için bir güçlenme mekanizması olarak görülmesidir.

Bu çalışmanın amacı, Deniz Kandiyoti’nin geliştirdiği ataerki pazarlık kavramından yola çıkarak Türkiye’de özellikle 1980’lerin sonlarında belirginleşen kimlik tartışmaları aracılığıyla kendini gösteren türbanlı kadınların kamusal alanda yer alma taleplerini dile getiren İslamcı kadın söylemindeki örtünme tartışmasının ele alındığı bağlamları tespit edip türbanın bir güçlenme mekanizması olarak değerlendirilip değerlendirilmediğini ortaya koymaktır. İslamcı kadın yazarlar, kadın olmaya dair pek çok alanda yazılı metinler üretmişlerdir. Nasıl ki İslamcı kadın hareketi türban etrafında gelişim gösterdiyse bu yazılı metinler içerisinde de türban, önemli bir yer kaplamaktadır. Bu çalışmada söz konusu kavramsal çerçeve bağlamında birincil kaynakları oluşturan İslamcı kadın yazarlardan Fatma Barbarosoğlu, Cihan Aktaş, Nazife Şişman, Yıldız Ramazanoğlu ve Mualla Gülnaz’ın türban/başörtüsü konulu kitaplarına ve makalelerine eleştirel söylem analizi yöntemi uygulanmıştır. Çalışma, “İslamcı kadın yazınında türban bireyselleşmenin bir unsuru olarak mı görülüyor?” sorusunu cevaplamaya çalışacaktır.

Bedeni Örtme

Giyinmek, bedenle ilgili bir meseledir. Bedeni değerlendirme biçiminiz giysileri de salt giyinme ediminin ötesine taşır. “Kültürlerarası verilerin ve karşılaştırmaların ortaya koyduğu gibi doğal beden tarihsel ve kültürel bir bağlamda anlam kazanır [...] Beden kültürel olasılıkların sürekli üretimi ve yeniden üretimi için bir uzam olarak görüldüğünde ‘bedeni oynamak’ bedeni bizatihi inşa etmek, kurgulamak anlamına gelir” (Berktaş, 2015:19,20).

Bedenin sosyal bilimlere konu olması Kartezyen düşüncenin eleştiriye açılmasıyla başlamıştır denilebilir. Bundan önce Batı düşüncesinde, beden öteki olarak değerlendirilmekte ve asıl tartışmalar akıl üzerine gerçekleşmekteydi (Işık, 1998:13). Antik Yunan’da form/madde ikiliğine dayanan bu ayrım Kartezyen dönemde akıl/beden ikiliğine dönüşmüştür. Kartezyen düşüncenin temelinde yer alan akıl/beden ikiliğinde öncelikli alan “akıl”dır. Hakikati ortaya çıkarmak için tek ve değişmez bir yöntem peşinde koşan Descartes için bunu mümkün kılan şey, aklın birliğidir. Descartes, Orta Çağ

düşünürlerinin yüksek (anlık) ve alçak (tutku, duyu ya da hayaller) bölünmüş ruh ikiliğini reddederek rasyonel olmayanın bedene ait olduğunu iddia etmiştir. Böylece anlık meselelerle cisimsel meseleler birbirinden ayrılarak hakikat arayışında bilimin temelini güvenceye almış olur (Llyod, 2015: 66-79). Bedenin ötekiliğine ilişkin eleştiriler ise yapısalcılık sonrası düşünürlerin yapıtlarında, feminist tartışmalarda ve postmodernist çözümlenmelerle başlamıştır. Örneğin Foucault, iktidarların etkisindeki bedenin tarihini araştırarak hakikatlerin değiştiğini gösterirken feministler bedenin toplumsal yaşamda var olduğunu, toplumsal, politik, cinsiyetli ve ideolojik olduğunu ortaya koymaya çalışmışlardır (Işık, 1998:63). İktidarların hedefindeki bedenlerin denetiminde ve disipline edilmesinde kuşkusuz giyinme de faktörlerden biri olarak karşımıza çıkar. Özellikle kadınların nasıl giyinmesi gerektiğine ilişkin düzenlemelerle neredeyse her dönemde karşılaşmaktayız. Örneğin, Asur yasalarında evli ya da dul kadınların kapanması şartı aranırken fahişelerin kapanması ağır cezalara neden oluyordu. Antik Yunan’da ise fahişelerin saçlarını sarıya boyatmaları ve onları diğer kadınlardan ayıran özel bir elbise giymeleri gerekmektedir. Hatta kadınların kılık kıyafetleri “denetçiler” tarafından düzenlenmekteydi (Çelebi, 2018:128). Günümüzde benzer bir uygulama İran’da gerçekleşmektedir. Kadınların şeriata uygun tesettür içinde olup olmadıkları ahlak polisleri tarafından denetlenmektedir. İsveç’te 18. ve 19. yüzyıllara kadar geçerli olan geleneklere göre sadece evli kadınlar değil isteyerek ya da istemeyerek bakireliğini kaybetmiş her kadın başını kapatmak mecburiyetindeydi (Akkent ve Franger, 1987:87). Osmanlı’nın son dönemlerinde de kadınların giyimlerini belirleyen padişah fermanları ortaya çıkmıştır.

Bedenlerin denetim altına alınması ve disipline edilmesi dinler içinde de önemli bir yer tutmaktadır. Sibel Özbudun’a göre (2015: 77), dinler ve beden arasındaki ilişki iki uçludur. İlkinde bedenin dini tasarlamak için bir simgeler kaynağı olarak kullanılması söz konusudur. Buna göre örneğin beden, kozmosun modelini veren bir mikro kozmos olarak görüldüğü gibi kan, süt, meni aybaşı kanı gibi bedensel salgıların da dinsel gösterenlere dönüştüğü görülür. İkinci uçta ise dinin bedene kazınması ve onda temellük etmesi yer alır. “Perhiz, özgül sağaltım teknikleri, ibadet, çile, giysiler, ayinsel yaralama, soluk alıp verme temrinleri, dövmeler, trans, boyama maskeler, sanrı verici maddeler vb. aracılığıyla bedene taalluk, giderek bedeni “temellük etmeyen din (sel sistem) yoktur.”

İslami beden algısı günah üzerinden şekillenmiştir. Beden günahkâr olma vasfı nedeniyle sürekli kontrol altında tutulması gerektirir. Aklın karışmaması beden üzerindeki bu kontrole bağlıdır. Aynı zamanda habituslar oluşturmak için de beden kullanılır. Bu nedenle beden için sürekli bir düzenleme sistemi mevcuttur. İslam dini ritüellerini beden ile gerçekleştirdiğinden beden kutsaldır ancak bu kutsallığını itaatkâr yapısıyla sağlar. İtaatkâr hale gelmeyen beden, günahkâr olur ve tehlike göstergesidir. Bu yüzden de yasaklar çerçevesinde şekillendirilir. Kadın ve erkeğin bedenlerinin bir arada tutulmaması ya da bedenin çıplaklığının örtülmesi de bu itaatkâr bedenin gereklerindedir (Kara, 2012).

Özbudun (2015; 80-81), İslam'ın inanların bedenleri üzerindeki tasarrufunun üç hedefe yönelmiş olduğunu iddia eder. Bunlardan ilki Arap topluluklarını kabilesel bağlılıklarını ikincilleştirip birincil aidiyeti ümmete yönelik kentli yerleşik bir topluma dönüştürmek, ikincisi gayrimüslim dünyadan ayırt edilmeyi sağlayan aynı zamanda türdeş ve "iman, itaat ve ibadet"le tanımlı cemaati biçimlendirmek ve üçüncüsü cemaat içi kadınlık ve erkeklik rolleri ve sınırlarını en net hatlarla belirlemek.

Cemaat içi kadınlık ve erklik rollerinin sınırlarının belirlenmesinde, kadın ve erkeğin mekân olarak ayrıştırılması ve kadının örtünmesi meselesi karşımıza çıkar. Fatıma Mernissi'nin (2015:38), Müslüman toplumlardaki cinsellik ve içgüdü üzerine değerlendirmelerinde, beden cinsellekle eş tutulduğu ve cinsler arası ayrışmanın mantığında cinselliğin rolünün başat olduğu görülür. Kadınların tecrit edilmesinin temel nedeni olarak fitneyi gösteren Mernissi'ye göre, fitneden korkan Müslüman toplumlarda, Gazali'nin eserlerinin de etkisiyle, kadınlar tahrip edici ve erkeklerin dini ve sosyal görevlerini yerine getirmesini engelleyecek bir öze sahip olarak görülürler. Bu nedenle de toplumsal yapı cinsler arası ayrılığı sağlayacak şekilde gerçekleşir. Kadının örtünmesi de yine kadının cinselliğinin yıkıcı yönüne atıfta bulunularak açıklanır. Mernissi, kadınların örtünmesine ilişkin toplumsal farkın kadınların cinselliğine ilişkin anlayış farkından kaynaklandığını; buna göre örtünmenin olduğu toplumlarda kadının cinselliğinin aktif olduğuna dair örtük bir anlayışın, kadınlar için denetim ve baskının sözcüğü olmadığı toplumlarda ise kadının cinselliğinin pasif olduğu anlayışın hakim olduğunu belirtir. Kadının aktif cinselliği erkeğe boyun eğdirecek kadar güçlü görülmektedir; ki bu da kaosu habercisidir. Normatif İslami metinlerin ve düşüncenin etkili olduğu alanın cinsel ahlak alanı olduğunu ifade eden Kecia Ali de (2015: 43,68), kadının kamusal alandaki görünürlüğüne kısıtlanmasındaki ısrarcılığın temelinde baştan çıkarma ve kadın cinselliği hakkındaki endişeler olduğunu ifade eder. Ancak cinselliğe dair söylemler ve pratiklerin toplumdan topluma olmakla beraber zaman içerisinde de değişkenlik gösterdiği de ifade edilmektedir. Boşanma, tecrit hatta eğitime ulaşma imkanlarının cinsellik anlayışıyla ilişkili olduğunu iddia eden Ayesha M. İmam (2015: 81-84), cinselliğin birçok farklı söylemle kamusal olarak inşa edildiğini söylemektedir. Foucault perspektifinden bakarak bu söylemlerin ise tarihsel ürünler olduğunu ve durağan olmadığını; bu nedenle de cinsellik söylemlerinin çağdaş cinsel ve başka hareketler tarafından yeniden yapılandırılması imkanına bakılması gerekliliğini önermektedir.

Türkiye'de ise örtünme tartışmaları Osmanlı İmparatorluğu'ndaki modernleşme tartışmalarına kadar uzanmaktadır. 19. yüzyılda Osmanlı'daki Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülük yanlılarının hepsinin gündeminde ailenin ve kadınların modernleşmeyle beraber yaşayacağı dönüşüm vardı. Cariyelik ve çok karılılıkla beraber 19.yüzyıl sonunda Osmanlı'nın batılılaşma ekseninde en çok tartıştığı konulardan biri de tesettürdür. Osmanlı kadınlarının giyim konusu, kadın konumunu aşan bir toplum tercihinin anlatan sembol haline gelmiştir. Kadınların kıyafetleri modernleşmeden yana olup olmadığını anlamının bir yolu olarak görülmektedir. 16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar kadınların kıyafetleri fermanlarla düzenlenmiş ancak Tanzimat sonrası gerek sosyal gerek ekonomik

nedenlerle moda Osmanlı'nın sınırlarından girmeye başlamıştır hatta “moda akımlarının ortaya çıkıp topluma yayıldığı kaynak saray olacaktır” (Şeni, 1995: 53-59).

Cumhuriyetin ilanı ile beraber kadınların giyimi simge olma halini devam ettirmiş ve bu defa modernleşmenin göstergesi olarak kadının batılı tarzda giyinmesi teşvik edilmiştir. Gündelik yaşamı dönüştürmeyi hedefleyen yeni kurallar içinde kılık kıyafete ilişkin düzenlemeler de önemli yer tutmuştur. Medeniyete ulaşmak için Osmanlı'dan farklılaşmaya çalışan Kemalizm, İslami kültürün parçası olarak görülen kadını tecrit eden anlayıştan sıyrılmak için karma eğitim, kadınların meslek sahibi olması, siyasi haklar gibi olanaklar yaratmakla birlikte tecridin bir parçası olarak kabul edilen peçe ve çarşafın giyilmesinin de önüne geçmeye çalışmıştır.

Kadınların kamusal alanda yeniden örtüyle görünme talepleri 1970'li yıllardan sonra gündeme gelmeye başlar. Üniversitelerde türbanlı öğrencilerin artmaya başlamasıyla yasal düzenlemeler yapılmaya başlanır ve 1980 sonrası hem üniversitelerde türbanla öğrenci olmak hem de kamuda türbanla çalışmak yasaklanır. Bu tarihten sonra bazen esnetilerek bazen sıkılaştırılarak uygulanan bu yasaklar özellikle üniversiteye türbanla devam etmek isteyen öğrenciler tarafından protesto edilmiş ve 1990'lı yıllar türbanlı öğrencilerin kitlesel eylemlerine sahne olmuştur.

Cumhuriyetin ilanı ile devletin yapısındaki değişikliklerle beraber yaşam şekli, davranış biçimleri ve gündelik yaşam da değişmiştir. Kılık kıyafet alanındaki değişikliklerle batılı tarz benimsenmiş ve geleneksel giyim kuşam kamusal alan dışında tutulmaya çalışılmıştır. Gündelik yaşama dair diğer bir değişim de kadın ve erkeğin bir arada bulunmasının özendirilmesidir (Göle, 2001: 82-90). Ancak bu değişiklikler İslamcılar/dindarlar arasında pek kabul görmeyecektir. Bu nedenle kız çocuklarını, kız meslek liseleri ve imam hatiplerin açılmasına kadar okula gönderme konusunda direnç göstermişlerdir. 70'ler ve sonrasında üniversitelerde türbanın görünür olmasında bu okullardan gelen kızların etkili olduğu ifade edilir. Eraslan (2000: 213), modern dünyanın kariyerini edinmek isteyen bu kızların, modernizmin araçlarını kullanmada kendi cenahlarının şüphecilik çemberini kırarken aynı zamanda bu cenahı modernizme eklemlediğini iddia eder. Burada şüphecilik çemberini kırma olarak değerlendirilen durumu Göle'de yaşam stratejileri olarak görebiliriz. “İslamcı hareketin kadınların konumuna ilişkin tutuculuğuna rağmen, kadınlara alternatif yaşam olanakları- örtünme hakkını arayan direnişlere katılmalarının yanı sıra Kuran okuma toplantıları, dergi çıkarma aktiviteleri- aralayarak bireysel özgürlüklerine sahip çıkmalarını mümkün kılmaktadır” (Arat'tan akt. Göle, 2001: 151). Söz konusu olanakları ve stratejileri ataerkil pazarlık kavramıyla düşündüğümüzde aslında bu kızların söz konusu İslamcılığın çok uzağına gidmeden ama laik kamusal alanın sınırlarını da zorlayarak yer bulma çabalarında sürekli bir gerilim yaşadıklarını söyleyebiliriz. Bugün türban yasaklarının kalkmış olması ise gerilimin kendi cenahlarında daha da görünür olmasını sağlamaktadır. Kadınların toplumsal uyum ve direniş stratejileri üzerinde odaklanan bir bakış açısı geliştirilmesiyle ortaya çıkan ataerkil pazarlık kavramı aracılığıyla, ataerkilliğin aldığı biçimleri daha hassas bir biçimde tanımlama şansı yakalanabilmektedir. Bu kavramın

işlemedeki basit mantık ise kadınların haklarını savunmak için benimsedikleri yolların bir ölçüde içinde buldukları sistemin mantığıyla açıklanabilmesidir. Kandiyoti'nin (2013: 15-16,126-145), kadınların her sistem içerisindeki baskıcı öğelerine karşı kendi güç ve özerklik alanları oluşturmaları tespiti, daha sonra feminist literatürde çokça kullanılmıştır. Ancak Kandiyoti'nin kavrama yönelik önemli tespitlerinden biri de kadınları eziyormuş gibi görünen sistemlere kadınların da erkekler kadar bağlı olabildiğidir. Bu bağlamda ataerkil pazarlığın konusu olan örtünmenin, türbanlı kadınların mücadelesinde kendi öznelliklerini oluşturmada hangi bağlamlarda tartışıldığını görmek önemlidir. Zira bu şekilde sisteme ne kadar bağlı olduğunun da görme şansı yakalanabilir.

Türbanlı kızların eylemleri hem seküler hem dindar kadın yazarlar arasında farklı bakış açılarıyla değerlendirilmiştir. Seküler yazarlar arasında bazıları bunu bireyleşme ve güçlenmenin aracı olarak modernleşme perspektifinden ele alırken, diğerleri ise bir erkek hareketi olan siyasal İslam'ın uzantısı olarak değerlendirmiştir. İslamcı kadın yazarlar arasında ise “türban” mücadelesi ataerkil pazarlığın da etkisiyle ikiliğin ötesinde farklı bağlamlarda değerlendirilmiştir.

Seküler Kadın Yazınında Türban

Türbanlı öğrencilerin üniversitelere girişlerinin yasaklanma süreciyle beraber bu konuda yapılan çalışmalar kendini göstermeye başlarken 1990'lı yıllar örtünmenin anlamını çeşitli faktörlerle ele alan bir literatürün gelişmesine olanak sağlamıştır. İslamcılığın yükselişinin örtünmenin artışındaki etkisi ve bununla bağlantılı olarak örtünmenin siyasallaşması iddiası ise tartışmaların bir yönüyle sertleşmesini de beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda iki farklı yaklaşım tespit edebiliriz. Bunlardan ilki türbanlı öğrencilerin görünürlüklerinin artmasını ve türbanlarıyla kamusal alandan yer talep etmelerini modernleşmenin bir yüzü olarak değerlendiren çalışmalardır. Diğer yanda ise bunun bir modernleşme olarak görülemeyeceği ve siyasal İslamcı hareketin devamı olarak kamusal alanın çerçevesini dini değerlerle belirleme çabası olduğu iddiası vardır.

Örtünmenin siyasallaşması iddiasında türban ve başörtüsünün farkının ortaya konulması önemli ayrımlardan biri olarak karşımıza çıkar. Göle (1991:16), başörtüsünün geleneklerin sınırları içinde kaldığını, kuşaktan kuşağa aktarıldığını ve kadınlar tarafından edigence benimsendiğini ifade eder. Ancak türbanı, modern alana geçişi ve siyasi bir duruş içermesi nedeniyle kadınlarca etkin sahiplenilmiş bir kimlik göstergesi olarak değerlendirir. İlyasoğlu da (2013:47), benzer şekilde bu yeni örtünme biçiminin batılılaşma ve modernleşmenin, kişilerin kültürel kimliği ve kültürel benliğinin parçası olan bireysel normlarını tahrip etmesine yönelik sahiplenilen ayrımcı stratejilerden biri olarak ele alır. Bu noktada kişiler hem İslami yaşam tarzına dönük kültürel pratiklere yönelerek farklılıklarının altını çizmiş olurlar hem de bu farklılığı modern toplumsal düzene eklemleyerek modern yaşama katılımı sağlarlar. İlyasoğlu (2013:47), bu stratejilerin “kendi modernleşmesini kendi yapma” işlevi yüklediklerini ifade eder.

1990'lardan sonra ortaya çıkan başörtülü kadınların kamusal alanda temsil edilme tartışmasını farklı modernlik anlayışı üzerinden değerlendiren Zehra Yılmaz (2011:806), bu tartışmanın Müslüman kadınlar tarafından "[...] İslam'ın bir gereğini yerine getirmek üzerinden değil; bireysel haklar, inanç özgürlüğü ve demokratik hak talebi gibi seküler kavramlar üzerinden[...]" yapılmasını modern yaşamla bütünleşme göstergesi olarak ele alırken örtülü kadınların İslam'ın kadınlıkla özdeşleştirdiği mahremiyeti yok sayarak kamusal alana taşıdıklarını iddia eder.

Dindar kadın edebiyatı üzerine çalışan Elifhan Köse (2011:828), dindar kadınların tesettür anlatısının çift yönlü işlediğini ve bir yandan ataerkil değerlerle kendi bedeninin kontrol edilmesini reddederken diğer yandan iffet, namus gibi ataerkil değerlerle kendi bedeninin kontrolünü kendi üstlenen bir özneleşme stratejisinden söz eder.

Zeynep Direk (2006: 17), türban konusunu farklı bağlamda ele alarak ve daha büyük bir misyon yükleyerek türbanlı kadınların ve çalışan kadınların İslam'ı modernleştirdiklerini ifade eder ve onların desteklenmesinin erkek değerlerinin egemen olduğu bir İslam anlayışının sorgulanmasını sağlayacağını iddia ederek "başörtüsüyle kamusal alana çıkmak isteyen kadınlar, kadınları kamusal alandan dışlayan bir İslam rejiminde yaşamayı isterler mi" sorusuyla bu değişimin gerekçesini açıklar. Bu mücadele Direk için de türbanlı kadınların seçimi, inanç özgürlüğü ve kendi kimliğini seçme özgürlüğü olarak ifade bulmaktadır.

Cumhuriyet'in kamusal alan/özel alan ayırımında kamusal alanın bir vitrin olarak düzenlendiği ve bu nedenle özenle denetlendiği tezinden hareketle Nükhet Sirman (2006: 21), kamusal alana çıkışın kadınların özgürleşmesi için bir yol olmadığını ifade etse de bireysel güçlenmeler için açık kapı bırakacaktır. "Kamusal alana çıkışın kadınların özgürleşmesi için bir yol olmadığını, bu çıkışın kamunun kendisinin kurulma biçimiyle belirlenmiş olduğunu hatırlamakla birlikte, buradan kadınların ücretli bir işte çalışmaları ya da siyasi bir faaliyette yer almalarının hiç anlamlı olmadığı gibi bir sonuç çıkarılmaması gerekir. Aksine kadınların bu yollarla bireysel olarak güçlenmeleri büyük bir ihtimaldir. Değişmeyecek olan kadının toplumda cins olarak ikincilliğidir".

Antik dönemden itibaren örtünmenin tarihsel serüvenini sunan ve örtünmenin ataerkilliğin bir parçası olduğunu ileri süren Çağlayan Kovanlıkaya (2017: 46), kamusal alana örtünerek çıkan kadın için kurtulmuş ama özgürleşememiş demektedir. Modern, elitist ya da laik iktidarlar ile biçimlenen batılı kadının giyinmesi/örtünmesiyle Müslüman kadının tesettürünün benzer kaynaktan beslendiğini ifade edip her iki kadın imgesinin kurgusal yönüne odaklanır ve "kadın bedeninin örtünme sorunu ile özgürlük kavramı bağlamında tahakküm erkinin aynılığı dolayısıyla kadının özgürlük mücadelesi farklılığı değil benzerliği ortaklığı gerekli görmelidir. Feminist mücadele örtünmenin kültürel tahakkümündeki aynılıkta, farklı kimlik tanımlarıyla kesişerek birlikte olmalıdır" diyerek özgürleşme mücadelesinin yöntemini feminizmde bulur.

Çağla Kubilay (2010: 150-159) ise, siyasal İslamcılığın türban mücadelesinin bir özgürlük mücadelesi olmadığını türbanın görünürlüğünün artması mücadelesi olduğunu

altını çizer. Bu mücadelede toplumsal alanda hâkim olan ataerkil örüntülerin neden olduğu kadınlara yönelik diğer ayrımcılık ve dışlama stratejilerini söylemsel alanlarının dışında kaldığını ve dışlamanın yalnızca türbanlı kadınlara uygulanıyormuş gibi davranıldığını söyler. Ayrıca türbanlı kadınlar üzerinden temellendirilen bu söylemin aslında tüm inanlara genişletilerek bu meseleyi kadın meselesi olmaktan çıkarıp İslam'ın dışlanması olarak mücadelenin alanını değiştirdiklerini iddia eder.

Arat (1995: 105), İslam ideolojisi ve hukukunun ekonomik siyasal ve toplumsal hayatla birlikte özel hayatı da düzenlediğini ve şeriat hukukunun kadına seçim özgürlüğü tanıyan feminist yaklaşımın tersine kadının giyiniş biçimine kadar neyi yapıp neyi yapmayacağını belirlediğini ifade eder.

Berktaş (2000: 213), tek tanrılı dinlerin mülkiyetin denetimi ve bedenlerin denetimi aracılığıyla kadınları ikincilleştirmesinde bedenin denetimi ve terbiyesinin cinselliğin denetlenmesi olduğunu ve bunun ataerkil sistemde de aynı şekilde kadın bedeninin ve doğurganlığın denetlenmesi biçimin aldığını söyler. Bu mekanizmada baskının içselleştirilmesinin yalnızca baskının kaynağını görünmez kıldığını ve mücadeleyi engellediğini belirtir ve Hilde Hein'den alıntı yaparak şöyle sonlandırır.

“Din kavramının kendisi insanlar için değerli yönleri olsa da ataerkil yapılar, kutuplaşmış değerler ve hiyerarşi ile öylesine lekelenmiş durumdadır ki en titiz feminist arındırmanın bile bu lekeleri temizlemesi mümkün değildir, diyor felsefeci Hilde Hein. Gerçekten de amacımız barış olduğu zaman, savaşı anlamsız kılmamızın yolu, karşı silahlar üretmek değil, tümüyle silahlardan arınmış bir dünya kurmaya cesaret etmektir” (Berktaş, 2000:217)

Seküler kadın yazınında bakış açıları farklı olsa da kadının bireyselleşmesinde dinin konumu odakta yer almakta ve bir örnek olarak türbanın bireyselleşmeye etkisi tartışılmaktadır. Seküler kadın yazınındaki bu tartışmaya karşı pencereden bakan İslamcı kadın yazarlar için ise türban bireyselleşmenin ötesinde konumlanmaktadır.

İslamcı Kadın Yazınında Türban

Başörtüsü ve türban ayrışmasına İslamcı kadın yazının da rastlarız. Seküler kadın yazınında bir modernleşme simgesi olarak yer alan türban, İslamcı kadınlar için yüzyıllardır toplumun bir değeri olarak ifade edilen başörtüsünün yerine konulmaya çalışılan bir etiketleme; ayrımcılık ve ötekileştirmenin bir aracıdır. Hatta “[...] ad değiştiren başörtüsü, onu takanlarla birlikte tehdit algılaması içinde görülmesi gereken bir nesneye dönüştürüldü” denilerek türbanın öznelere silikleştirmeye kadar götürdüğü ifade edilmektedir (Ramazanoğlu, 2008:31-32). Türbana bu farklı bakışla birlikte İslamcı kadın yazarlar, türbanlı kadınlarla ilgili yapılan sosyolojik çalışmalara karşı da mesafeli durmuşlar ve bu çalışmaları gerçeklikten uzak bulduklarını pek çok defa tekrar etmişlerdir. Özellikle Batı karşıtlığı çerçevesine şekillenen bu eleştirilerin odak noktasında seküler kadınların oryantalist bir bakışla çalışmalarını yaptıkları iddiası görülür. Bu bakışa göre bu araştırmalarda başını örten kişi nesneleştiriliyor ve kategorize ediliyordu (Şişman: 2011:9). Ayrıca bu bakış açısıyla yapılan araştırmalarda bilgi ve

İktidarın merkezinde olana araştırmacıların öteki olan diğer kutbu incelerken onları norm dışı olarak kabul edip modernleşmeye ne kadar yaklaşabileceklerinin tespiti için bir uğraş içerisinde oldukları ifade ediliyordu. Bu da aslında eşitler arası bir ilişki olmayıp dahası daha örtük bir ötekileştirmeye yol açmaktadır (Şişman, 2000: 125). Bu nedenle İslamcı kadın yazarların, konuyu modernleşmenin veçheleri bağlamında bireysel haklar, inanç özgürlüğü ya da demokratik hak talebi olarak değerlendiren seküler bakışa karşı olarak otantiklik arayışında olduklarını söylenebilir. Osmanlı'daki kadın hareketi ve özellikle Fatma Aliye'nin düşünceleri otantiklik arayışının merkezinde konumlanır. Fatma Aliye, Osmanlı modernleşmesinde referanslarını İslami kaynaklardan alarak kadınların önündeki engellerin kaldırılmasını istemiş ve kadının tesettürünü olmazsa olmaz olarak değerlendirmiştir. Buna karşın İslamcı kadın yazarlar, Cumhuriyet'in modernleşme anlayışını, Osmanlı'daki kadınların tartışmalarını uzun yıllar görmezden geldiği için “kostüm modern”² ya da “gardırop modernleşmesi”³ olmakla suçlanmışlardır. Bu suçlamaları ise özellikle II. Dalga feminizmin savunucuları tarafından geliştirilen Kemalist rejimin, kadınları İslami ataerkillikten kurtarsa bile batı tarzı ataerkilliğin içinde bıraktığını iddia eden çalışmalarından referanslarla⁴ geliştirdiklerini söyleyebiliriz. Otantiklik arayışı içerisinde “türban/başörtüsü” konulu yazılarına baktığımızda, türbanın/başörtüsünün beş farklı anlamda kullanıldığını söyleyebiliriz.

1. Örtünmenin kültürel değil ontolojik olması

İslamcı kadınların en önemli vurgularından biri inancı için örtündükleridir. Bunu kamusal alana dahil olmak için kullanmadıkları gibi “Müslüman” olduklarını göstermek dışında bir mesaj kaygısı da taşımadıklarını ifade ederler. Oysa sonraki başlıklarda görüleceği üzere örtünme “mesafeler” yaratmayı içeren bir anlam kümesine de denk gelmektedir.

Nazife Şişman (2011: 15) için başörtüsü dindarlığından başka bir anlam taşımamaktadır. Örtünmeyi ise bireysel bir tecrübe olarak değerlendirmiş ve seksenli yılların ikinci yarısından itibaren yapılan sosyolojik araştırmaların konuyu direnen kimlikler ve çatışan kültürler üzerinden analiz etmelerini eleştirmiştir. Benzer söylemi Fatma Barbarosoğlu da tekrarlar ve örtünmenin sosyolojik araştırma konusu olmasına tepkilidir. Çünkü ona göre hem Müslüman olup hem de Allah'ın emirlerine itaat edilmesi sosyolojinin konusu olmamalıdır. “Sapmalar sosyolojinin konusu olabilir esaslar değil ve aslolan başını örtmektir. Bir kişi başını örtüyorsa örter. Başka insanlar onun başını örtüp örtmeyeceğini tartışamazlar. Çünkü söz konusu kişi akıl balıdır. Bir insanın kendini ontolojik olarak konumlandırma hakkı vardır” (Barbarosoğlu, 2015a:53)

² Ramazanoğlu, Y. (2005), Cumhuriyetin Dindar Kadınları, içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık*. İstanbul: İletişim. ss: 804

³ Şişman, N. (2011), *Sınırsız Dünyanın Yeni Sınırı Başörtüsü*. İstanbul: Timaş. ss 110

⁴ Durakbaşı A. (1998), Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu, içinde, *75. Yılda Kadınlar ve Erkekler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları; Berktaş, F. (2002), Doğu ile Batı'nın Birleştiği Yer: Kadın İmgesinin Kurgulanışı, (Ed.) U. Kocabaşoğlu, içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*. İstanbul: İletişim; Arat, Y. (2005). Türkiye'de Modernleşme Projesi ve Kadınlar. Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik (Der.) S. Bozdoğan ve R. Kasaba. İçinde. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları

Seküler yazarların çalışmalarına tepkiler dışında örtünmenin dinin gerekleri için yerine getirilmesi ve bunun bir tercih olamayacağı düşüncesi de kültürü aşan bir olgu olduğunu göstermek içindir. Cihan Aktaş (2006: 46), “Dini hayat görüşü her şeyden önce kişinin içsel özgürlüğünü ve özgür seçimini talep eder; dinde zorlama yoktur. Bedenini dini bir bakış açısıyla yaratılmış gören bir insanın o bedeni yine dini algılarla tanınması ve donatması ise inançlarıyla tutarlı bir hayat sürdürmesini tamamlayan bir anlama sahiptir” demektedir. Yine Şişman (2015:52), İslam’ın klasik kaynaklarına atıfta bulunarak ne tesettürün mahiyeti ne de gerekliliğine dair bir tartışmaya ve fikir ayrılığına rastlanmadığını; Kuran’da tesettüre riayet etmeyen bir kadın için bir ceza belirlenmese de örtünmenin hem kadın hem erkek için ideal olduğunu; kadın ve erkeklerin cennet tasvirlerinde de örtülü olduğunu ifade eder. Mualla Gülnaz (2000:99) ise, sadece kendi nefesine bile kul olmayarak Allah’ın emri olduğu için örtünmenin kadınlara büyük bir özgürlük, iradi bir karar olması sebebiyle de farklı, şahsiyetli ve onurlu hissettirdiğini ifade ediyor.

Aslında bu bakış açısıyla özellikle 1980’ler ve 1990’larda Türkiye’de kültürün bir tüketim alanına dönmesine yapılan itiraz söz konusudur. Bu yıllarda tüketim hem sosyal hayatı hem de siyasal alandaki çatışmaları belirleyen ana faktör olarak görülmeye başlandı. Bu belirlenimde metalaştırma önemli bir araç olarak kullanılmaktaydı. Kimlikler de metalaştırma aracılığıyla tüketimin bir unsuru olarak görülüyordu ve tabii ki simgelerin somutlaştırılması metalaştırılmanın işleme biçimiydi. Tesettür bu noktada devreye giriyor çünkü söz konusu yılların en belirgin simgesi türbandı (Navaro-Yaşın, 2002: 229-231).

2. Batı modernizmiyle yapılan hesaplaşmada türbanın bir cevap olarak değerlendirilmesi

Örtünmenin öncelikli hedefi Müslüman olmanın şartlarını yerine getirmek olsa da siyasal çatışmalar söz konusu olunca türbanın bir mesaj olarak görülmesi gerektiğini de İslamcı kadınların yazdıklarında görmek mümkün oluyor. Öncelikli çatışma alanı özellikle Osmanlı Devleti’nin son döneminden itibaren yaşanan Batıcılık-İslamcılık tartışmalarına kadar gitmektedir. Osmanlı Devleti’nin çöküşünden kurtarılması için yapılan birtakım yeniliklerle ilgili tartışmaları içeren İslamcılık- Batıcılık ikiliği kültürel alanın belirlenmesi için verilen mücadeledir. Tanzimat Fermanı’yla birlikte yaşanan gelişmeleri dinden ve devlet geleneğinden kopuşun izleri olarak gören İslamcılık taraftarları kendi “kavramsal çerçeveleri” içinde çözüm önerileri geliştirmişler ve dönüştürücü unsur olarak İslam’ı göstermişlerdir (Bulaç, 2005: 53). Batıcılık yanlıları ise, modernleşmeyi hem kurumsal hem iktisadi hem de kültürel alana taşımayı istemektedirler. Toplumsal değişimin kaçınılmaz olduğu bu süreçte Doğu-Batı karşıtlığı belirleyici olacak ve “Doğulu olan için Batılılaşmak hep dışta, hep yabancı kalmak olacaktır, çünkü özlükler farklıdır” (Tekeli, 2007: 34). Cumhuriyet’in kurulmasıyla modernleşmenin her vechesiyle yerleşmesi için yapılan yenilikler İslamcılar için “yabancı” olma halinin devamlılığını getirirken; 1980’lerin yükselen kimlik politikalarıyla beraber yabancı olma halini tersine çevirme çabaları siyasal talepleri olan bir harekete dönüşmelerine neden

olmuştur. Bu talepler savunulurken Cumhuriyet'in modernlik anlayışı çerçevesinde dönüşen sosyo-kültürel yapıya eleştiriler ise merkezde yer alır. Çünkü karşıtlık Osmanlı'nın son döneminden itibaren simgeler ve semboller üzerinden kurgulanmıştır. Bu noktada kadınların giyimi siyasal tarafların her zaman simgesi olmuştur. Cumhuriyet'in modernleşme projesinde, 1984 yılına kadar hukuksal bir engel olmasa da tesettürün yer almadığını görürüz. Tam da bu noktada İslamcı kadınların itirazları görülür ve Cumhuriyet'in modernleşme projesinde kamusal alanda kendilerine yer açılmadığını ifade ederek dönemin İslamcı hareketiyle birlikte mücadeleye dahil olurlar. Türban bu mücadelenin simgesi olarak akıllarda kalır. Bu nedenle İslamcı kadın yazarların yazılarının önemli bir bölümünde Batılı modernleşme anlayışının kültürel kodları sorgulanır ve bu kodlara itiraz edilir.

Aktaş (2006: 50), modern eğitim almış genç kızların başlarını örtme nedenlerinden birisinin modernleşme adına şekilci dayatmalar olduğunu söylerken; 80'li yılların başörtülü öğrencilerinin giyim ve hayat tarzının bir kapanmanın onayını, kapatılma durumuna rızayı değil dayatılan çağdaş giyim tanımlamalarına duyulan memnuniyetsizliği ve bunlara yönelik sorgulamayı ifade ettiğini belirtir.

Şişman ise, özgürleşme ve örtü meselesini ele alırken medenileşememe söylemini ele alır. "Toplumda belli bir düzeyde dönüşüm gerçekleşse bile kadının konumunun örtünün devamlılığında da gösterdiği üzere aynı kalışı kültürün geriliğinin sembolü haline getirir kadını ve örtünme medenileştirme söyleminin merkezinde yer alır" (Şişman, 2015:55). Bu medenileştirme söylemi hiyerarşik bir yapıyı meşrulaştırma olarak görülüyor. Türban kamusal alanda eşitsizliğin göstergesidir.

3. Örtünmenin sömürge ve kapitalizme bir cevap olarak değerlendirilmesi

Oryantalist bakışta yer alan sömürülen doğuda kurtarılması gereken kadın imgesine cevap olarak türbanın savunulması, korunması gereken topraklarla eş tutulur. Bu bakışta örtünme, Batı ile İslam dünyası arasındaki hiyerarşinin ve İslam dünyasının fethedilemeyişinin bir sembolü olarak kabul edilir. Buradaki temel motivasyonun anti-kolonyalist hareketten alındığı görülmektedir. 1960'lı yıllardan sonra diğer ülkelerden İslamcı yazarların çevirileriyle birlikte uluslararası bir anlayış geliştirmeye çalışan Türkiye'deki İslamcılık dış dinamiklerin de etkisiyle "daha evrenselci ve kitaba dayalı, kelimenin daha gerçek anlamıyla İslamcı köklerine zorlayıcı bir davet halini almıştır" (Aktay, 2005:21). Bu dönemden sonra diğer Müslüman ülkelerdeki⁵ gelişmeler yakından takip edilmiş ve o ülkelerdeki anti-kolonyalist hareketlerden ilham alınmıştır. Müslüman ülkelerin anti-kolonyal mücadelesinde kadınların örtünmesi, Batılı ülkelere karşı verilen mücadelede önemli simgelerden biri olmuştur. Sömürgeleştirmede Batılıların, Doğulu ülkelerin kadınlarını Doğulu erkeğin zulmünden ve peçesinden kurtarma misyonuyla birlikte, "kadınılaştırılan Doğulu erkeği" İslamcı yazarların eserlerinde ve oryantalizm

⁵ 1970'li yıllarda Filistin, Filipin, Eritre, Moro, Afganistan, Açe, Sumatra, Suriye, Mısır, Cezayir iken 1990'lı yıllarda Orta Asya Ülkeleri, Çeçenistan, Bosna-Hersek, Arnavutluk, Kosova bu ülkeler arasında yer alır (Aktay, 2005: 21).

eleştirilerinde çokça karşılaşılan bir ifadedir. Bu imgelerin ortadan kaldırılması için verilen bağımsızlık mücadelelerinde otantikliğin koruyucusu olarak “Müslüman kadın” öne sürülmüş ve ne kadar “aslına” benzerse Batı’nın o derece reddedildiği gösterilmiştir.

Şişman’ın (2011, 25), başörtüsüne “yurt özelliği” yüklemesinde görüleceği gibi onun yokluğu işgal edilmiş olmak ya da yurtsuz kalmakla eşdeğer tutulmuştur.

Aktaş (2018: 288), 1980’li yıllarda Türkiye’de türbanın görünür olmasının Batılıların, Müslüman kadınların peçesinin, çarşafına yükledikleri gizemi ve kurtarılmayı bekleyen Şehrazat imgesi etrafında şekillenen haremdeki kadın kurgusunu bozduğunu belirtmiştir.

Sömürülmeye beraber özellikle 1980’lerde kullanılan bir diğer argüman ise örtünün kapitalizmin tüketim kültürüne karşı bir mevzi olduğudur. Bu iki türlü işleyen bir bakışı temsil eder. İlkinde kapitalizmin özellikle kadınları hedef alarak oluşturduğu tüketim dünyasında sürekli tüketimi teşvik ederek ayakta durmasına karşı İslamcı kadının tesettürünün modanın dışında “ontolojik” bir anlayışı temsil etmesi nedeniyle kapitalizmin tüketim iktidarına karşı bir gücü olduğu iddia edilir. İkinci bakışta ise bir meta haline gelen görünür-güçsüz kadının karşısına iktidarını sağlayacak olan örtülü kadının konulduğu görülür.

“Görülmediği halde gören konumundaki Müslüman kadın fethedilemeyen, üzerinde iktidar kurulamayandı” (Şişman, 2015:19). Tesettürü gören/görünen ilişkisinin hiyerarşik zemininde değerlendiren bu bakışa göre, örtülü olmayı kadının özgürlüğünü kısıtlayan bir durum olarak değerlendirmek yerine gücü elinde bulunduranın konumu olarak görmek gerekir. Nitekim “en büyük otorite olan Padişah bile kendini saklayarak, mümkün olduğunca az insana görünerek şehrin sokaklarından geçmektedir.” (Barbarosoğlu, 2014: 13).

4. Örtünmenin anlamının kuşaklar arası farklılaşmayı açıklaması

Her ne kadar İslamcı kadın yazarlar örtünmenin kadınları kapitalizmden koruyacaklarını düşünse de günümüzde örtünmeye ilişkin farklı düşünceler olduğu görülmektedir.

Örtünenler arasında örtünme üzerinden kuşak farklılığını ele aldığımızda iki anlayışla karşılaşabiliriz. Bunlardan ilki; özellikle Aktay’ın, yukarıdaki ifadesinde belirttiği gibi 1960’lı yıllardaki çevirilerle birlikte İslamcı köklerine dönen Türkiye’deki İslamcılığın etkisiyle şekillenmiştir. Görünürlüğü 80’li yıllarda artan türbanlılar yeni İslami anlayış çerçevesinde kendilerini önceki kuşaklardan ayırmıştır. Burada anneleriyle aralarındaki farklılığı ortaya koyan ve dini kaynaklarla araya konulan alfabe ve hayat tarzı uçurumunu aşmaya çalışan; bunu da çok kısa bir zamanda ve büyük bir açıklıkla yapmaya çalışan bir kuşağı görebiliyoruz.

2000 sonrası ise özellikle geniş kitleler için türbanın modanın bir parçası haline gelmesiyle gelişen⁶ ve örtünmenin anlamını bir kez daha farklılaştıran ikinci bir anlayış

⁶ Her ne kadar ilk türban defilesi 1995’te Tekbir firması tarafından yapılmışsa da pek çok firmanın “modest” bölümünü açmasını 2010 sonrasında gördük. Ayrıca ilk İslami moda dergisi olan “Ala” da yayın hayatında Haziran 2011 de başlamış ve arkasından başka dergilerin de çıkmasına öncülük etmiştir.

ortaya çıkmıştır. Burada artık ne kapitalizm karşıtlığından ne de İslamcı köklere dönmekten bahsedilmektedir. Söz konusu olan örtülüken güzel görünmektir. Görünmeden iktidar sahibi olmak yerine örtülüken fark edilmek artık “tercih edilen”dir. İslami yazın dünyasının, buna farklı yanıtları olmuştur. Bir kısmı bu yeni anlayışın İslami tesettür anlayışına ters düştüğünü söylerken bir kısmı da hiç kimsenin özellikle de erkeklerin kadınların örtülerine karışamayacaklarını ifade etmişlerdir.

Barbarosoğlu (2015b: 158-159), 90 kuşağından genç kadınların kendilerini farklılık noktasında ortaya koymaya çalıştığını ancak 70 kuşağının sahip olduğu dernek ve teşkilatlara sahip olmamalarını “saldırganlıklarının” nedeni olarak görür. Ayrıca 70-80 kuşağının “laikler” tarafından anneleri gibi olmamakla eleştirildiğini, 90 kuşağının ise cemaat tarafından anneleri gibi olmadıkları için eleştirileceklerini belirtir. Ancak kendisi de modernin içinde kendine yer arayan dindarlara sert eleştirilerini sıralayacaktır zamanla ve “başörtüsü direnişi gündemin baskısına yenildi” (Barbarosoğlu, 2015b: 170) diyecektir. Ona göre, türban mücadelesinin öznelere olan 70 kuşağının kadınları, görüldüğü gibi olanlardır ve söz konusu yıllar türbanın sadece Allah’ın emri olduğu için örtüldüğü yıllardır. “Bir emri yerine getirirken öbür emirleri atlama gibi bir mantığın yürütülmediği yıllar.” (Barbarosoğlu,2015b: 167).

Aktaş (2015), bu dönüşümü İslamcı mahallede kadınların varlığının “Bacıdan Bayan’a” geçişi olarak özetler. Bu aslında İslam ülkelerindeki “devrimci İslam’a karşı uzlaşmacı İslam” olarak tanımladığı İslamizasyon politikalarının Türkiye’de uygulanmaya başlandığı yıllara tekabül etmekte. Örtünme de bu politikalar aracılığıyla bağlamından uzaklaşmış ve “modern ve şık” türban şeklini almıştır. Çünkü “başörtüsü fanatik ya da radikal bir eğilimi yansıtmış olurdu” (Aktaş, 2018: 272-273). 1980’li yıllarda türbanlı kadınların en önemli etkinliği olan dini kaynakları okumak bir kimlik bilinci kazanmak için gerekli görülüyordu. Bu kadınlar “sahte bir aidiyet duygusu ya da yapay bir kimliğe karşı organik, sahici ve varoluşlarını anlamlandıran bir aidiyet ve kimlik talebiyle hareket ediyorlardı” Ancak 1990’lar sonrası bir savrulma söz konusu. Bu savrulma ise “belirli bir kapasiteye, yeterliliğe ve donanıma” sahip olmamakla ilgilidir (Aktaş, 2018:338-339).

5. Örtünme aracılığıyla feminizmle ilişkide mesafe konulması

İslamcı kadınların süreç içerisinde feminizmle ilişkilenebileceği üç farklı yaklaşımla açıklanabilir; feminizmle mesafeli duruş, feminizmle ilişkilenebilir ve kadının insan hakları yaklaşımı (Çakıl-Dinçer, 2020). Her üç yaklaşım da kadınlara ilişkin sorunlara İslami kaynaklar içerisinde çözüm arasa da ilk yaklaşımda feminizm tamamen reddedilirken ikinci yaklaşımda feminist literatürden yararlanılarak İslam içerisindeki kadın tartışmaları yapılmıştır. Üçüncü yaklaşımda ise modern dünyada yaşayan dindar kadınların sorunları kadının insan hakları söylemiyle aşılmaya çalışılmaktadır. Ancak her üç yaklaşımda da feminizm sorgulanan ve araya mesafe konulması gereken bir anlayış olarak karşımıza çıkar.⁷

⁷ Feminizmle ilişkilenebilir feminist literatürü kullanmaktan Müslüman feminist olma çizgisine kadar geniş bir yelpazeyi kapsar. Bkz. G. Çakıl-Dinçer (2020), Feminizmle İlişkisi Bağlamında Türkiye’de İslamcı

İslamcı yazında mesafenin en önemli nedeni Batı kaynaklı bir hareket olan feminizmin Türkiye’deki kadın sorunlarına çözüm olamayacağı düşüncesidir. İslamcılığın Osmanlı’dan itibaren sosyal ve kültürel alana ait sorunların Batı kaynaklı çözümlerini reddeden genel seyrine uygun bir anlayış geliştirmişlerdir. Çünkü “İslamcılık ‘bilinçlenme’ye yaptığı vurguyla birey sorumluluğunun altını çizen, sosyal adaletin sağlanmasını talep eden bir hareketti. Bunun yanında İslamcılık, kadın ve erkek arasındaki ilişkiyi Allah’a kulluk esasına bağlı olarak demokratik bir çerçeveye oturtuyordu” (Aktaş, 2018: 244).

Mesafenin oluşmasındaki bir diğer nedeni “Üçüncü Dünya”dan ve “Siyah Feminizm”den gelen eleştirilerle benzeşen, Batı’nın bir norm olarak feminizmi diğer ülkelerin kadınlarına da benimsetmeye çalıştıkları düşüncesi oluşturur. Benzer davranışın Türkiye’deki feministlerce de gösterildiği ifade edilmiş ve feminizmin üstenci dille öteki kadınları kurtarılacak nesnelere olarak gören bir tutum geliştirdiği iddia edilmiştir. Ramazanoğlu (2000: 152,157), Türkiye’deki feminist hareketin batı kaynaklı olduğunu söylerken, onların deneyimlerinden ve hâkim otoriteden bağımsız bir sivil örgütlenme gerçekleştirememekle itham eder. Bu nedenle, 1980’li yıllarda türban mücadelesinde feministlerin hiçbir aşamada kendilerine destek vermediklerini belirtir.

Feministlerin türban yasakları sırasında kendilerine destek vermediği neredeyse bütün İslamcı kadın yazarların değindiği bir durumdur. Şişman (2000), desteğin verilmemesinin nedenini, feminizmin genel mantığının türbanın kadını ikincilleştiren bir sembol olarak değerlendirmesinde bulur. Kadınlar ya baba ya da koca baskısıyla yahut ataerkil söylemin baskısı nedeniyle başlarını örterler feministlere göre. Bu nedenle türbanın feminizm içinde savunulması pek mümkün değil. Ayrıca Şişman (2000), çağdaş kadınların İslamcı kadın algıları üzerine yaptıkları araştırmaları değerlendirdiği yazısında bu yazıların neredeyse hepsinde oryantalist bir bakış açısı olduğunu ileri sürmüştür. Çağdaş ya da feminist kadınların bu çalışmaları yaparken akademik olarak ifade edilse de İslam konusunda bir cehalet içinde olduklarını ifade eder. Hatta bu kadınların İslamcı kadınların tavırlarını modern olarak tanımlamaları ve bundan övgü ve sevinç duyduklarını ifade etmelerini de bir iktidar halini aldığı söyler.

Mualla Gülnaz’a göre de (2000: 93-101), Türkiyeli feministler türban konusunda da devletin yanında yer almıştır. Ayrıca iyice görünür olan başörtülü kadınların feministlerin ilgi konusu olmasında oryantalist bakış açılarının ve “din konusundaki büyük cehalet ve korku”larının etkili olduğunu iddia eder.

Barbarosoğlu (2015b: 132) ise, farklı feminist bakışlara farklı mesafe geliştirmiştir. Laikçi feminist olarak adlandırdığı ilk gruptakilerin, kendilerinin ötekisi olan Müslüman kadınlar üzerinden kim oldukları sorusunu yanıtladıklarını ve bu kadınların “Müslüman kadınlar gibi olmadıkları” iddiasıyla var olduklarını ifade eder. Diğer grupta yer alan ve türbanı kadın hakları çerçevesine indirgeyen görüşü ise, Müslüman kadın kimliğini hakim

---

Kadın Hareketi, içinde, F. Saygılıgil ve N. Berber (Ed.) *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Feminizm*, İstanbul: İletişim.

kamunun kadın profiline yaklaştırmaya çalışan bir kurguya başvurdukları için eleştirir. Oysa her ne kadar 90 sonrası Müslümanlar, çağın gereklerini yerine getirme telaşında olsalar da Barbarosoğlu, 8 Mart ve benzeri günlerin Müslümanlar tarafından değerlendirilmesinin kendisi olmaktan vazgeçmiş bir İslamcı kadın profili olduğunu savunmaktadır.

Mesafeler öne çıkarılırken, feminizmin önemli başlıklarına da değinilmiştir. Örneğin en çetrefilli alanlardan biri “beden” meselesidir. Feministler, cinsel taciz, bekaret kontrolü ve kürtaj gibi tartışmaları 1989 yılında başlattıkları “Bedenimiz Bizimdir” kampanyasıyla kamusal alana taşıyarak kadınların bedenleri üzerindeki ataerkil baskıyı göstermeye çalışırlar. Buna karşın aynı tartışmalara İslamcı kadınlar “emanet beden” savunusuyla cevap veriyorlar. İslam’daki Allah’ın kendi suretinde yarattığı insana, bedeni dahil alemdeki her şeyi belirli bir süre emanet ettiği anlayışından yola çıkarak feministlerin, bedeni her insan tekinin üzerinde nihai söz sahibi olduğu bir mülk olarak değerlendirmelerini eleştiriyorlar. Ayrıca bunun ötenazi, kürtaj, genç ve güzel beden algısıyla tüketilmesi, yaşlıların yaşamının anlamsızlaşması gibi pek çok olumsuzluğa kapı açtığı da ifade ediliyor (Şişman, 2013: 36-40).

İslamcı kadın yazınında türbanın bireyselleşme tartışmasının dışında taşıdığı beş farklı anlamın her biri bir mücadele alanına denk düşmektedir. Bu mücadele alanları ise öteki olarak görülen laiklerce belirlenmenin ötesinde türbanlı kadınların kendi cenahlarında yaptıkları ataerkil pazarlıklar aracılığıyla oluşturulmuş ve her bir mücadele alanı kendilerinin sınırlarını da belirlemiştir.

Sonuç

1980’ler sonrasında üniversite kapılarında başlayan türban mücadelesi, hem seküler kadın yazınının bir bölümünde hem de İslamcı kadın yazınında bireyselleşmenin önemli bir adımı olarak değerlendirilmiştir. Siyasal İslam’ın uzantısı olarak görülmeyi reddeden İslamcı kadın yazarlar da öncelikli olarak örtünmeyi Allah’ın emri olarak yerine getirdiklerini ifade ederler. Ancak siyasal gündemin dışında da kalamazlar. İslamcılığın yükselişte olduğu yıllarda başlayan türban mücadelesi her zaman İslamcı erkeklerin de müdahalesine açık konumdadır. Aslında nasıl ki Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde iffetli olmanın simgesi olan cinsiyetsiz/tayyörlü kadınlardan oluşan bir kamusal alandan bahsediyorsak 1980’lerden sonra da iffet bu kez türbanın üzerine eklenerek kamusal alana dahil olmuştur. Kadınların kamusal alana dahil olması mücadelesi öncelikle kendi cenahlarına namus ve iffetlerinin korunacağı mesajıyla birlikte gerçekleşmiştir. Kamusal alanda yer alma mücadelesi bitmeyen bir ataerkil pazarlık alanı olarak kendini göstermektedir. Türbanlı kadınların mücadelesinin de bu sürecin bir parçası olarak görmek ve örtülü olmaya yükledikleri anlamları bu çerçevede değerlendirmek gerekmektedir. Bu nedenle izlerini sürmeye çalıştığımız yazarların yazılarında, iddia ettikleri gibi türbanın sadece “ontolojik” ya da Allah’ın emri olarak kalmadığını dönemin siyasal düşünce ortamına bağlı olarak da anlamlar yüklendiğini görebiliriz. Tespit edilen 5 farklı anlamlandırmanın da aslında türbanlı kadının ne olduğu ya da ne olmadığının

sınırlarını belirlemek için kullanıldığını ve bu sınırlarla özellikle İslamcılar arasında kabulüne yöneldiğini söyleyebiliriz. Burada dikkat edilmesi gereken nokta ise çalışmaya konu olan yazılar ve tespitlerin 1980’li ve 1990’lı yılların “türban”ının anlamları olduğudur. 2000’ler sonrasında kamusal alana dahil olan farklı sınıflardan kadınlar için türbanın anlamları ise ayrı bir çalışmanın konusudur.

KAYNAKÇA

- Akkent, M. ve Franger, G. (1987), *Das Kopftuch Başörtü*, Frankfurt: Dağyeli.
- Aktaş, C. (2006), Başörtüsünün Soykütüğü Üzerine Düşünmek, *Birikim Dergisi*, (210), 46-51.
- Aktaş, C. (2015), *Bacıdan Bayan’a: İslamcı Kadınların Kamusal Alan Tecrübesi*, İstanbul: Kapı Yayınları
- Aktaş, C. (2018), *Türbanın Yeniden İcadı*, İstanbul: İz Yayıncılık
- Aktay, Y. (2005), Sunuş, İçinde, Y. Aktay (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce İslamcılık*, İstanbul: İletişim
- Ali, K. (2015), *Cinsel Ahlak ve İslam*, (Çev.: A. B. Baloğlu), İstanbul: İletişim
- Arat, Y. (1995), Feminizm ve İslam: Kadın ve Aile Dergisinin Düşündürdükleri, İçinde, Ş. Tekeli (Ed.), *1980’ler Türkiye’inde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, İstanbul: İletişim
- Arat, Y. (2005), Türkiye’de Modernleşme Projesi ve Kadınlar, İçinde, S. Bozdoğan ve R. Kasaba (Ed.) *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Barbarosoğlu, F. (2014), *Şov ve Mahrem*, İstanbul: Profil Yayıncılık
- Barbarosoğlu, F. (2015a), *Kamusal Alanda Başörtülüler*, İstanbul: Profil Yayıncılık
- Barbarosoğlu, F. (2015b), *İmaj ve Takva*, İstanbul: Profil Yayıncılık
- Berktaş, F. (2000), *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, İstanbul: Metis Yayınları
- Berktaş, F. (2015), Feminist Teoride Beden ve Cinselliğin Toplumsal İnşası, İçinde, F.Z. Fidan ve D. Alptekin (Ed.), *Kadın Bedeni ve İstismarı*, İstanbul: Opsiyon Yayınları
- Bulaç, A. (2005), İslam’ın Üç Siyaset Tarzı ve İslamcıların Üç Nesli, İçinde, Y. Aktay (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce İslamcılık*, İstanbul: İletişim
- Çakıl-Dinçer, G. (2020), Feminizmle İlişkisi Bağlamında Türkiye’de İslamcı Kadın Hareketi, İçinde, F. Saygılıgil ve N. Berber (Ed.) *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Feminizm*, İstanbul: İletişim.
- Çelebi, B., (2018), Antik Yunan Toplumunun Suskun Kadınları, İçinde, M. Evsile, İ. Serbestoğlu ve T. Öcan (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Güncel Akademik Çalışmalar*, Ankara: Gece Kitaplığı
- Direk, Z. (2006), Başörtüsü Yasağı Üzerine, *Amargi*, (1), 16-18.
- Eraslan, S. (2000), Refahlı Kadın Tecrübesi, İçinde. Y. Ramazanoğlu (Ed.), *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kadın Tarihi Dönüşümü*, İstanbul: Pınar Yayınları
- Göle, N. (2001), *Modern Mahrem Medeniyet ve Örtünme*, İstanbul: Metis Yayınları
- Gülnaz, M. (2000), Nisvan-ı İslam, İçinde. Y. Ramazanoğlu (Ed.), *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kadın Tarihi Dönüşümü*, İstanbul: Pınar Yayınları
- Işık, İ.E. (1998), *Beden ve Toplum Kuramı*, İstanbul: Bağlam Yayınları
- İlyasoğlu, A. (2013), *Örtülü Kimlik*, İstanbul: Metis Yayınları
- İmam, A.M. (2015), Müslüman Dinsel Sağ (“Köktenciler”) ve Cinsellik, İçinde, P. İlkaracan (Ed.), *Müslüman Toplumlarında Kadın ve Cinsellik*, (Çev.: E. Salman), İstanbul: İletişim
- Kandiyoti, D. (2013), *Cariyeler, Bacılar ve Yurttaşlar*, İstanbul: Metis Yayınları
- Kara, Z. (2012), Günahkâr Bedenlerden Referans Bedenlere İslam’da Beden Algısı Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 12 (1), 7–41.

- Kovanlıkaya, Ç. (2017), Bedenin Ört (ün)me Paradoksu, *Felsefelogos*, (67), 35-48.
- Köse, E. (2011), Dindar Kadınlığın Kurulumunda Tesettür: Beden, Yazın ve Özneleşme, İçinde, S. Sancar (Ed.), *Birkaç Arpa Boyu 21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar*, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları
- Kubilay, Ç. (2010), Türban Sorunu Bağlamında Siyasal İslamcı Söylemin “Alternatif” Yurttaşlık Tasarımı, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 135-164.
- Llyod, G. (1996), *Erkek Akıl Batı Felsefesinde “Erkek” ve “Kadın*, (Çev.: M.Özcan), İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Mernissi, F. (2015), İslam’da Aktif Kadın Cinselliği Anlayışı, İçinde, P. İlkaracan (Ed.), *Müslüman Toplumlarında Kadın ve Cinsellik*, (Çev.: E. Salman), İstanbul: İletişim
- Navaro-Yaşın, Y. (2012), Kimlik Piyasası Metalar, İslamcılık, Laiklik, İçinde, D. Kandiyoti ve A. Saktanber (Ed.), *Kültür Fragmanları*, İstanbul: Metis Yayınları
- Özbudun, S. (2015), Dinler, İslam ve Kadın Bedeni, İçinde, F.Z. Fidan ve D. Alptekin (Ed.), *Kadın Bedeni ve İstismarı*, İstanbul: Opsiyon Yayınları
- Ramazanoğlu, Y. (2000), Yol Ayrımında İslamcı ve Feminist Kadınlar, İçinde. Y. Ramazanoğlu (Ed.), *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kadın Tarihi Dönüşümü*, İstanbul: Pınar Yayınları
- Ramazanoğlu, Y. (2005), Cumhuriyet’in Dindar Kadınları, İçinde, Y. Aktay (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce İslamcılık*, İstanbul: İletişim
- Ramazanoğlu, Y. (2008), Apartheid: Türkiye’nin Örtülü Gerçeği, *Birikim Dergisi*, (227), 31-37.
- Sirman, N. (2006), Türkiye’nin Kamusunda Endişe, *Amargi*, (1), 19-21.
- Şeni, N. (1995), 19. Yüzyıl Sonunda İstanbul Mizah Basınında Moda ve Kadın Kıyafetleri, İçinde, Ş. Tekeli (Ed.), *1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, İstanbul: İletişim
- Şişman, N. (2000), Türkiye’de Çağdaş Kadınların İslamcı Kadın Algısı, İçinde. Y. Ramazanoğlu (Ed.), *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kadın Tarihi Dönüşümü*, İstanbul: Pınar Yayınları
- Şişman, N. (2011), *Sınırsız Dünyanın Yeni Sınırı Başörtüsü*, İstanbul: Timaş
- Şişman, N. (2013), *Emanetten Mülke*, İstanbul: İz Yayıncılık
- Şişman, N. (2015), *Küreselleşmenin Peçesi İslam’ın Peçesi*, İstanbul: İnsan Yayınları
- Tekeli, İ. (2007), Türkiye’de Siyasal Düşüncenin Gelişimi Konusunda Bir Üst Anlatı, İçinde, U. Kocabaşoğlu (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Modernleşme ve Batıcılık*, İstanbul: İletişim
- Yılmaz, Z. (2011), Küresel İslam Hareketinde Kadının Yeni Temsil Biçimleri: Türkiye Örneği, İçinde, S. Sancar (Ed.), *Birkaç Arpa Boyu 21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar*, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları